

ดาราศาสตร์กับงานศิลปกรรมและคติความเชื่อในดินแดนไทย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผนก ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2561

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ดาราศาสตร์กับงานศิลปกรรมและคติความเชื่อในดินแดนไทย

โดย
นายทัฬหฬทิวัดถ์ แสงดี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2561

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ASTRONOMY : FINE ARTS, CONCEPT AND BELIEF IN THAILAND

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (ART HISTORY)

Department of Art History

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2018

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

57107204 : ประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : ดาราศาสตร์, ดาวนักษัตรฤกษ์, คติความเชื่อ, ดาราศาสตร์กับงานศิลปกรรม, คติความเชื่อ
ในดินแดนไทย

นาย ทัพพ์ทิวต์ แสงดี: ดาราศาสตร์กับงานศิลปกรรมและคติความเชื่อในดินแดน
ไทย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ์ ติงสัญชลี

งานวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบ ที่มา และคติความเชื่อของตัวอย่างงาน
ศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับดวงดาวและดาราศาสตร์ ซึ่งพบในดินแดนประเทศไทยตั้งแต่ก่อนพุทธ
ศตวรรษที่ 19 จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตลอดจนงานศิลปกรรมที่สามารถเชื่อมโยงได้กับดาราศาสตร์
ด้วย โดยข้อสรุปจากการวิจัยสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลัก คือ

1. ลวดลายดวงอาทิตย์และดวงจันทร์บนกลองมโหระทึก แสดงความเชื่อเรื่องการนับถือ
ธรรมชาติ ในขณะที่รูปดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ในงานศิลปกรรมสมัยทวารวดีมีความสัมพันธ์กับคติ
ทางศาสนาทั้งพุทธ และพราหมณ์ ส่วนในยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา ภาพดวงอาทิตย์กับดวง
จันทร์ถูกใช้เพื่อแสดงถึงแนวคิดเรื่องโลกศาสตร์ตามแบบพุทธศาสนา

2. งานจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับดาราศาสตร์โดยตรง เริ่มปรากฏหลักฐานในยุคหลังพุทธ
ศตวรรษที่ 19 ซึ่งสามารถพบภาพวาดอยู่ในเอกสารโบราณ และที่เป็นงานจิตรกรรมฝาผนังของวัด
ต่างๆ โดยพบว่าภาพกลุ่มดาวในจิตรกรรมฝาผนังของวัดสมัยรัตนโกสินทร์ น่าจะได้ต้นแบบมาจาก
ภาพกลุ่มดาวเอกสารโบราณ ทั้งนี้ลักษณะกลุ่มดาวของเอกสารโบราณแต่ละเล่มจะมีลักษณะที่
แตกต่างกันออกไปตามแบบแผนของแต่ละสำนักด้วย

3. งานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์แขนงอื่นซึ่งสามารถเชื่อมโยงได้กับดาราศาสตร์ ที่
พบจากการศึกษาครั้งนี้ กรณีแรกเป็นงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นจากแนวคิดทางด้านโหราศาสตร์ อัน
ได้แก่ ภาพผังดวงเกษตร ที่ปรากฏอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิ และคัมภีร์ดาว รวมถึงการจับคู่จิตรกรรม
ภาพเทพพระเคราะห์ในอุโบสถวัดราชนันทดาตามคติ เทวดาคู่มิตร ส่วนอีกกรณีเป็นงานศิลปกรรมที่
สร้างขึ้นจากแนวคิดเรื่องระบบปฏิทินจีน คือ ภาพกลุ่มดาวนักษัตร ในตำราพิชัยสงคราม

57107204 : Major (ART HISTORY)

Keyword : ASTRONOMY, NAKASHATRAS, BELIEFS, CONCEPT AND BELIEF

MR. TUPTIWAT SANGDEE : ASTRONOMY : FINE ARTS, CONCEPT AND BELIEF IN THAILAND
THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR CHEDHA TINGSANCHALI, Ph.D.

This research aims to study the patterns, the origins, and the beliefs of the samples of the arts that relate to stars and astronomy which found in Thailand before the 19 Century B.E. to Rattanakosin period, and the arts that were connected with astronomy. The conclusion of this research can be divided into 3 main parts.

1. The patterns of the Sun and the Moon on the bronze drums (Klong Mahorateuk) were considered to be the belief of natural religion. Whilst these patterns in Dvaravati arts were related to the concepts of Buddhism and Brahmanism, the Sun and the Moon patterns appearing after the 19 Century B.E. were used for expressing the concepts of Buddhist Cosmology.

2. The evidence of the paintings directly relating to the astronomy can be traced back to the 19 Century B.E. There are found in manuscripts and temples' mural paintings. The groups of stars in mural paintings of Rattanakosin period were derived from star groups depicted in manuscripts. However, the structures of the star groups in each manuscript were different depending on the styles of each academy.

3. Astronomy-related arts found in this research were the works of arts which were created from the concepts of astrology. The examples are a planet's domicile (Duang Kasetra) in Traibhumi Painting Manuscript and Thai Astronomical Book (Kampee Dao), and the pairing patterns of Graha Gods mural paintings in Wat Ratchanaddaram which follow the concept of Companion Gods. Other art works were created from the concept of Chinese Calendar System, for instance, the paintings of the 12 Chinese Zodiac star groups in Tamra Pichai Songkram.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ตามความมุ่งหมาย ด้วยความร่วมมือและสนับสนุนจากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ ที่นี้ คือ รองศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัญชลี ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่กรุณาให้คำแนะนำ และชี้แนะแนวทางในการทำงานมาโดยตลอด ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เนื่ออ่อน ขรรค์ทองเขียว ที่กรุณาให้คำปรึกษาและข้อเสนอแนะ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล และอาจารย์วรพล ไม้สน ที่ช่วยชี้แนะข้อมูลสำหรับใช้ประกอบการทำวิทยานิพนธ์ คณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และคณาจารย์ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ประสิทธิ์ประสาทพื้นฐานวิชาความรู้ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะให้กับผู้วิจัย เจ้าหน้าที่หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ และเจ้าหน้าที่ห้องเอกสารโบราณของหอสมุดแห่งชาติ ที่อำนวยความสะดวกในการสืบค้นข้อมูล สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณพ่อ คุณแม่ พี่ชาย และครอบครัว รวมถึงกัลยาณมิตรทุกท่านที่คอยให้คำปรึกษา ช่วยเหลือสนับสนุนทั้งร่างกายและกำลังใจ แก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ทัฬฟ้าวิวัฒน์ แสงดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฌ
สารบัญภาพลายเส้น.....	ต
สารบัญตาราง.....	ถ
สารบัญแผนผัง.....	ท
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
1.3 สมมติฐานของการศึกษา.....	3
1.4 ขอบเขตการศึกษา.....	4
1.5 ขั้นตอนของการศึกษา.....	4
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
บทที่ 2 ดวงดาวในงานศิลปกรรมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.....	5
2.1 ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ จากหลักฐานยุคก่อนประวัติศาสตร์.....	5
2.2 ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ บนเหรียญเงินทวารวดี กับความหมายเชิงสัญลักษณ์.....	22
2.3 ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ กับพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์.....	37
2.4 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ ตัวแทนแห่งดาวพระเคราะห์.....	48
บทที่ 3.....	66

ภาพดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และกลุ่มดาว ในเอกสารโบราณ หลังพุทธศตวรรษที่ 19	66
3.1 ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ราหู และจักรราศีในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา	66
3.2 ดาวนักซ์ตฤกษ์ ดาวนักซ์ตร และดาวราศี ในตำราพิไชยสงคราม	95
3.3 กลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ 27 ดวงจากคัมภีร์ดาว	113
บทที่ 4 ภาพกลุ่มดาวในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์	121
4.1 กลุ่มดาวในผังจักรราศีที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม เมืองเพชรบุรี	121
4.2 ดาวราศี ดาวนักซ์ตร ดาวนักซ์ตฤกษ์ ในหอไตรตำหนักवासกรี	134
4.3 ดาวนักซ์ตฤกษ์ ในพระอุโบสถวัดปฐมวาราม	150
4.4 เทวดาประจำกลุ่มดวงดาวนักซ์ตฤกษ์ ในพระอุโบสถ วัดราชนั้ดดาราม	172
บทที่ 5	182
เทพพระเคราะห์ ในฐานะเทพทวารบาลและคติบางประการที่เกี่ยวข้อง	182
5.1 ทวารบาลรูปเทพศเคราะห์ ในวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม	183
5.2 ทวารบาลรูปเทพศเคราะห์ ในพระอุโบสถวัดราชนั้ดดาราม	196
บทที่ 6	208
บทสรุป	208
รายการอ้างอิง	211
ประวัติผู้เขียน	219

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1 กลองมโหระทึก พบที่ตำบลท่าเสา อำเภอเมืองอุตรดิตถ์.....	7
ภาพที่ 2 ลวดลายวงกลมมีรัศมีเป็นแถบบนหน้ากลองมโหระทึก.....	7
ภาพที่ 3 หินดาว หรือตั้งเจียง พบในแขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว	10
ภาพที่ 4 หินดาวที่ปรากฏลวดลายรูปคนและสัตว์.....	10
ภาพที่ 5 ลายวงกลมมีรัศมีเป็นแถบบนคันท่องสำริด	14
ภาพที่ 6 คันท่องสำริดขนาดเล็ก 2 ชั้น สมัยราชวงศ์ฮั่น.....	14
ภาพที่ 7 คันท่องสำริดสมัยฮั่นตะวันตก.....	15
ภาพที่ 8 คันท่องสำริดสมัยฮั่นที่ปรากฏภาพกระต่าย ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ.....	15
ภาพที่ 9 ลักษณะศิรประภาของพระพุทธรูปศิลปะมอญ.....	16
ภาพที่ 10 คันท่องสมัยฮั่นที่มีลายรัศมีรูปครึ่งวงกลม.....	17
ภาพที่ 11 ลักษณะศิรประภาของพระพุทธรูปศิลปะคันธาระ.....	18
ภาพที่ 12 คันท่องสมัยฮั่นที่มีลายรัศมีเป็นหยักฟันปลา.....	19
ภาพที่ 13 เหรียญรูปศรีวิฑูสะกับดวงอาทิตย์แผ่รัศมี.....	25
ภาพที่ 14 ตราประทับดินเผารูปศรีวิฑูสะ จากเมืองบาชาร์ ประเทศอินเดีย.....	26
ภาพที่ 15 ภาพสลักพระวิษณุวิศวรูป ที่เทวาลัยชานกู นารยัน ประเทศเนปาล	28
ภาพที่ 16 ภาพวัตถุรูปวงกลมมีรัศมี ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรูปดวงอาทิตย์	29
ภาพที่ 17 ภาพสลักรูปธรรมจักรบริเวณหัวเสาธรรมจักร พบที่เมืองสารนาถ.....	32
ภาพที่ 18 ภาพสลักรูปเสาธรรมจักรบนเสาเวทิกาของสถูปหมายเลข 2 เมืองสาญจี	33
ภาพที่ 19 ภาพสลักรูปเสาธรรมจักรบริเวณฐานของสถูป เมือง Kanaganahalli	34
ภาพที่ 20 ภาพสลักรูปจักรรัตนะ จากสถูปที่เมืองซัคคัยยะเปตะ.....	35
ภาพที่ 21 ภาพสลักเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ ด้านหลังฐานชุกชีของพระศรีศากยมุนี 39	

ภาพที่ 22 ภาพสลักเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	39
ภาพที่ 23 พระพิมพ์ดินเผาเล่าเรื่องยมกปาฏิหาริย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	40
ภาพที่ 24 พระพิมพ์ดินเผาเล่าเรื่องยมกปาฏิหาริย์ พบที่เมืองจำปาศรี	40
ภาพที่ 25 ภาพมนุษย์นาคประคองก้านของดอกบัวเพื่อรองรับพระบาทของพระพุทธเจ้า	42
ภาพที่ 26 ภาพสลักฉากยมกปาฏิหาริย์ศิลปะคันธาระ ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ประเทศปากีสถาน	42
ภาพที่ 27 ภาพสลักฉากยมกปาฏิหาริย์ศิลปะวาฏกะบนผนังถ้ำอชันตาทหมายเลข 7 ประเทศอินเดีย	43
ภาพที่ 28 ภาพสุริยเทพทรงธรรมาอยู่ด้านในดวงอาทิตย์	44
ภาพที่ 29 จิตรกรรมฉากยมกปาฏิหาริย์ภายในวิหารกู่เบียวจี เมืองพุกาม ประเทศพม่า	47
ภาพที่ 30 จิตรกรรมฉากยมกปาฏิหาริย์ภายในวิหารโลกเตคปาน เมืองพุกาม ประเทศพม่า	47
ภาพที่ 31 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ	49
ภาพที่ 32 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากเทวสถานพระนารายณ์ จังหวัดนครราชสีมา	49
ภาพที่ 33 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิระวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา	49
ภาพที่ 34 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทโลเลย ประเทศกัมพูชา	50
ภาพที่ 35 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชาที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ฝรั่งเศส	50
ภาพที่ 36 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากเมืองตาเกียว ประเทศเวียดนาม	51
ภาพที่ 37 ภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ศิลปะอินเดียในพิพิธภัณฑสถานศิลปะ เมืองซานติเอโก ประเทศ สหรัฐอเมริกา	53
ภาพที่ 38 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 1 ประทับอยู่บนธรรมาที่เทียมด้วยม้า 2 ตัว	56
ภาพที่ 39 ภาพสลักเทพพระอาทิตย์ทรงอยู่บนธรรมาที่เทียมด้วยม้า 7 ตัว ศิลปะจาม	57
ภาพที่ 40 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 2 ประทับบนแท่นบัลลังก์	58
ภาพที่ 41 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 3 ประทับอยู่บนพาดหน้าพระลักษณะเป็นสัตว์สี่ขา	59

ภาพที่ 42 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 4 ประทับอยู่บนสัตว์พาหนะที่เป็นสัตว์ปีก	59
ภาพที่ 43 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 5 ประทับอยู่บนหลังช้าง	60
ภาพที่ 44 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 6 ประทับอยู่บนหลังม้า	61
ภาพที่ 45 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 7 ประทับอยู่บนสัตว์ลักษณะคล้ายกับกระปือ	61
ภาพที่ 46 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 8 มีใบหน้าดูร้าย และปรากฏกายเพียงครึ่งองค์	62
ภาพที่ 47 ภาพสลักรูปพระราหูในศิลปะอินเดีย	63
ภาพที่ 48 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 9 ประทับอยู่บนหลังสิงห์	63
ภาพที่ 49 ภาพสลักรูปพระเกตุในศิลปะอินเดีย	64
ภาพที่ 50 ภาพจากหน้าที่ 16 ในหน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิ เลขที่ 6	68
ภาพที่ 51 ภาพจากหน้าที่ 17 ในหน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิ เลขที่ 8	69
ภาพที่ 52 รูปที่ 20 ในหน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิ เลขที่ 10	72
ภาพที่ 53 จิตรกรรมฉากจักรวาลบริเวณผนังสกัดหลังพระประธานในอุโบสถวัดโบสถ์สามเสน กรุงเทพฯ	73
ภาพที่ 54 จิตรกรรมฉากจักรวาลบนผนังสกัดด้านหลังพระประธานในวิหารของวัดไชยทิศ กรุงเทพฯ	73
ภาพที่ 55 ประติมากรรมดินเผารูปพระจันทร์ทรงราชรถเทียมด้วยหงส์ 2 ตัว พบที่เมืองโชตาน	78
ภาพที่ 56 ปูนปั้นรูปพระอาทิตย์ (ขวามือ) และพระจันทร์ (ซ้ายมือ) บนผนังสกัดทางด้านหน้าของ วิหารวัดไผ่	80
ภาพที่ 57 ภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ ภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม	82
ภาพที่ 58 ประติมากรรมพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมราชสีห์ที่หน้าบันด้านทิศตะวันออกของพระ อุโบสถวัดสุทัศน์	82
ภาพที่ 59 ภาพพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมราชสีห์ภายในพระอุโบสถของวัดดุสิตาราม กรุงเทพฯ	83
ภาพที่ 60 ภาพของพระราหูมีร่างกายสมบูรณ์ รูปที่ 54 ในหน้าปลายของสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 ..	85
ภาพที่ 61 ภาพของพระราหูมีร่างกายสมบูรณ์ ในพระอุโบสถของวัดดุสิตาราม	85
ภาพที่ 62 ผังจักรราศี หรือผังดวงชะตา	88

ภาพที่ 63	ผังจักรราศีสมัยไบแซนไทน์ ที่คัดลอกมาจากผังจักรราศีของกรีกโบราณ.....	89
ภาพที่ 64	ผังจักรราศีแบบอินเดียตะวันออก.....	89
ภาพที่ 65	ผังจักรราศีหรือผังดวงชะตาบนศิลาจารึกหลักที่ K.260.....	90
ภาพที่ 66	ผังดวงชะตาของพระพุทธเจ้า ในวิหารวินิโคปยา.....	90
ภาพที่ 67	ผังดวงชะตาบนจารึกบริเวณฐานของพระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ในวิหารวัดเชียงมั่น.....	91
ภาพที่ 68	ผังดวงชะตาสลักอยู่บนศิลาจารึกหลักที่ 65.....	92
ภาพที่ 69	ผังดวงเกษตร.....	93
ภาพที่ 70	ภาพกลุ่มดาวอสูรี กลุ่มดาวภรณี กลุ่มดาวม้า และกลุ่มดาววานร ในตำราพิชัยสงคราม .95	
ภาพที่ 71	ภาพกลุ่มดาวกษัตริกา กลุ่มดาวโรหิณี กลุ่มดาวมิคะสิระ กลุ่มดาววัว กลุ่มดาวไก่ ในตำราพิชัยสงคราม	96
ภาพที่ 72	ภาพกลุ่มดาวอิทธิระระ กลุ่มดาวบุณยะภิตสู กลุ่มดาวคน 2 คน กลุ่มดาวหมา ในตำราพิชัยสงคราม.....	96
ภาพที่ 73	ภาพกลุ่มดาวบุศยะ กลุ่มดาวอิศเลข กลุ่มดาวปู กลุ่มดาวหมู ในตำราพิชัยสงคราม	97
ภาพที่ 74	ภาพกลุ่มดาวมาษะ กลุ่มดาวบุพคุณ กลุ่มดาวสิงห์ กลุ่มดาวหนู ในตำราพิชัยสงคราม....	97
ภาพที่ 75	ภาพกลุ่มดาวอุตะระพะคุณ กลุ่มดาวหัตถู กลุ่มดาวจิตระ กลุ่มดาวคนๆ หนึ่ง กลุ่มดาววัวในตำราพิชัยสงคราม	98
ภาพที่ 76	ภาพกลุ่มดาวสวัสตี กลุ่มดาววิสาขะ กลุ่มดาวคันชั่ง กลุ่มดาวเสือ ในตำราพิชัยสงคราม .98	
ภาพที่ 77	ภาพกลุ่มดาวอนูราธะ กลุ่มดาวเชษฐ กลุ่มดาวแมงป่อง กลุ่มดาวกระต่าย ในตำราพิชัยสงคราม.....	99
ภาพที่ 78	ภาพกลุ่มดาวมุลสาธ กลุ่มดาวบุพาสารท กลุ่มดาวธนู กลุ่มดาวนาค ในตำราพิชัยสงคราม	99
ภาพที่ 79	ภาพกลุ่มดาวอุตะราสาธ กลุ่มดาวเสาร์วันนะ กลุ่มดาวมังกร กลุ่มดาวงู ในตำราพิชัยสงคราม	100
ภาพที่ 80	ภาพกลุ่มดาวสัตพิศ กลุ่มดาวบุพาทัธะ กลุ่มดาวม้อ กลุ่มดาวม้า ในตำราพิชัยสงคราม	100

ภาพที่ 81 ภาพกลุ่มดาวอุตราภักษ์ระ กลุ่มดาวवेशดี กลุ่มดาวปลาตะเพียน กลุ่มดาวแพะ ในตำราพิไชยสงคราม	101
ภาพที่ 82 ภาพกลุ่มดาวในแผนที่ดวงดาวแห่งตุนหวง	106
ภาพที่ 83 ภาพแผนที่ดวงดาวตามระบบดาราศาสตร์แบบพม่า ภายในวิหารวัดเจาก๋ต่อจี	106
ภาพที่ 84 กระเบื้องโมเสกรูปจักรราศีบนพื้นภายในโบสถ์ เบธ อัลฟา	109
ภาพที่ 85 ภาพสลักรูปประจำราศีบนเสารปิฐะ	109
ภาพที่ 86 ภาพวาดกลุ่มดาวราศีกันย์ ในคัมภีร์กีตาบ ซูวาร์ อัลกาวากิบ อัลฮาบิฮา	110
ภาพที่ 87 รูปสัตว์ประจำ 12 ราศี ด้านหลังของคันท้องสำริดสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น	112
ภาพที่ 88 แผนที่ดาว ในคัมภีร์ดาวเลขที่ 27 ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ	114
ภาพที่ 89 กลุ่มดาวภรณ์ในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิไชยสงคราม (ขวามือ)	116
ภาพที่ 90 กลุ่มดาวธนิษฐะในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิไชยสงคราม (ขวามือ)	116
ภาพที่ 91 กลุ่มดาวอัศวินในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิไชยสงคราม (ขวามือ)	116
ภาพที่ 92 กลุ่มดาวอาศุเลขะในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิไชยสงคราม (ขวามือ)	117
ภาพที่ 93 กลุ่มดาวเรวดีในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิไชยสงคราม (ขวามือ)	117
ภาพที่ 94 เส้นที่ลากเพื่อแบ่งผนัง	123
ภาพที่ 95 แนวเส้นที่แบ่งผนังออกเป็น 12 ช่อง คล้ายผังจักรราศี	124
ภาพที่ 96 กลุ่มดาว 14 กลุ่มที่มีชื่อหรือตัวเลขกำกับ ในตำแหน่งราศีต่างๆ	126
ภาพที่ 97 กลุ่มดาวมาฆะ จำนวน 4 ดวง	127
ภาพที่ 98 กลุ่มดาวบุรพผลคุณี มีดาวจำนวน 5 ดวง	128
ภาพที่ 99 ภาพกลุ่มดาวศรวณะ มีดาวจำนวน 6 ดวง	128
ภาพที่ 100 กลุ่มดาวภรณ์ จำนวนดาว 3 ดวงเรียงตัวกันเป็นรูปสามเหลี่ยม	129
ภาพที่ 101 กลุ่มดาวมฤคศิระ มีดาว 3 ดวงเรียงตัวเป็นรูปสามเหลี่ยม	130
ภาพที่ 102 ภาพกลุ่มดาวมฤคศิระในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิไชยสงคราม (ขวามือ)	130
ภาพที่ 103 กลุ่มดาวอัศวิน วาดเป็นกลุ่มดาว 8 ดวง	130

ภาพที่ 104	กลุ่มดาวอาศเลขะ วาดเป็นกลุ่มดาว 6 ดวง.....	131
ภาพที่ 105	กลุ่มดาวเรวตี จำนวน 18 ดวง เรียงกันเป็นรูปปลา.....	131
ภาพที่ 106	พระราหูมีกายครึ่งท่อน ในจิตรกรรมฝาผนังของวัดเกาะแก้วสุทธาราม	132
ภาพที่ 107	ดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์ ในจิตรกรรมของอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม.....	133
ภาพที่ 108	ดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์ ในจิตรกรรมของอุโบสถวัดโบสถ์สามเสน	133
ภาพที่ 109	ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ในจิตรกรรมของอุโบสถวัดไชยทิศ.....	134
ภาพที่ 110	แผ่นศิลาจารึกบริเวณคอสองด้านในระเบียงปีกนกฝั่งทิศตะวันออกของหอไตร	135
ภาพที่ 111	บางส่วนของภาพกลุ่มดาวนักซ์ตร 12 กลุ่ม บริเวณผนังฝั่งทิศเหนือ	137
ภาพที่ 112	บางส่วนของภาพกลุ่มดาวราศี 12 กลุ่ม บริเวณผนังฝั่งทิศใต้.....	137
ภาพที่ 113	ภาพกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ 27 กลุ่ม บนผนังฝั่งทิศตะวันตก.....	138
ภาพที่ 114	กลุ่มดาวอัศวิน(อะสูนี) มีดาวจำนวน 5 ดวง และมีเส้นลากเชื่อมดาวแต่ละดวง	139
ภาพที่ 115	กลุ่มดาวมูละ (มูลสาธ) มีดาวจำนวน 4 ดวง และมีเส้นลากเชื่อมดาวแต่ละดวง	139
ภาพที่ 116	กลุ่มดาวเรวตี มีดาวจำนวน 17 ดวง ดวง และมีเส้นลากเชื่อมดาวแต่ละดวง.....	139
ภาพที่ 117	ภาพกลุ่มดาวคนราศีกันย์ (ราชีกันยะ) ลากเส้นเชื่อมดาว 18 ดวงเป็นรูปคนนั่ง	140
ภาพที่ 118	ภาพกลุ่มดาวคนชั่งราศีตุลย์ (ราชิตุลยะ) ลากเส้นเชื่อมดาว 9 ดวงเป็นรูปคนชั่ง	140
ภาพที่ 119	กลุ่มดาววัว ประจำปีฉลู ลากเส้นเชื่อมดวงดาว 21 ดวงเป็นรูปวัว	141
ภาพที่ 120	กลุ่มดาวนาศ ประจำปีมะโรง ลากเส้นเชื่อมดวงดาว 20 ดวงเป็นรูปคล้ายพญานาค ...	141
ภาพที่ 121	กลุ่มดาวกฤติกา (กัตติกา) หรือดาวลูกไก่	142
ภาพที่ 122	กลุ่มดาวอิทธิระ หรือดาวสำเภา	143
ภาพที่ 123	กลุ่มดาวสวาตี (สวัสตี) หรือดาวไม้เส้า	143
ภาพที่ 124	กลุ่มดาวอุตราชาฆ หรือดาวแรดตัวเมีย.....	143
ภาพที่ 125	กลุ่มดาวไก่ ประจำปีระกา.....	144
ภาพที่ 126	กลุ่มดาวหนู ประจำปีชวด	145
ภาพที่ 127	กลุ่มดาวเสือ ประจำปีชาล.....	145

ภาพที่ 128	กลุ่มดาวงู ประจำปีมะเส็ง (มะเสถ)	145
ภาพที่ 129	กลุ่มดาวคนสองคน ประจำราศีมิถุน	146
ภาพที่ 130	กลุ่มดาวปู ประจำราศีกรกฎ	147
ภาพที่ 131	กลุ่มดาวแมลงป่อง ประจำราศีพิจิก	147
ภาพที่ 132	กลุ่มดาวธนู ประจำราศีธนู	147
ภาพที่ 133	กลุ่มดาวม้า ราศีเมษ กลุ่มดาวลำดับแรกบนผนังฝั่งทิศใต้	148
ภาพที่ 134	กลุ่มดาวปลาตะเพียน ราศีมีน กลุ่มดาวลำดับสุดท้ายบนผนังฝั่งทิศใต้	148
ภาพที่ 135	กลุ่มดาววานร ประจำปีวอก กลุ่มดาวลำดับแรกบนผนังฝั่งทิศเหนือ	149
ภาพที่ 136	กลุ่มดาวแพะ ประจำปีมะแม กลุ่มดาวลำดับสุดท้ายบนผนังฝั่งทิศเหนือ	149
ภาพที่ 137	ภาพกลุ่มดาวที่วาดอยู่บนฝาผนังพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม	150
ภาพที่ 138	กลุ่มดาว 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 2	154
ภาพที่ 139	กลุ่มดาวอารทรา ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	155
ภาพที่ 140	กลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 3	155
ภาพที่ 141	กลุ่มดาวบุษยะ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	156
ภาพที่ 142	กลุ่มดาวจำนวน 5 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 3	156
ภาพที่ 143	กลุ่มดาวอาศเลข ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	157
ภาพที่ 144	กลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 4	157
ภาพที่ 145	กลุ่มดาวมาฆะ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	158
ภาพที่ 146	กลุ่มดาวจำนวน 5 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 4	158
ภาพที่ 147	กลุ่มดาวบุรพผลคุณี ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	159
ภาพที่ 148	ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 5	159
ภาพที่ 149	กลุ่มดาวอุตรผลคุณี ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	160
ภาพที่ 150	ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 5	160
ภาพที่ 151	กลุ่มดาวจิตระ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	161

ภาพที่ 152 ภาพกลุ่มดาว 8 ดวงในห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศเหนือ.....	162
ภาพที่ 153 กลุ่มดาวสวาทิ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	162
ภาพที่ 154 ภาพกลุ่มดาว 6 ดวงในห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศตะวันตก.....	163
ภาพที่ 155 ภาพกลุ่มดาววิสาขะ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	163
ภาพที่ 156 ภาพกลุ่มดาว 11 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 10	164
ภาพที่ 157 กลุ่มดาวศตภิชช ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27.....	164
ภาพที่ 158 ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 10	165
ภาพที่ 159 กลุ่มดาวบุรพภัทรบท ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27	165
ภาพที่ 160 ภาพเหล่าเทวดาเหาะไปคนละด้านกัน โดยมีแนวของดวงอาทิตย์เป็นเส้นแบ่ง	173
ภาพที่ 161 เหล่าเทวดาประจำกลุ่มดาวอัศวิน.....	174
ภาพที่ 162 กลุ่มดาวอสูรี (อัศวิน) ในตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122	175
ภาพที่ 163 เหล่าเทวดาประจำกลุ่มดาวภรณี.....	175
ภาพที่ 164 กลุ่มดาวภรณี ในตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122.....	175
ภาพที่ 165 ภาพพระอาทิตย์ชักราชมุ่งหน้าไปทางฉากเสด็จลงจากดาวดึงส์.....	178
ภาพที่ 166 ภาพพระจันทร์ชักราชมุ่งหน้าไปทางฉากเสด็จลงจากดาวดึงส์.....	179
ภาพที่ 167 ภาพพระอาทิตย์กับพระจันทร์ บนหน้าต่างคู่ที่ 1 ของวิหารวัดสุทัศน์.....	186
ภาพที่ 168 ภาพพระอาทิตย์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69	187
ภาพที่ 169 ภาพพระจันทร์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69.....	187
ภาพที่ 170 ภาพพระอังคารกับพระพุธ บนหน้าต่างคู่ที่ 2 ของวิหารวัดสุทัศน์	188
ภาพที่ 171 ภาพพระอังคารในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33.....	188
ภาพที่ 172 ภาพพระพุธในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69	189
ภาพที่ 173 ภาพพระพฤหัสบดีกับพระศุกร บนหน้าต่างคู่ที่ 3 ของวิหารวัดสุทัศน์.....	189
ภาพที่ 174 ภาพพระพฤหัสบดีในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69	190
ภาพที่ 175 ภาพพระศุกรในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69	190

ภาพที่ 176 ภาพพระเสาร์กับพระราหู บนหน้าต่างคู่ที่ 4 ของวิหารวัดสุทัศน์.....	191
ภาพที่ 177 ภาพพระเสาร์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69.....	191
ภาพที่ 178 ภาพพระราหูในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31.....	192
ภาพที่ 179 ภาพที่สันนิษฐานว่าเป็นพระเกตุกับพระมฤตยู บนหน้าต่างคู่ที่ 5 ของวิหารวัดสุทัศน์ .	192
ภาพที่ 180 มนุษยนาคซึ่งเป็นพาหนะของพระเกตุ.....	194
ภาพที่ 181 ภาพพระเกตุในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69	194
ภาพที่ 182 ภาพพระยม บนบานหน้าต่างของวิหาร วัดสุทัศน์.....	195
ภาพที่ 183 ภาพพระราหูในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69.....	195
ภาพที่ 184 ภาพพระมฤตยูกับพระเกตุ บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่ที่ 2.....	201
ภาพที่ 185 ภาพพระยมทรงนกแสก ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31.....	201
ภาพที่ 186 ภาพพระศุกร์กับพระอังคาร บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่ที่ 3.....	202
ภาพที่ 187 ภาพพระอังคารในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 และ 69.....	202
ภาพที่ 188 ภาพพระพฤหัสบดีกับพระอาทิตย์ บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่ที่ 4	203
ภาพที่ 189 ภาพพระราหูกับพระเสาร์ บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันตกคู่ที่ 3	203
ภาพที่ 190 ภาพพระเสาร์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31.....	204
ภาพที่ 191 ภาพจันทร์กับพระพุธ บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันตกคู่ที่ 4	204

สารบัญภาพลายเส้น

ภาพลายเส้นที่ 1 ลวดลายที่เชื่อว่าเป็นรูปขวัญบนภาชนะดินเผาบ้านเชียง	11
ภาพลายเส้นที่ 2 จิตรกรรมภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ภายในถ้ำตุนหวงหมายเลข 285.....	77
ภาพลายเส้นที่ 3 จิตรกรรมฉากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ในถ้ำบามิยันหมายเลข K3	78

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบสัตว์พาหนะของเทพนพพระเคราะห์จากคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์.....55

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่ 1 ผังพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม และตำแหน่งฝาผนังที่พบภาพกลุ่มดาว	153
แผนผังที่ 2 แผนผังพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม กับตำแหน่งสันนิษฐานของภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์	171
แผนผังที่ 3 ผังวิหารวัดสุทัศน์ และตำแหน่งจิตรกรรมรูปเทพพระเคราะห์.....	184
แผนผังที่ 4 ผังพระอุโบสถวัดราชนันทาราม และตำแหน่งจิตรกรรมรูปเทพพระเคราะห์.....	197

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วิชาดาราศาสตร์ เป็นศาสตร์อันเกิดจากการที่มนุษย์คอยเฝ้าสังเกตปรากฏการณ์บนท้องฟ้ามาเป็นเวลาช้านานแล้ว และมีการบันทึกสถิติ สังเกตการณ์ความรู้ จนสามารถพัฒนาให้เกิดเป็นระบบดาราศาสตร์ขึ้นมาในแต่ละท้องถิ่น สำหรับคนไทยแต่โบราณนั้น การดูดวงดาวน่าจะมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ตัวอย่างเช่น ชาวนาสามารถรู้ช่วงเวลาเริ่มต้นฤดูทำนาโดยสังเกตจากกลุ่มดาวบนท้องฟ้า เป็นต้น¹ ต่อมาเมื่อมีการรับวัฒนธรรมจากอินเดีย ก็น่าจะเป็นไปได้ว่าคนไทยได้นำเอาวิชาดาราศาสตร์แบบอินเดียเข้ามาปรับใช้กับดาราศาสตร์แบบพื้นเมืองดั้งเดิมที่มีอยู่ด้วย² ซึ่งวิชาดาราศาสตร์นี้ต่อมายังได้ถูกนำมาใช้ร่วมกับศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาย ซึ่งก็คือวิชาโหราศาสตร์นั่นเอง และเมื่อเกิดระบบของวิชาดาราศาสตร์ และโหราศาสตร์แล้ว จึงได้มีการจัดบันทึกองค์ความรู้ดังกล่าวในรูปแบบของตำราหรือคัมภีร์ขึ้น

ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทย แม้จะไม่พบหลักฐานที่ระบุว่ากลุ่มชนในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีองค์ความรู้ทางดาราศาสตร์มากนักเพียงใด แต่จากการพบลวดลายดวงอาทิตย์หรือดวงดาวบนหน้ากลองสำริด หรือที่รู้จักกันในชื่อของกลองมโหระทึกนั้น ก็พอจะแสดงให้เห็นว่าช่างรู้จักสังเกตและนำเอาลักษณะของดวงอาทิตย์หรือดวงดาวบนท้องฟ้ามาถ่ายทอดเป็นลวดลายประดับบนหน้ากลอง และการปรากฏลวดลายดวงอาทิตย์หรือดวงดาวนี้ ยังได้รับการสันนิษฐานว่าอาจมีความเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องกรรมพันธุ์หรือธรรมชาติ โดยเฉพาะการบูชาดวงอาทิตย์ด้วย³ อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาเห็นว่าลวดลายดวงอาทิตย์บนหน้ากลองมโหระทึก อาจมีความสัมพันธ์กับลวดลายที่ปรากฏอยู่บนคันฉ่องสำริดของจีนด้วยเช่นกัน

---

¹ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, “ตำราดาว : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538), 1 - 2.

² หลวงสวัสดิสารศาสตร์พุทธิ, อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสวัสดิสารศาสตร์พุทธิ ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516 (พระนคร : อรุณการพิมพ์, 2516), 3.

³ เมธินี จิระวัฒนา, “กลองมโหระทึก,” ใน เอกสารสัมมนาวิจัยวิจิตรศิลป์ ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550), 7.

ต่อมายังคงมีการพบหลักฐานงานศิลปกรรมในสมัยประวัติศาสตร์ที่ปรากฏภาพของดวงอาทิตย์ ซึ่งได้แก่ เหรียญเงินสมัยทวารวดี ที่ด้านหนึ่งของเหรียญมีภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์อยู่เหนือสัญลักษณ์รูปศรีวิไล ส่วนอีกด้านของเหรียญเป็นรูปดวงอาทิตย์แผ่รัศมี นอกจากนี้ยังได้พบภาพสลักและพระพิมพ์ดินเผาจากสมัยทวารวดีที่แสดงภาพพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ โดยมีภาพของกายเนรมิตของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งที่เอื้อมพระหัตถ์ไปสัมผัสดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ด้วย ผู้ศึกษาจึงเกิดความสนใจที่จะสืบค้นที่มาของภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์บนหลักฐานงานศิลปกรรมทั้งสองกลุ่มนี้ ว่ามีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดหรือคติความเชื่อแบบใด

สำหรับหลักฐานประเภทงานจิตรกรรมนั้น ได้มีการพบภาพวาดของดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ในเอกสารหรือตำราโบราณอย่างสมุดภาพไตรภูมิ และที่เป็นงานจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถหรือวิหาร ตั้งแต่สมัยอยุธยา นอกจากนี้ยังได้พบภาพวาดกลุ่มดาวนักชดถุข 27 กลุ่มซึ่งเป็นกลุ่มดาวตามระบบดาราศาสตร์ของอินเดีย ในตำราพิไชยสงครามและคัมภีร์ดาวสมัยรัตนโกสินทร์ โดยดาวนักชดถุข 27 กลุ่มนี้ประกอบด้วย กลุ่มดาวอัศวิน ภรณี กฤติกา โรหิณี มฤคศิระ อารทรา ปุณฺสุ บุษยะ อาศเลขะ มาฆะ บุรพผลคฺณี ดาวอุตรผลคฺณี หัสตะ จิตรรา สวาดี วิศาชา อนุราธ เซษฐา มูลา บุรพษาคม อุตรษาคม ศรวณะ ธนิษฐา ศตภิชช บุรพภัทรบท อุตรภัทรบท และกลุ่มดาวเรวดี⁴ โดยภาพกลุ่มดาวนักชดถุขนี้บางครั้งยังได้ถูกวาดเป็นงานจิตรกรรมฝาผนังด้วย เช่น จิตรกรรมในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี จิตรกรรมในหอไตรของตำหนักवासुกรี ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น ซึ่งผู้ศึกษาเชื่อว่าภาพของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ตลอดจนกลุ่มดาวนักชดถุขในงานจิตรกรรมฝาผนังนั้น น่าจะมีความสัมพันธ์ด้านรูปแบบหรือได้รับแรงบันดาลใจมาจากภาพดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และกลุ่มดาวนักชดถุขในเอกสารโบราณอยู่บ้างไม่มากนัก

นอกจากภาพของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และกลุ่มดาวแล้ว ยังพบงานศิลปกรรมที่อาจเกี่ยวข้องกับดวงดาว คือภาพสลักหินเป็นรูปของเทพ 9 องค์ประทับบนพาหนะ ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ที่ได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นภาพของเทพนพเคราะห์⁵ อันเป็นเทพประจำดาวฤกษ์และดาวเคราะห์ตามคติของศาสนาพราหมณ์ ประกอบด้วย พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ พระราหู และพระเกตุ แต่ยังคงมีข้อเสนอว่าภาพสลักดังกล่าว

⁴ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, *ไต่บ้านดูดาว* (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2549), 177-209.

⁵ พิริยะ ไกรฤกษ์, *รากเหง้าแห่งศิลปะไทย* (กรุงเทพฯ : ริเวอร์ บุ๊คส์, 2555), 203.

อาจเป็นภาพของเทพนพเคราะห์ร่วมกับเทพผู้รักษาทิศ⁶ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเหตุผลแล้วก็พบว่ามีความเป็นไปได้ทั้งสองกรณี ดังนั้นส่วนหนึ่งในการศึกษาครั้งนี้จึงต้องการพิสูจน์เพื่อหาข้อสนับสนุนว่ารูปสลักของเทพทั้ง 9 องค์นี้แท้จริงแล้วเป็นรูปสลักของเทพองค์ใด อย่างไรก็ตาม การสร้างงานศิลปกรรมรูปเทพนพเคราะห์ยังคงพบได้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏงานจิตรกรรมเทพนพเคราะห์ที่ด้านหลังบานหน้าต่างในพระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม และที่ด้านหลังบานหน้าต่างในพระอุโบสถวัดราชชนิตดาราม กรุงเทพฯ ซึ่งภาพกลุ่มเทพพระเคราะห์ของวัดทั้งสองแห่งนี้ยังได้มีการเพิ่ม พระมฤตยู อันเป็นเทพประจำดาวมฤตยู เข้ามาด้วย และหากลองสังเกตจะพบว่าการจัดภาพเทพพระเคราะห์ของวัดสุทัศน์ฯ จะมีลักษณะที่เรียงกันเป็นลำดับตั้งแต่พระอาทิตย์ถึงพระมฤตยู ในขณะที่การจัดภาพเทพพระเคราะห์ของวัดราชชนิตดาฯ จะมีลักษณะที่ต่างออกไป ซึ่งผู้ศึกษาเชื่อว่าการจัดภาพเทพพระเคราะห์ตามแบบของวัดราชชนิตดาฯ นั้น อาจจะมีแนวคิดหรือคติบางประการอยู่เบื้องหลังก็เป็นได้

1.2 ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาตัวอย่างของงานศิลปกรรมยุคก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งปรากฏภาพของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ หรือดวงดาว รวมถึงคติความเชื่อที่เกี่ยวข้อง
2. ศึกษาตัวอย่างงานจิตรกรรมในยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ที่แสดงออกถึงองค์ความรู้ด้านดาราศาสตร์ เพื่อให้ทราบถึงที่มาด้านรูปแบบตลอดจนแนวคิดหรือคติที่อยู่เบื้องหลัง
3. เพื่อศึกษาตัวอย่างงานศิลปกรรมที่มีแนวคิดหรือคติจากศาสตร์อื่นๆ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงได้กับความรู้ทางดาราศาสตร์

1.3 สมมติฐานของการศึกษา

งานศิลปกรรมที่ปรากฏภาพของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ หรือดวงดาว ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 น่าจะมีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องการนับถือธรรมชาติ ต่อมาจึงได้มีแนวคิดทางศาสนาที่รับมาจากดินแดนอื่นอันส่งผลต่อการสร้างงานศิลปกรรมด้วย และในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมาจึงได้พบหลักฐานงานจิตรกรรมที่สันนิษฐานว่าน่าจะถูกวาดขึ้นโดยอาศัยความรู้ทางดาราศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีงานศิลปกรรมที่อาจเกี่ยวข้องกับแนวคิดทางด้านโหราศาสตร์ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดทางดาราศาสตร์ได้ด้วย

⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 174.

1.4 ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาตัวอย่างหลักฐานงานศิลปกรรมในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ที่ปรากฏภาพของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ หรือดวงดาว ได้แก่ กลองมโหระทึก เหรียญเงินตราสมัยทวารวดี และภาพสลักกับพระพิมพ์ดินเผาแสดงฉากพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์สมัยทวารวดี

ส่วนงานศิลปกรรมในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 19 นั้นจะได้ศึกษางานจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับดาราศาสตร์แบบไทยประเพณี ซึ่งพบอยู่ในเอกสารโบราณ ได้แก่ สมุดภาพไตรภูมิ ตำราพิไชยสงคราม และคัมภีร์ดาว รวมถึงที่พบในจิตรกรรมฝาผนังของวัดเพียงไม่กี่แห่ง เช่น วัดเกาะแก้วสุทธาราม และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น ทั้งยังจะได้ศึกษาตัวอย่างงานศิลปกรรมที่สามารถเชื่อมโยงได้กับความรู้ทางดาราศาสตร์ด้วย

1.5 ขั้นตอนของการศึกษา

1. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหลักฐานเอกสารประเภทต่างๆ เช่น หนังสือ งานวิจัย หรือบทความที่มีความเกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและเก็บข้อมูลต่อไป
2. สืบค้นและเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการบันทึกภาพเป็นหลัก เพื่อนำข้อมูลเหล่านี้มาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลด้านเอกสารต่อไป
3. ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในส่วนข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม โดยเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ศิลปะ
4. สรุปผลและนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงที่มาของรูปแบบ แนวคิดหรือคติในการสร้างงานศิลปกรรมที่มีภาพของดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ และดวงดาวในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19
2. ทราบถึงที่มาของรูปแบบงานจิตรกรรมในยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ที่วาดขึ้นโดยได้แรงบันดาลใจจากความรู้ด้านดาราศาสตร์ และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้อง
3. ทำให้เกิดความเข้าใจในงานศิลปกรรมที่มีแนวคิดหรือคติจากศาสตร์แขนงอื่นๆ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงได้กับความรู้ทางดาราศาสตร์

บทที่ 2

ดวงดาวในงานศิลปกรรมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

งานศิลปกรรมในดินแดนประเทศไทยซึ่งมีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ที่ปรากฏภาพของดวงดาวนั้น ได้พบหลักฐานมาแล้วตั้งแต่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ คือ กลองมโหระทึก เนื่องจากบริเวณกึ่งกลางของหน้ากลองมีลวดลายที่ได้รับการตีความว่าเป็นภาพของดวงอาทิตย์ อันเป็นดาวฤกษ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต และคติความเชื่อของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาเมื่อเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ ได้มีการพบหลักฐานภาพของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ปรากฏในงานศิลปกรรมหลายประเภท ซึ่งในบทนี้ได้เลือกตัวอย่างหลักฐาน ได้แก่ เหรียญเงิน และพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่แสดงภาพพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์มาเป็นกรณีศึกษา ส่วนท้ายที่สุดนั้นจะได้ทำการศึกษาภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ในศิลปะเขมร ซึ่งพบหลักฐานในดินแดนประเทศไทยด้วย โดยเทพทั้ง 9 องค์นี้ได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นรูปของเทพนพเคราะห์ อันเป็นเทพแห่งดาวฤกษ์กับดาวเคราะห์จำนวน 9 ดวง ตามคติในศาสนาพราหมณ์

2.1 ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ จากหลักฐานยุคก่อนประวัติศาสตร์

ในปัจจุบันยังไม่มี การค้นพบหลักฐาน ที่แสดงถึงองค์ความรู้ด้านดาราศาสตร์ของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนประเทศไทย ดังนั้นเราจึงไม่สามารถศึกษาค้นคว้าและสรุปได้ว่ามนุษย์ในยุคสมัยดังกล่าว จะมีความรู้ความเข้าใจในศาสตร์อันเกี่ยวข้องกับดวงดาวอยู่มากน้อยเพียงใด แต่จากหลักฐานของงานศิลปกรรมที่มีอายุเวลาการสร้างย้อนไปได้เท่าที่สุด ซึ่งปรากฏภาพที่เชื่อกันว่าเป็นภาพของดวงอาทิตย์หรือดวงดาว เท่าที่พบอยู่ในดินแดนประเทศไทยในปัจจุบันนั้น ก็พอที่จะแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์รู้จักการสังเกตวัตถุบนท้องฟ้าแล้วได้จำลองลักษณะของวัตถุดังกล่าวมาประดับไว้บนเครื่องใช้สำหรับประกอบพิธีกรรม โดยหลักฐานงานศิลปกรรมที่กำลังกล่าวถึงนี้คือ กลองมโหระทึก หรือที่เรียกกันด้วยชื่อท้องถิ่นอื่นๆ เช่น กลองกบ ฆ้องกบ ฆ้องบั้ง เป็นต้น ซึ่งได้มีการค้นพบกลองชนิดนี้กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของไทย ตลอดจนประเทศเพื่อนบ้านทั้งในพม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม ประเทศแถบคาบสมุทรมลายู รวมไปถึงดินแดนทางตอนใต้ของประเทศไทย

สำหรับประเทศไทยนั้นได้พบกลองมโหระทึกสมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นครั้งแรกตามที่ได้มีการจดบันทึกไว้ คือในราว พ.ศ. 2470 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 7 โดยชาวบ้านได้ขุดพบกลองมโหระทึก 3 ใบ พร้อมกับโบราณวัตถุอีกจำนวนหนึ่งในบริเวณวัดเกษมจิตรราม ตำบลท่าเสา อำเภอเมือง

อุตรดิตถ์⁷ (ภาพที่ 1) ต่อมาภายหลังยังได้มีการขุดพบกลองมโหระทึกในแหล่งโบราณคดีซึ่งกระจายตัวอยู่ทั่วภูมิภาคของประเทศ เช่น กลองมโหระทึกจำนวน 6 ใบ ที่ขุดค้นพบในถ้ำองปะ อำเภอสรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่ง Sorensen นักโบราณคดีชาวเดนมาร์กได้นำไปบูรณะซ่อมแซม แต่ยังไม่ได้มีการส่งมอบกลองมโหระทึกชุดนี้คืนกลับมายังประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน⁸

ลักษณะทั่วไปของกลองมโหระทึกที่พบในประเทศไทย และดินแดนใกล้เคียงนั้นเป็นกลองที่หล่อขึ้นจากสำริด อันเป็นโลหะผสมระหว่างทองแดง ดีบุก และตะกั่ว ที่บริเวณหน้ากลองกับตัวกลองมีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายต่างๆ อาทิ ลายวงกลมมีรัศมีเป็นแฉกซึ่งมักจะได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นรูปของดวงอาทิตย์หรือดวงดาว (ภาพที่ 2) โดยลายดังกล่าวนี้จะปรากฏอยู่ตรงกึ่งกลางของหน้ากลอง แวดล้อมด้วยลายอื่นๆ เช่น ลายรูปสัตว์ ลายรูปคน ลายรูปเรือ ลายเชือกถัก หรือลายเรขาคณิต เป็นต้น และหลายครั้งยังพบว่ามีการสลักตัวรูปสัตว์ เช่น กบ นก หอย เต่า ปลา วัว รวมไปถึงรูปคนขี่ม้า ประดับไว้บนกลองด้วยเช่นกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการศึกษเกี่ยวกับกลองมโหระทึกที่ผ่านมาโดยนักวิชาการทั้งชาวตะวันตกและตะวันออก นอกจากจะมีความพยายามในการวิเคราะห์เพื่อกำหนดอายุของกลองมโหระทึกที่พบอยู่ในประเทศแถบเอเชียอาคเนย์ไปจนถึงพื้นที่ทางตอนใต้ของประเทศจีนแล้ว ยังมีนักวิชาการบางท่านได้เสนอแนวคิดด้านการตีความเชื่อมโยงลวดลายที่ปรากฏบนกลองมโหระทึกเหล่านี้ เพื่ออธิบายสภาพสังคม วิถีชีวิต ตลอดจนจิตคติความเชื่อของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

⁷ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “มโหระทึกที่พบครั้งแรกในประเทศไทย,” *ศิลปากร*, 45, 4 (ก.ค. - ส.ค. 2545), 116.

⁸ Bernet Kemper, *Modern Quaternary Research in Southeast Asia* (n.p. : Rotterdam, 1988), p. 225 - 226.

ภาพที่ 1 กลองมโหระทึก พบที่ตำบลท่าเสา อำเภอเมืองอุตรดิตถ์

ภาพที่ 2 ลวดลายวงกลมมีรัศมีเป็นแถบบนหน้ากลองมโหระทึก

สำหรับประเด็นเรื่องการให้ความหมายของลวดลายที่ปรากฏบนหน้ากลองมโหระทึกนั้น มีลวดลายสำคัญที่ได้รับการกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้งก็คือ ลายวงกลมที่มีรัศมีเป็นแถบบริเวณกึ่งกลางของหน้ากลอง โดยพบว่ากลองมโหระทึกซึ่งได้รับการจำแนกและกำหนดอายุเวลาให้อยู่ในรุ่นเก่าที่สุดที่พบทั้งในประเทศจีนและเวียดนามนั้น ต่างก็มีลวดลายวงกลมที่มีรัศมีเป็นแถบประดับอยู่แทบทุกใบ รวมทั้งกลองมโหระทึกที่พบในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียงอื่นๆ ก็มักจะปรากฏลวดลายวงกลมลักษณะแบบเดียวกันนี้บนหน้ากลองด้วยเช่นกัน โดยนักโบราณคดีรุ่นบุกเบิกอย่าง M.Colani ชาวฝรั่งเศสได้เสนอว่าลวดลายดังกล่าวอาจเป็นรูปของดวงอาทิตย์ และน่าจะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการบูชาดวงอาทิตย์ อันเป็นความเชื่อของสังคมบรรพกาลที่ให้ความเคารพต่อธรรมชาติ⁹ และแนวคิดดังกล่าวก็ค่อนข้างจะเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการอย่างมาก และมีผู้ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่าอาจเป็นลวดลายรูปดวงอาทิตย์หรือดวงดาวด้วย

แต่ก็มีนักวิชาการบางท่านได้เสนอแนวคิดที่แตกต่างออกไป เช่น มหาบุญมี เทบสีเมือง นักประวัติศาสตร์ของลาวให้ความเห็นว่าลวดลายที่อยู่บนหน้ากลองมโหระทึกนั้น อาจมีความสัมพันธ์กับลวดลายที่ปรากฏบน “หินดาว” ซึ่งพบที่บริเวณภูเขาลือ ภูสามสุ่ม และภูปากเกอในแขวงหลวงพระบาง ประเทศลาว¹⁰ (ภาพที่ 3) มีลักษณะเป็นแผ่นหินรูปวงกลม ตรงกลางของแผ่นหินแกะสลักเป็นลายวงกลมที่มีรัศมีเป็นแถบคล้ายดวงอาทิตย์หรือดวงดาวแวดล้อมด้วยลวดลายอื่นๆ เช่น ลายรูปวงกลม ลายเส้นขด ลายหยักฟันปลาและลายรูปสัตว์ เป็นต้น จากลักษณะลวดลายที่คล้ายคลึงกับกลองมโหระทึกนี้ทำให้หินดาวนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “ซ็องบั้งหิน” หรือบางครั้งก็ถูกเรียกว่า “ตั้งเจือง” ตามความเชื่อท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ มหาบุญมีได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่าลวดลายบนหินดาวและบนหน้ากลองมโหระทึกนั้นน่าจะเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญาแถน ซึ่งมีทานดั้งเดิมของลาวเล่าสืบกันมาว่า พญาแถนและบริวารมีกายเป็นทิพย์ กินอาหารทิพย์ สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ มีชีวิตเป็นอมตะ และอาศัยอยู่บน “เมืองฟ้า” หรือ “เมืองแถน” ต่อมาพญาแถนได้มอบหมายให้แถนจำนวนหนึ่งลงมาสร้าง “เมืองลุ่ม” หรือ “เมืองคน” เมื่อลงมายังโลกมนุษย์แล้ว ร่างกายอันเป็นทิพย์ของแถนเหล่านั้นก็ได้กลายเป็นกายของมนุษย์ธรรมดา มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่ถ้าหากได้สร้างคุณงามความดีตอนมีชีวิตเมื่อตายไปก็จะกลับไปจุติบนเมืองแถนอีกครั้ง คราวหนึ่งเมื่อเกิดภัยแล้งต่อเนื่องกันหลายปีจนไม่สามารถทำไร่ทำนาได้ พันธุ์ข้าวที่เก็บรักษาไว้ก็หมดสิ้นลง มนุษย์ต้องออกไป

⁹ เมธินี จิระวัฒนา, “กลองมโหระทึก,” ใน เอกสารสัมมนาวิจัยวิจัยครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550), 7.

¹⁰ มหาบุญมี เทบสีเมือง, หินดาวเล่านิทานพญาแถน (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2554), 78.

หาผลไม้กับหัวเผือกหัวมันที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมาเป็นอาหารแทน และท้ายที่สุดจึงต้องขอร้องให้ “ปู่เยอ ย่าเยอ” ซึ่งเป็นมนุษย์ชายหญิงคู่แรกที่ลงมาเกิดบนโลกมนุษย์ ขึ้นไปขอความช่วยเหลือจาก พญาแถน โดยได้ขึ้นไปตาม “เครื่องเขากาด” หรือแถววัลย์อันเป็นทางเชื่อมจากเมืองคนสู่เมืองแถน เมื่อ ทราบเรื่องแล้วพญาแถนก็ได้ประทานเมล็ดพันธุ์ข้าวให้กับปู่เยอย่าเยอ พร้อมกับบันดาลให้ฝนตกลงมา บนโลกมนุษย์ตามฤดูกาลทุกปี แต่ก็มีมนุษย์บางพวกที่ได้เมล็ดพันธุ์ข้าวมาแล้วไม่ได้นำไปปลูกให้เจริญ งอกงามแพร่พันธุ์ต่อ แต่กลับกินข้าวเหล่านั้นจนหมด เมื่อเมล็ดพันธุ์ข้าวหมดลงก็ต้องกลับขึ้นไปขอ ความช่วยเหลือจากพญาแถนอีกหลายครั้งจนพญาแถนไม่พอใจ จึงได้ตำหนิการกระทำของคนเหล่านี้ แล้วก็ประทานเมล็ดพันธุ์ข้าวให้เป็นครั้งสุดท้าย และสั่งว่าไม่ให้มนุษย์ขึ้นมารบกวนอีก ภายหลังก่อ มนุษย์ลงมาจากเมืองแถนแล้ว พญาแถนจึงสั่งให้ตัดเครื่องเขากาดทิ้งเสีย ตั้งแต่นั้นมามนุษย์ก็ไม่สามารถขึ้นไปบนเมืองแถนได้อีก¹¹

เมื่อหยิบยกเอานิทานพญาแถนมาใช้ประกอบกับการตีความลวดลายบนหินดาว มหาบุณมี ได้ วิเคราะห์ว่าลายรูปดวงอาทิตย์หรือดวงดาวนั้นอาจเป็นสัญลักษณ์แทนเมืองแถนที่อยู่บนฟ้า ถัดออกมา เป็นลายเส้นขดเปรียบได้กับเครื่องเขากาดซึ่งเป็นทางเชื่อมระหว่างเมืองแถนกับโลกมนุษย์ ส่วนลาย หยักฟันปลาที่น่าจะเป็นรูปของภูเขาที่อยู่ในเมืองมนุษย์ สอดคล้องกับบริเวณที่พบหินดาวเหล่านี้บนภู ต่างๆ และยังมีหินดาวบางชิ้นที่มีลายรูปดวงอาทิตย์อันหมายถึงเมืองแถนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ ลวดลายที่อยู่ถัดออกมานั้นกลับทำเป็นลายรูปคนและสัตว์หลายชนิดซึ่งน่าจะสื่อความหมายถึงโลก มนุษย์ ส่วนลายที่อยู่นอกสุดคือลายเส้นขดที่อาจจะแสดงภาพของเครื่องเขากาดที่ถูกตัดลงมากองอยู่ บนพื้นดินก็เป็นได้ (ภาพที่ 4) ดังนั้นลวดลายหินดาวเหล่านี้จึงเป็นการจำลองภาพของจักรวาลตามคติ ความเชื่อของคนลาวโบราณ¹² เช่นเดียวกับการตีความลวดลายบนกลองมโหระทึก มหาบุณมีก็ได้ สันนิษฐานว่าลายดวงอาทิตย์หรือดวงดาวบนหน้ากลองนั้นเป็นสัญลักษณ์แทนเมืองแถน ลายรูปนกที่ บินอยู่รอบดวงอาทิตย์นั้นคือรูปของนกสวรรค์ ลายสามเหลี่ยมหยักฟันปลาเป็นรูปแทนของภูเขาสื่อ ความหมายถึงเมืองคนหรือโลกมนุษย์ ส่วนตัวกลองมีรูปของสัตว์ ต้นไม้ และรูปเรือ เป็นการแสดงถึง สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกของมนุษย์¹³

¹¹ มหาบุณมี เทปสีเมือง, หินดาวเล่านิทานพญาแถน, 73-75.

¹² เรื่องเดียวกัน, 80-82.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 105.

ภาพที่ 3 หินดาว หรือตังเจื่อง พบในแขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว
ที่มา : มหาบุญมี เทบสีเมือง, หินดาวเล่านิทานพญาแถน (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2554), 81.

ภาพที่ 4 หินดาวที่ปรากฏลวดลายรูปคนและสัตว์
ที่มา : มหาบุญมี เทบสีเมือง, หินดาวเล่านิทานพญาแถน (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2554), 82.

ภาพลายเส้นที่ 1 ลวดลายที่เชื่อว่าเป็นรูปขวัญบนภาชนะดินเผาบ้านเชียง
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ “คนตายเพราะขวัญหาย ต้องทำพิธีเรียกขวัญนานหลายวัน,” ใน **เสด็จสู่แดน
สวรรค** (กรุงเทพฯ : ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม, 2560), 35.

แต่ในมุมมองของ สุจิตต์ วงษ์เทศ นักวิชาการของไทยได้ให้ความเห็นว่าลวดลายรูปวงกลมที่มี
รัศมีเป็นแฉกบนหน้ากลองมโหระทึกนั้น แท้จริงแล้วอาจจะเป็นรูปของ “ขวัญ” มากกว่าที่จะเป็นรูป
ของดวงอาทิตย์หรือดวงดาว โดยทำขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในพิธีเรียกขวัญสู่ขวัญ เพราะเชื่อว่าขวัญนั้น
มีอยู่ตามจุดต่างๆ ในร่างกายของทุกคน แต่จุดสำคัญคือ “จอมขวัญ” ที่อยู่บนกลางกระหม่อมซึ่ง
มักจะมีส่วนนูน และมีรากผมขึ้นเวียนกันเป็นวงคล้ายรูปก้นหอย สอดคล้องกับลวดลายวงกลมบนหน้า
กลองมโหระทึกที่บางใบนั้นจะมีปุ่มนูนอยู่ตรงจุดศูนย์กลางและมีรัศมีเป็นแฉก ถัดออกมาจะมีวง
แหวนซ้อนกันหลายชั้นล้อมรอบ ลักษณะของลวดลายเช่นนี้ยังพบอยู่บนภาชนะดินเผาเขียนสีที่ได้จาก
แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธาธานี (อายุราว 2,500 ปีมาแล้ว) แต่มี
รูปแบบของลายที่พบแตกต่างกันออกไป อาทิ ลายวงกลมหรือวงรีที่มีรัศมีเป็นแฉก และที่พบมากจน
กล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบเฉพาะคือลายก้นหอย (แบบลายนิ้วมือ) โดยทำเป็นเส้นเวียนซ้อนกันหลายชั้น
(ภาพลายเส้นที่ 1) ทั้งนี้ช่างน่าจะเขียนขึ้นจากลักษณะของจอมขวัญนั่นเอง โดยอาจจะเขียนขึ้นเพื่อ

เป็นการเรียกขวัญสู่ขวัญคนตาย หรือทำเสมือนว่ามีขวัญของคนตายอยู่บนภาชนะใบนั้นๆ¹⁴ เพราะภาชนะดินเผาเหล่านี้มักจะพบว่าถูกฝังร่วมกับศพภายในหลุมฝังศพ หรือใช้สำหรับบรรจุกระดูกในพิธีกรรมฝังศพครั้งที่สองด้วยเช่นกัน

ถึงแม้ว่าการวิเคราะห์และตีความลวดลายวงกลมมีรัศมีเป็นแถบบนหน้ากลองมโหระทึกนั้น จะมีข้อเสนอหรือแนวคิดของนักวิชาการแต่ละท่านที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งทุกข้อเสนอล้วนแล้วแต่มีเหตุผลที่น่าเชื่อถือและมีความเป็นไปได้ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามข้อเสนอนี้ยังไม่ถือเป็นที่ยอมรับ ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงได้ลองทำการตีความลวดลายบนหน้ากลองมโหระทึก โดยนำไปเปรียบเทียบกับประติมากรรมสำริดประเภทหนึ่งในวัฒนธรรมจีนนั่นก็คือ “คันฉ่อง” หรือกระจกแบบโบราณที่หล่อขึ้นจากสำริดเป็นแผ่นรูปวงกลม มีผิวด้านหน้าขัดเรียบเป็นมันจนสามารถสะท้อนเงาได้ ส่วนอีกด้านจะตกแต่งให้เป็นลวดลายสวยงามหลากหลายรูปแบบ ซึ่งปรากฏว่ามีการทำลวดลายรูปวงกลมมีรัศมีเป็นแถบที่บริเวณกึ่งกลางด้านหลังของคันฉ่องสำริด ลักษณะของรัศมีนั้นมักจะทำเป็นรูปวงโค้งหรือรูปครึ่งวงกลมเรียงต่อกันอยู่รอบลายวงกลมตรงกลาง (ภาพที่ 5) โดยพบลวดลายเช่นนี้ประดับอยู่บนคันฉ่องสำริดมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ 200 ปีก่อนคริสตกาล (กลางพุทธศตวรรษที่ 4) และยังคงได้รับความนิยมสืบเนื่องต่อมาในสมัยหลังด้วย ที่น่าสนใจคือคันฉ่องหลายชิ้นจากสมัยราชวงศ์ชั้น อายุราว 100 ปีก่อนคริสตกาล (กลางพุทธศตวรรษที่ 5) ได้เริ่มพบตัวอักษรจารึกไว้ที่ด้านหลังของคันฉ่องควบคู่ไปกับลวดลายอื่นๆ ด้วย เช่น คันฉ่องขนาดเล็ก 2 ชิ้น (ภาพที่ 6) ซึ่งมีจารึกอักษรจีนโบราณที่แปลเนื้อความได้ว่า

“แสงแห่งดวงอาทิตย์ปรากฏ โลกกลับมาสว่างไสว”¹⁵

หรือจารึกที่พบบนคันฉ่องสมัยฮั่นตะวันตก อายุราว 100 ปีก่อนคริสตกาล (ภาพที่ 7) ที่กล่าวเอาไว้ว่า

“สำริดถูกขัดเงาให้สะอาดและสดใส สิ่งนี้ถูกนำมาทำเป็นคันฉ่อง สิ่งนี้อาจประทอนความสำเร็จต่อความมุ่งมั่นทางด้านวรรณศิลป์ ท่านอาจมีชีวิตที่ยืนยาวโดยปราศจากโชคร้าย ประดุจความสว่างไสวของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ท่านอาจมีชีวิตจนผ่านฤดูใบไม้ร่วงหนึ่งพันครั้งและหนึ่งหมื่นปี ท่านอาจมีความสุขที่คงอยู่ไม่มีวันสิ้นสุด”¹⁶

¹⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, “คนตายเพราะขวัญหาย ต้องทำพิธีเรียกขวัญนานหลายวัน,” ใน **เสด็จสู่แดนสรวง** (กรุงเทพฯ : ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม, 2560), 34-36.

¹⁵ Jessica Rawson, **Ancient Chinese And Ordos Bronzes** (Hong Kong : Oriental Ceramic Society of Hong Kong, 1990), 244.

¹⁶ Ibid.

และเนื้อความจากจารึกบนคันฉ่องสมัยฮั่นตะวันออก อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 2 (ราวพุทธศตวรรษที่ 7 - 8) ได้บรรยายถึง

“ในวันปิ่งหวู (Bing Wu) ของเดือน 2 ข้าพเจ้าได้สร้างคันฉ่องนี้ด้วยกรรมวิธีของตนเอง ในความสันโดษและสงบเงียบข้าพเจ้าได้ขัดเกลาสิ่งนี้ในสามเวลา **คันฉ่องนี้สว่างสดใสประหนึ่งดวงจันทร์บนท้องฟ้า** เหนือขึ้นไปคือตงหวังฝู (Dong Wang Fu) และซีหวังหมู่ (Xi Wang Mu) ชีวิตของท่านอาจแข็งแกร่งดุจงูผาและศิลา ท่านอาจมีที่ดินแผ่ขยายไปทางตะวันตกและตะวันออกกว่า 80 ล้านลี้ ท่านอาจมีทรัพย์สมบัติและความเจริญรุ่งเรือง ท่านอาจมียศตำแหน่งเทียบเท่าขุนนางหรือเจ้าชาย ท่านอาจมีผู้สืบทอดจำนวนมาก พวกเขาอาจได้เป็นขุนนางชั้นสูงและเพลินเพลินกับความสุขไม่มีวันจบสิ้น หัวหน้าครอบครัวอาจมีชีวิตที่ยืนยาวและประสบแต่โชคดี”¹⁷

จากเนื้อหาของจารึกที่ยกตัวอย่างมานี้ แสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมในการจารึกข้อความลงบนคันฉ่องเพื่อเป็นการอวยพร และขณะเดียวกันก็ยังสามารถเปรียบเปรยบุคคลหรือคันฉ่องกับความสว่างสดใสของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ทั้งนี้ยังได้พบคันฉ่องสำริดสมัยราชวงศ์ฮั่นที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ จ.ลพบุรี ลักษณะพิเศษของคันฉ่องชิ้นนี้ คือการปรากฏลวดลายรูปกระต่ายอยู่ในกรอบวงกลมตรงกึ่งกลางด้านหลัง อันเป็นตำแหน่งเดียวกันกับลายวงกลมมีรัศมีที่พบบนคันฉ่องชิ้นอื่นๆ ซึ่งกระต่ายนี้ถือกันว่าเป็นสัตว์สัญลักษณ์ของดวงจันทร์ตามคติแบบจีน (ภาพที่ 8) ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่าลวดลายวงกลมที่ปรากฏอยู่บนคันฉ่องนั้น น่าจะเป็นรูปของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ตามที่ถูกกล่าวถึงในจารึก ส่วนลายแฉกรัศมีนั้นก็น่าจะสื่อถึงรัศมีของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั่นเอง และแม้ว่าจะมีคันฉ่องอีกหลายชิ้นที่ผลิตขึ้นในยุคก่อนหน้าและที่ผลิตขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ซึ่งไม่พบจารึกตัวอักษรเพียงแต่มีการทำลวดลายวงกลมล้อมรอบด้วยแฉกรัศมีเท่านั้น ทั้งนี้หากมองในแง่ของความต่อเนื่องทางด้านคติความเชื่อที่มีการยึดถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาในสังคมแบบจารีตของจีนแล้ว ก็พอที่จะอธิบายได้ว่าลวดลายลักษณะแบบเดียวกันนี้ก็อาจต้องการสื่อถึงรูปของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ด้วยเช่นกัน และได้เริ่มปรากฏมาแล้วตั้งแต่ช่วง 200 ปีก่อนคริสตกาล

¹⁷ Ibid, 248.

ภาพที่ 5 ลายวงกลมมีรัศมีเป็นแฉกบนคันท่องสำริด

ที่มา : Jessica Rawson, **Ancient Chinese And Ordos Bronzes** (Hong Kong :
Oriental Ceramic Society of Hong Kong, 1990), 154.

ภาพที่ 6 คันท่องสำริดขนาดเล็ก 2 ชิ้น สมัยราชวงศ์ฮั่น

ที่มา : Jessica Rawson, **Ancient Chinese And Ordos Bronzes** (Hong Kong :
Oriental Ceramic Society of Hong Kong, 1990), 157.

ภาพที่ 7 คันฉ่องสำริดสมัยฮั่นตะวันตก

ที่มา : Jessica Rawson, *Ancient Chinese And Ordos Bronzes* (Hong Kong : Oriental Ceramic Society of Hong Kong, 1990), 157.

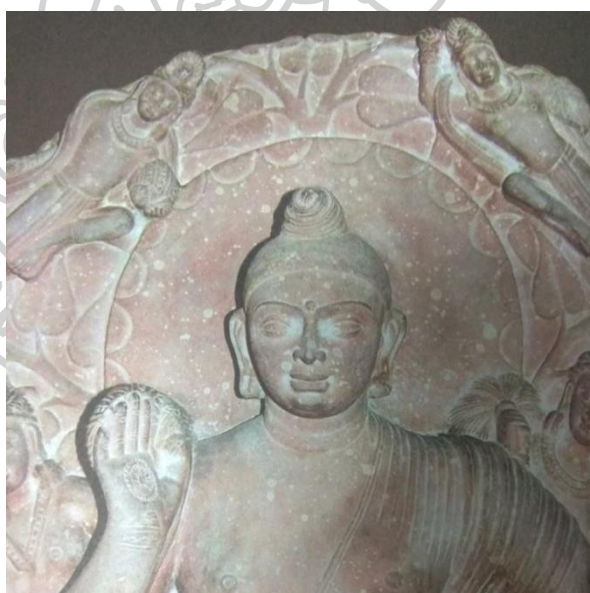

ภาพที่ 8 คันฉ่องสำริดสมัยฮั่นที่ปรากฏภาพกระต่าย ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี จ.

ลพบุรี

ที่มา : รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล

หลักฐานศิลปกรรมที่น่าสนใจอีกกลุ่มหนึ่ง ที่อาจมีความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกับลวดลายที่เชื่อว่าเป็นรูปดวงอาทิตย์และดวงจันทร์บนคันท้องสำริดในวัฒนธรรมจีน คือ พระพุทธรูปแกะสลักหินในศิลปะมถุราของอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ 6 - 9) ซึ่งมีการทำประภามณฑล เป็นแผ่นรูปวงกลมไว้ที่ด้านหลังพระเศียรของพระพุทธรูป หรือที่เรียกกันอีกอย่างว่า ศิรประภา (ประภามณฑลรอบพระเศียร)¹⁸ บริเวณขอบประภามณฑลนิยมแกะสลักลวดลายครึ่งวงกลมขนาดเล็กประดับอยู่โดยรอบ จึงทำให้มีชื่อเรียกในภาษาสันสกฤตว่า “หัตตินขประภามณฑล” หมายถึง ประภามณฑลที่มีลายขอบคล้ายเล็บของช้าง ในขณะที่ลายครึ่งวงกลมเรียงต่อกันเช่นนี้ก็ยิ่งทำให้ขอบประภามณฑลดูคล้ายกับมีแฉกรัศมีเกิดขึ้น (ภาพที่ 9) ซึ่งผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดียอย่าง เชษฐ ติงส์ญชลี ได้ให้ความเห็นว่าลวดลายดังกล่าวอาจมีความเกี่ยวข้องกับลวดลายลักษณะใกล้เคียงกันนี้ที่ปรากฏอยู่บนคันท้องสำริดจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น (ภาพที่ 10) เนื่องจากยุคสมัยของราชวงศ์กุษาณะนั้นอยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับราชวงศ์ฮั่นของจีน และยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์ทั้งสองอีกด้วย¹⁹

ภาพที่ 9 ลักษณะศิรประภาของพระพุทธรูปศิลปะมถุรา

ที่มา : เชษฐ ติงส์ญชลี, **พระพุทธรูปอินเดีย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2554), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁸ เชษฐ ติงส์ญชลี, **พระพุทธรูปอินเดีย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2554), 214.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 220.

ภาพที่ 10 คันฉ่องสมัยฉันที่มีลายรัศมีรูปครึ่งวงกลม

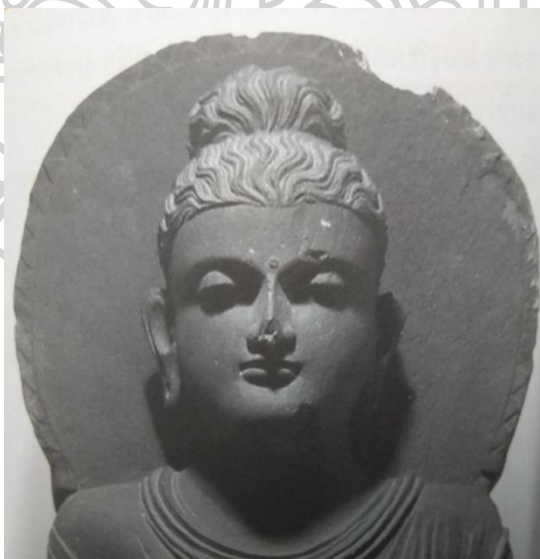
ที่มา : William Watson, **Ancient Chinese bronzes** (London : Faber and Faber, 1962), pl.96a.

จากหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ของจีนได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์ฉันกับราชวงศ์กุษาณะซึ่งอุปถัมภ์การสร้างพระพุทธรูปศิลปะมถุราไว้ว่า มีกลุ่มชนที่เรียกตนเองเองว่า “กุษาณะ” หรือ “กุชาน” ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศจีนแถบมณฑลกานซูในปัจจุบัน ได้ถูกรุกรานจากราชวงศ์ฉันที่ต้องการรวบรวมดินแดนทางด้านตะวันตก ด้วยเหตุนี้ชาว กุษาณะจึงได้อพยพมายังแคว้นบัคเตรียทางตอนเหนือของปากีสถานในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 5 ก่อนที่จะมีการสถาปนาราชวงศ์กุษาณะขึ้นในสมัยของพระเจ้าคุชูลา กัทพิเสส ต่อมาในสมัยของพระเจ้ากนิษกะกษัตริย์พระองค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์กุษาณะ เป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก ตลอดจนมีการเผยแพร่ศาสนาไปยังเมืองต่างๆ ทั้งราชอาณาจักรและดินแดนใกล้เคียงรวมถึงในจีนด้วย²⁰ ส่วนทางราชวงศ์ฉันนั้น ในรัชสมัยของจักรพรรดิฮันหวู่ตี้ (หลิวเซ่อ) เนื่องจากราชสำนักจีนได้มีการเจริญสัมพันธ์ไมตรีเพื่อการค้าอย่างเป็นทางการกับจักรวรรดิโรมันโดยใช้เส้นทางสายไหม (Silk Road) สำหรับเดินทางติดต่อค้าขาย จึงทำให้ราชวงศ์ฉันได้มีโอกาสสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับอาณาจักร กุษาณะซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางสายไหมด้วย เป็นเหตุให้พุทธศาสนาสามารถเผยแพร่เข้ามาสู่ดินแดนจีนในเวลาต่อมา²¹

²⁰ Susan L. Huntington, **The Art of Ancient India: Buddhist Hindu Jain** (New York : Weatherhill, 1999), 125.

²¹ สรลภษณัฒน์ พัชรมนัฒสพร, **ประวัติศาสตร์ศิลปะจีน** (ปฐมธานี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรังสิต, 2552), 23.

ไม่เฉพาะแต่ในศิลปะมอญเท่านั้นที่มีการแกะสลักลวดลายแฉกรัศมีบริเวณขอบศิรประภาของพระพุทธรูป ซึ่งคล้ายกับลายที่ปรากฏอยู่บนคันฉ่องสำริด เนื่องจากพบว่าพระพุทธรูปสมัยคันธาระบางองค์ได้มีการสลักลายแฉกรัศมีบนศิรประภาด้วยเช่นกัน โดยพระพุทธรูปศิลปะคันธาระนั้นมีอายุเวลาร่วมสมัยกับศิลปะมอญ และอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์กุษาณะเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามลักษณะของแฉกรัศมีบนศิรประภาของพระพุทธรูปศิลปะคันธาระนั้นแตกต่างไปจากที่พบในศิลปะมอญ เพราะได้สลักเป็นลวดลายรูปสามเหลี่ยมเล็กๆ หรือลายหยักฟันปลาประดับอยู่โดยรอบศิรประภา²² (ภาพที่ 11) รูปแบบของลายลักษณะเช่นนี้ยังสามารถพบได้บนคันฉ่องสำริดหลายชิ้นที่ผลิตขึ้นในช่วงสมัยราชวงศ์ฮั่น (ภาพที่ 12) ซึ่งอาจจะพออธิบายได้ว่าลายแฉกรัศมีรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็กนี้ก็ถือเป็นลวดลายอีกแบบหนึ่งที่มีความนิยมไม่น้อยไปกว่าลายแฉกรัศมีรูปวงโค้งหรือครึ่งวงกลม และยังคงสื่อความหมายแทนรัศมีของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ตามที่ได้ให้ข้อสันนิษฐานมาแล้วข้างต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในขณะที่ศิรประภาของพระพุทธรูปศิลปะมอญประดับแฉกรัศมีรูปครึ่งวงกลม แต่ศิลปะคันธาระกลับใช้ลายแฉกรัศมีรูปสามเหลี่ยมมาประดับแทน ทำให้ศิรประภาของพระพุทธรูปทั้งสองศิลปะนี้มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะตัว อย่างไรก็ตามลักษณะของลายแฉกรัศมีที่เป็นรูปครึ่งวงกลมและรูปสามเหลี่ยมบนศิรประภา นั้น ต่างก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับลวดลายบนคันฉ่องสำริดศิลปะจีนสมัยราชวงศ์ฮั่นเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 11 ลักษณะศิรประภาของพระพุทธรูปศิลปะคันธาระ

ที่มา : เชษฐ ติงส์ญูชลี, พระพุทธรูปอินเดีย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2554), 216.

²² เชษฐ ติงส์ญูชลี, พระพุทธรูปอินเดีย, 216.

ภาพที่ 12 คันฉ่องสมัยฮั่นที่มีลายรัศมีเป็นหยักฟันปลา

ที่มา : William Watson, **Ancient Chinese bronzes** (London : Faber and Faber, 1962), pl.94b.

ลักษณะของศิรประภารูปครึ่งวงกลม หรือห้าสตันขประภามณฑลในศิลปะมณูรายังคงมีการสืบทอดต่อมาถึงศิลปะคุปตะสกุลช่างมณูราและสกุลช่างสารนาถ ที่ได้มีการพัฒนาลวดลายประดับตกแต่งศิรประภาให้มีความวิจิตรงดงามมากกว่าเดิม เช่น การเพิ่มลายเม็ดประคำและลายสร้อยบิดเกลียว ส่วนที่สำคัญคือการประดับด้วยแถบลายพันธุ์พฤกษา²³ ซึ่งทำให้ศิรประภาในศิลปะคุปตะนั้นดูคล้ายกับลวดลายบนคันฉ่องสำริดมากขึ้น ทั้งนี้หากลองพิจารณาถึงหน้าที่และความหมายของศิรประภาที่เริ่มปรากฏบริเวณด้านหลังพระเศียรของพระพุทธรูปมาแล้วตั้งแต่ในศิลปะมณูรา ศิลปะคันธาระเรื่อยมาจนถึงศิลปะคุปตะแล้วจะพบว่าทำหน้าที่สำหรับเป็น “หินเชื่อม” ที่ช่วยเสริมความแข็งแรงให้กับพระพุทธรูปบริเวณพระศอกกับพระเศียรอันเป็นจุดที่เสี่ยงต่อการชำรุดแตกหักได้ง่าย ในขณะที่เดียวกันก็ยังสามารถแสดงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระพุทธรเจ้าที่ทรงมีรัศมี (Halo) ที่แผ่ชานออกมารอบพระวรกายตามที่ปรากฏว่าอยู่ในคัมภีร์พุทธประวัติหลายฉบับ ซึ่งหลายครั้งได้พรรณนาเปรียบเทียบแสงสว่างของรัศมีจากพระวรกายของพระพุทธรเจ้ากับดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ไว้ด้วย เช่น **คัมภีร์พุทธจรีต**ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่พญานาคนาม “กาละ” กล่าวสรรเสริญพระมหา

²³ เรื่องเดียวกัน, 226.

“ข้าแต่พระมุนี เนื่องจากแผ่นดินเป็นเหมือนกับส่งเสียงร้องซ้ำแล้วซ้ำอีก ขณะที่ถูกประทับด้วยพระบาทของพระองค์ และเนื่องจากพระรัศมีของพระองค์เปล่งประกายเจิดจรัสเหมือนกับพระอาทิตย์ วันนี้พระองค์จักได้เสวยผลที่ทรงปรารถนาอย่างแน่นอน”²⁴

ส่วนคัมภีร์มหาวัสตอวทานได้บรรยายฉากกองทัพพญามาร ที่มีความเกรงกลัวต่ออุทยานภาพของพระมหามุนีไว้ว่า

“...ตลอดเจ็ดวัน กองทัพมารผู้มีความทุกข์ได้แต่อยู่เฉยๆ ไม่อาจกำหนดทิศทางเข้าไปใกล้มณฑลโพธิพฤกษ์ได้ ขณะเดียวกันพระวรกายของพระโพธิสัตว์ก็รุ่งเรืองราวกับแสงพระอาทิตย์ กองทัพมารงุนงมไม่อาจเคลื่อนที่ไปไหนได้”²⁵

นอกจากนี้เนื้อความในคัมภีร์ลลิตวิสตระ ยังได้กล่าวถึงพระอนุโลมของพระตถาคตหลังจากทรงตรัสรู้แล้วประทับบนบัลลังก์ที่โคนต้นโพธิ์ดังนี้

“...พระพุทธผู้เป็นนรสีห์ ซึ่งประทับอยู่บนอาสนะ มีบวงแห่งพระอนุโลมซึ่งมีแสงสว่างดั่งว่าแสงสว่างของดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ แก้วมณี ไฟ และสายฟ้า เป็นแสงสว่างทิพย์ครอบงำสิ่งที่มีแสงสว่างทั้งหลาย...”²⁶

จากตัวอย่างของเนื้อหาในคัมภีร์พุทธประวัติที่ได้กล่าวถึงลักษณะของรัศมีของพระพุทธเจ้า อันเปรียบได้กับแสงสว่างของพระอาทิตย์และพระจันทร์นั้น ก็อาจมีความเป็นไปได้ว่าช่างผู้สร้างอาจจะได้หยิบยกเอาแนวคิดเรื่องรัศมีจากคัมภีร์เล่มใดเล่มหนึ่งมาแสดงออกในเชิงรูปธรรมผ่านงานศิลปะ ด้วยการแกะสลักศิราภรณ์ให้กับพระพุทธรูป เนื่องจากทั้งคัมภีร์พุทธจริตซึ่งแต่งขึ้นโดย อัศวโฆษ และคัมภีร์มหาวัสตอวทาน ที่เป็นคัมภีร์วินัยของลัทธิโลกุตรวาทอันเป็นกลุ่มหนึ่งในนิกายมหาสังฆิกะ รวมไปถึงคัมภีร์ลลิตวิสตระต่างก็ถูกแต่งขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกับยุคสมัยของราชวงศ์สุโขทัยทั้งสิ้น²⁷ ในขณะที่ช่างยังอาจจะได้หยิบยืมเอาลวดลายที่เชื่อว่าเป็นรูปแฉกรัศมีของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่ปรากฏอยู่บนคันฉ่องสำริดมาแกะสลักลงบนศิราภรณ์ เพื่อสื่อถึงรัศมีของ

²⁴ สำเนียง เลื่อมใส, มหาภาพุทธจริต : พุทธประวัติฝ่ายมหายานจากกวีนิพนธ์สันสกฤต (กรุงเทพฯ : ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 236.

²⁵ สำเนียง เลื่อมใส, มหาวัสตอวทาน : คัมภีร์พุทธประวัติฝ่ายมหายาน, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : นิติธรรมการพิมพ์, 2553), 260.

²⁶ แสง มนวิฑูร, คัมภีร์ลลิตวิสตระ : พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ภาคภาษาไทย (กรุงเทพฯ : วัดบวรนิเวศวิหาร, 2558), 397.

²⁷ เชษฐ ติงสัญชิต, สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555), 25-30.

พระพุทธเจ้าที่ส่องสว่างประดุจดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ตามที่ถูกบรรยายไว้ในคัมภีร์ ซึ่งถ้าหากว่าข้อสันนิษฐานที่ได้กล่าวมานี้ตรงกับความเป็นจริง ลักษณะลวดลายบนศิรประภาของพระพุทธรูปอินเดียเดียวในศิลปะมอญ ศิลปะคันธาระ รวมทั้งศิลปะคุปตะทั้งสองสกุลช่าง ก็จะถือว่าเป็นหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนข้อเสนอ เรื่องของลายรูปดวงอาทิตย์และดวงจันทร์บนคันท้องสำริดของจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่นได้อีกด้วย

หากลองมองย้อนกลับมาในกรณีของความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักจีน กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ดินแดนทางตอนใต้ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมมโหระทึก ทั้งนี้นอกจากมีหลักฐานจำนวนมากที่ช่วยยืนยันได้ว่า การใช้กลองมโหระทึกนั้นถือเป็นวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ หลายกลุ่มที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีนในปัจจุบัน ซึ่งเอกสารจีนโบราณจะเรียกกลุ่มชนทางตอนใต้ชื่อว่า “เยว่หฺ” หรือบางครั้งก็เรียกกลุ่มชนเผ่าเหล่านี้โดยรวมๆ ว่า “ไปเยว่หฺ” หมายถึง พวกเยว่หฺ ร้อยเผ่าแล้ว ยังมีหลักฐานเอกสารโบราณอีกหลายฉบับตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฉินราว 500 ปีก่อนคริสตกาล ที่ได้มีการจดบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับกลองมโหระทึกเอาไว้ว่า ผู้หล่อกองมโหระทึกคือ อู่เสี้ยน ซึ่งเป็นตำแหน่งของขุนนางจีนสมัยโบราณ โดยหล่อขึ้นในแถบหนานจางทางตอนใต้ของประเทศจีน และยังมีชนชาวเหลียวที่อาศัยอยู่ในเขตหลิงหนาน ระหว่างชายแดนทางใต้ของจีนและเวียดนามก็เป็นผู้หล่อกองมโหระทึกด้วยเช่นกัน และในราว 43 ปีก่อนคริสตกาล หม่าเฮเวียน ได้ยกทัพไปตีเมืองเจียวจื่อ (เวียดนาม) ได้ยึดกลองมโหระทึกของพวกหลู่เยว่หฺ ต่อมาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 1 หม่าหยวน แม่ทัพจีนก็ได้ยกทัพไปตีตั้งเคียงและได้กลองมโหระทึกจากพวกหลู่เยว่หฺ เป็นต้น²⁸ จากหลักฐานเอกสารเหล่านี้ก็พอจะทำให้เชื่อได้ว่าราชสำนักจีนมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนเผ่าที่ผลิตกลองมโหระทึกมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฉิน

สำหรับลวดลายวงกลมมีรัศมีเป็นแถบบนกลองมโหระทึกนั้น อาจเกี่ยวข้องกับลายรูปดวงอาทิตย์และดวงจันทร์บนคันท้องสำริด โดยน่าจะมามีที่มาจากคติความเชื่อเรื่องของการบูชาธรรมชาติ เพราะตอนหนึ่งในคัมภีร์ “หลี่จี้” (คัมภีร์เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี วรรณกรรมยุคจ้านกั๋ว) ได้กล่าวไว้ว่า

“โอรสสวรรค์เช่นสรวงพระอาทิตย์ในฤดูใบไม้ผลิ เช่นสรวงพระจันทร์ในฤดูใบไม้ร่วง เช่นสรวงพระอาทิตย์ตอนกลางวัน เช่นสรวงพระจันทร์ตอนกลางคืน”²⁹

²⁸ เมจินี จิระวัฒนา, *กลองมโหระทึกในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2546), น. 12.

²⁹ สมบูรณ์ สุขสำราญ, *ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมของชุมชนชาวจีน* (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), 105.

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าโอรสสวรรค์คือว่าฟ้าเป็นพ่อ ดินเป็นแม่ พระอาทิตย์เป็นพี่ชาย พระจันทร์เป็นพี่สาวจึงต้องมีพิธีเช่นสรวงวรรณชาติประจำฤดูทั้งสิ้น ทั้งนี้หัวหน้าชนเผ่าต่างๆ ก็มีการจัดพิธีเช่นสรวงแบบเดียวกันนี้ด้วยเช่นกัน ซึ่งในปัจจุบันยังพบว่าชนเผ่าบางกลุ่มที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของจีน อาทิ ชาวจ้วงในมณฑลกวางสี ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่สืบเชื้อสายมาจากพวกไปเยว่หนั้นยังคงรักษาประเพณี บวงสรวงวรรณชาติเอาไว้ โดยยังคงมีการบวงสรวง พระอาทิตย์ในวันขึ้นปีใหม่ อันตรงกับฤดูใบไม้ผลิ และจัดพิธีไหว้พระจันทร์ในช่วงเดือน 8 ของจีนซึ่งเป็นช่วงฤดูใบไม้ร่วง³⁰ ในขณะที่ธรรมเนียมของจีนในปัจจุบันเหลือเพียงประเพณีไหว้พระจันทร์เท่านั้น รวมทั้งยังมีนิทานดั้งเดิมของชาวจ้วงที่เล่าถึงตำนานของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เอาไว้ว่า มีเทพ 2 องค์คือ เทอคัง และหลิงเจิ้ง ได้ยิงพระอาทิตย์ตกลงมา 10 ดวง เหลือเพียง 2 ดวง ดวงหนึ่งกลายเป็นดวงอาทิตย์ อีกดวงกลายเป็นดวงจันทร์ คอยผลัดเปลี่ยนกันมาให้แสงสว่างแก่โลกมนุษย์³¹

จากหลักฐานความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักจีนกับชนเผ่าต่างๆ ที่อยู่ในวัฒนธรรมมโหระทึกทั้งในด้านของการทำศึกสงคราม หรือวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนคติความเชื่ออื่น ๆ ก็พอจะสรุปได้ว่า ลวดลายวงกลมซึ่งมีรัศมีเป็นแฉกที่ปรากฏอยู่บนกลองมโหระทึกนั้น น่าจะเป็นลวดลายของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เช่นเดียวกับที่ปรากฏอยู่บนคันฉ่องสำริด ส่วนสาเหตุที่ลวดลายมีลักษณะเป็นแฉกรัศมีเหมือนกับดวงอาทิตย์นั้น ก็อาจจะมีที่มาจากนิทานซึ่งกล่าวว่าพระจันทร์เคยเป็นดวงอาทิตย์มาก่อน และนิทานดังกล่าวนี้ยังคงถูกเล่าสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

2.2 ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ บนเหรียญเงินทวารวดี กับความหมายเชิงสัญลักษณ์

เมื่อเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์อันเป็นช่วงเวลาที่กลุ่มชนต่างๆ ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้พัฒนาบ้านเมืองของตนจนก่อให้เกิดการสถาปนา "รัฐ" หรือ "อาณาจักร" ขึ้นมานั้น ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้รัฐเหล่านี้เจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็วก็คือความสัมพันธ์ทางการค้ากับต่างแดน โดยเฉพาะกับชาวอินเดีย เพราะนอกจากส่งผลให้สถานะทางเศรษฐกิจของรัฐมีความมั่นคงมากขึ้นแล้ว ยังได้มีการรับเอาวัฒนธรรม ศาสนา ตลอดจนวิทยาการหลายแขนงจากอินเดีย เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมและความเชื่อแบบพื้นเมือง³² ในขณะเดียวกันรัฐเหล่านี้ก็ยังคงมีการติดต่อค้าขายกันเอง

³⁰ พรพรรณ จันทโรนานนท์, ศาสนาและความเชื่อของชาวจ้วง (นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 9 - 10.

³¹ ฉิน เชิงหมิ่น, จ้วงแห่งมณฑลกวางสี : จีนหรือไทย? (นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535), 30 - 31.

³² วิวัฒนาการเงินตราไทย (กรุงเทพฯ : สำนักบริหารเงินตรา กรมธนารักษ์, 2545), 12.

ภายในด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จากเหรียญเงินหลากหลายรูปแบบซึ่งใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า ที่พบอยู่ตามแหล่งโบราณคดีต่างๆ ทั่วภาคพื้นทวีป จากการขุดสำรวจทางโบราณคดีของไทยนั้น ได้พบเหรียญเงินโบราณหลายแบบหลายชนิดด้วยกัน มีทั้งเหรียญเงินจากต่างแดนซึ่งเข้ามาพร้อมกับการค้าทางไกล และเหรียญเงินที่สันนิษฐานว่าผลิตขึ้นใช้กันเองเฉพาะในกลุ่มรัฐหรืออาณาจักร โดยมีต้นแบบจากเหรียญเงินของอินเดีย ซึ่งน่าจะเกิดจากการที่พ่อค้าชาวอินเดียได้นำเหรียญกษาปณ์แบบอินเดียมาใช้สำหรับค้าขายแลกเปลี่ยนกับชาวพื้นเมืองในรัฐต่างๆ ต่อมาประมุขของรัฐได้เห็นแบบอย่างจึงได้มีการผลิตเหรียญขึ้นเองในรัฐตามอย่างอินเดีย³³

เหรียญกษาปณ์ หรือเหรียญเงินของอาณาจักรทวารวดี ถือว่าเป็นเหรียญโบราณรุ่นแรกๆ ที่ผลิตขึ้นในดินแดนประเทศไทย ปัจจุบันเท่าที่พบนั้นสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เหรียญที่มีจารึก และเหรียญที่ไม่มีจารึก สำหรับเหรียญประเภทที่ไม่มีจารึกนั้น ทั้งสองด้านของเหรียญจะปรากฏลวดลายสัญลักษณ์มงคลตามคติของอินเดีย สามารถแบ่งย่อยลงไปได้อีก 2 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ กลุ่มแรกเป็นเหรียญที่มีสัญลักษณ์รูปดวงอาทิตย์กับศรีวิวัตสะ และกลุ่มของเหรียญที่มีสัญลักษณ์รูปสังข์กับศรีวิวัตสะ นอกจากนี้ยังพบเหรียญบางกลุ่มที่ด้านหนึ่งยังคงปรากฏสัญลักษณ์รูปศรีวิวัตสะเช่นเดียวกัน ในขณะที่อีกด้านเป็นรูปสัญลักษณ์มงคลอื่นๆ เช่น หม้อน้ำ บัลลังก์ (ภัทรปิฐะ) กลองสองหน้า (ทมรุ) กวางตัวเมีย วัวมีโหนก และปู เป็นต้น ส่วนแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยที่มีการขุดพบเหรียญทวารวดีประเภทไม่มีจารึกนั้น มีอยู่หลายแหล่งด้วยกันและมักจะตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ เมืองดงคอนและเมืองอุตะเถา จังหวัดชัยนาท เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองพรหมทิน จังหวัดลพบุรี เมืองนครปฐมโบราณ แหล่งโบราณคดีพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี และเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้น นอกจากนี้แหล่งโบราณคดีในไทยแล้ว ยังมีการพบเหรียญโบราณที่มีลักษณะแบบเดียวกันหรือใกล้เคียงกันนี้ในประเทศเพื่อนบ้านด้วย เช่น แหล่งโบราณคดีในเมืองไบร์ถโน เมืองฮาลิน และเมืองศรีเกษตรของชาวปยู หรือเมืองพะโค เมืองไจกัถ์ และเมืองสะเทิม อันเป็นเมืองของชาวมอญในประเทศพม่า รวมถึงแหล่งโบราณคดีที่เมืองออกแก้ว ซึ่งในอดีตเป็นเมืองท่าสำคัญของรัฐพูนัน ในประเทศเวียดนามด้วย ทั้งนี้ยังได้มีการขุดพบแม่พิมพ์ของเหรียญที่มีรูปสังข์กับศรีวิวัตสะบริเวณเมืองอุทอง และเมืองจันเสน ส่วนแม่พิมพ์ของเหรียญที่มีรูปดวงอาทิตย์กับศรีวิวัตสะนั้นถูกพบที่เมืองอุทองด้วยเช่นกัน การพบแม่พิมพ์ของเหรียญในบริเวณเมืองโบราณสมัยทวารวดี ก็อาจจะพออธิบายได้ว่าเหรียญทั้งสองแบบนี้ถูกผลิตขึ้นในรัฐทวารวดีเอง เพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการติดต่อค้าขายกับรัฐอื่นๆ โดยเฉพาะรัฐป

³³ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, มรดก 1,000 ปี เก้าที่สุดในสยาม (นนทบุรี : มิวเซียมเพรส, 2556), 120.

ยู รัฐมอญ และรัฐพุนัน³⁴ แสดงให้เห็นว่ารัฐโบราณเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจการค้าในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้³⁵ และต่างก็ได้รับวัฒนธรรมจากอินเดียเช่นเดียวกัน

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้จะกล่าวถึงเหรียญกลุ่มที่มีสัญลักษณ์รูปศรีวิวัตสะกับดวงอาทิตย์ ซึ่งมีอายุเวลายู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12³⁶ ลักษณะสำคัญของเหรียญกลุ่มนี้ คือ เหรียญด้านหนึ่งจะเป็นรูปดวงอาทิตย์แผ่รัศมี ส่วนอีกด้านหนึ่งจะปรากฏรูปของศรีวิวัตสะอยู่ตรงกลางแวดล้อมด้วยสัญลักษณ์อื่นๆ เช่น ภัทรพิฐุ สวัสดิกะ พระอาทิตย์ และพระจันทร์ เป็นต้น (ภาพที่ 13) ในแง่ความหมายของสัญลักษณ์รูปศรีวิวัตสะที่เข้าใจกันโดยทั่วไปนั้น มักจะมีความเกี่ยวข้องกับพระศรี หรือพระลักษมี และถือเป็นสัญลักษณ์มงคลที่ใช้ร่วมกันทั้งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พุทธ และเชน ทั้งนี้พบว่ากษัตริย์ของราชวงศ์คูปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) กับราชวงศ์ปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 11-16) นิยมใช้สัญลักษณ์ศรีวิวัตสะร่วมกับสัญลักษณ์สวัสดิกะ มีชื่อเรียกว่า “สวัสติ ศรี” (Svasti sri) ในพระราชพิธีราชาสุยะหรือพระราชพิธีราชาภิเษก อันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์และความมั่งคั่งของรัฐหรืออาณาจักร ซึ่งกษัตริย์มีหน้าที่ปกป้องและสร้างความรุ่งเรืองให้กับอาณาจักร ด้วยเหตุนี้ ฝาสุขอินทราวุธ จึงอธิบายว่าสัญลักษณ์ศรีวิวัตสะที่ปรากฏอยู่บนเหรียญนั้นหมายถึงความมั่งคั่งที่ประทานโดยศรี ซึ่งพำนักอยู่ในพระมหากษัตริย์ที่มีทศพิธราชธรรม และจะนำความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์มาสู่บ้านเมืองที่พระองค์ปกครอง³⁷

นอกเหนือไปจากความหมายอันสื่อถึงพระศรีแล้ว ศรีวิวัตสะ ยังอาจจะเป็นสัญลักษณ์แทนพระวิษณุได้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากเนื้อความในคัมภีร์วายุปุราณะ (Vayu Purana) กล่าวถึง “ศรีวิวัตสะ” ซึ่งถูกเรียกว่า “**ลักษณะแห่งพระวิษณุ**”³⁸ นอกจากนี้ในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-ภาษาอังกฤษ ได้ให้

³⁴ ฝาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ : อักษรสมัย, 2542), 124-126.

³⁵ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, มรดก 1,000 ปี เก่าสุดในสยาม, 125.

³⁶ เมธินี จิระวัฒนา, “เหรียญตรารุ่นเก่าที่พบในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-15,” ศิลปากร, 34, 2 (2534), 70.

³⁷ ฝาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 128-129.

³⁸ Devendrakumar Rajaram Patil, Cultural History From The Vayu Purana, (India : Motilal Banarsidass Publishe, 1973), 88.

ความหมายของ “ศรีวัตสะ” ว่าเป็นอีกพระนามหนึ่งของพระวิษณุ³⁹ เช่นเดียวกับพจนานุกรมภาษามราฐี-ภาษาอังกฤษ ที่มีการระบุว่าศรีวัตสะเป็นพระนามของพระวิษณุด้วย⁴⁰ และไม่เฉพาะแต่ในหลักฐานเอกสารเท่านั้นที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศรีวัตสะกับพระวิษณุ เพราะมีการพบตราประทับดินเผาสมัยคุปตะที่เมืองบาสาห์ (Basarh) ประเทศอินเดีย โดยตราประทับชิ้นนี้มีสัญลักษณ์รูปศรีวัตสะอยู่ตรงกลาง ขนาบด้วยรูปคทาทางด้านขวา และจักรทางด้านซ้าย ด้านปรากฏรูปของดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์เสี้ยว ส่วนด้านล่างของตราประทับมีจารึกที่สามารถแปลความได้ว่า “นารายณะ ผู้เป็นเจ้าแห่งวิษณุบาทอันรุ่งโรจน์”⁴¹ (ภาพที่ 14) ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่ารูปศรีวัตสะบนตราประทับชิ้นนี้อาจเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ ตามที่กล่าวถึงในจารึก สอดคล้องกับรูปคทาและจักรที่ขนาบอยู่ด้านข้างซึ่งอาจต้องการสื่อถึงศาสตราวุธสำคัญของพระวิษณุนั่นเอง

ภาพที่ 13 เหรียญรูปศรีวัตสะกับดวงอาทิตย์แผ่รัศมี

³⁹ Vaman Shivaram Apte, **The practical Sanskrit-English dictionary** (Poona : Prasad Prakashan, 1959), 1572.

⁴⁰ J.T. Molesworth, **A dictionary, Marathi and English** (Bombay : Bombay Education Society's press, 1875), 473.

⁴¹ Prithvi Kumar Agrawala, **Srivatsa : the babe of Goddess Sri** (Varanasi : Prithvi Prakashan, 1974), 44.

ภาพที่ 14 ตราประทับดินเผารูปศรีวิตตะ จากเมืองบาชาร์ ประเทศอินเดีย

ที่มา : Prithvi Kumar Agrawala, *Srivatsa : the babe of Goddess Sri* (Varanasi : Prithivi Prakashan, 1974), pl.59.

ในขณะที่รูปดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้น น่าจะเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงสถานะของพระวิษณุในฐานะพระเป็นเจ้าของผู้ทรงเป็นใหญ่เหนือโลกเหนือจักรวาล ทั้งนี้จากเนื้อหาในปกรณ์ของไวษณพนิกายบางเรื่อง เช่น มหาเทพมหากาพย์มหากาฐะ คัมภีร์ภควัทคีตา และคัมภีร์หริวงศ์ ได้มีการกล่าวถึงร่างอวตารของพระวิษณุที่ปรากฏภายในภาคของ “วิศวรูป” (Vishvarupa) อันเป็นภาคที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งพระวิษณุซึ่งจักรวาลทั้งหมดได้ถูกบรรจุไว้ในกายของพระองค์ โดยเฉพาะคัมภีร์หริวงศ์ (Harivamsa) ที่รจนาขึ้นเมื่อราวๆ พ.ศ. 350-450 ก่อนที่จะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมหากาพย์มหากาฐะในช่วงหลัง พ.ศ. 500 เป็นต้นมา⁴² โดยในคัมภีร์เล่มนี้บรรยายถึงเรื่องราวของวามนาวตาร คือเหตุการณ์เมื่อพระวิษณุอวตารลงมาเป็นพราหมณ์เตียนามว่า วามนะ ได้ขอที่ดินขนาดเพียง 3 ก้าวย่างของตนจาก ท้าวพลี และหลังจากที่ท้าวพลีกระทำพิธีมอบที่ดินแล้ว พราหมณ์วามนะก็กลับคืนร่างเป็นพระวิษณุในภาควิศวรูป ซึ่งมีรูปลักษณะตามที่คัมภีร์ได้ให้รายละเอียดเอาไว้ว่า

⁴² ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, “เมืองทวารวดี ตามตำนานพราหมณ์ สร้างอยู่ในแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส,” *มติชนสุดสัปดาห์* (24-30 สิงหาคม 2561), 82.

“...เมื่อน้ำหลังรินลงบนมือแล้ว วามนะก็กลายเป็นคนแคระเช่นเดิม กลับสำแดง ภายที่มีเหล่าเทพเจ้าทั้งปวงสถิตอยู่ มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นตั้งดวงตาทั้งสองข้าง มีสรวงสวรรค์เป็นศิระษะ และมีโลกเป็นฝ่าเท้า...”⁴³

แม้ว่าในคัมภีร์หรือวงศจะกล่าวถึงลักษณะของวิศวรูปว่ามีดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์เป็นดวงตา ไว้อย่างชัดเจนก็ตาม แต่จากหลักฐานของงานประติมากรรมรูปพระวิษณุในภาควิศวรูปก็ไม่ได้มีการ แกะสลักดวงตาให้เป็นดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์แต่อย่างใด ดังตัวอย่างของภาพสลักหินซึ่ง ประดิษฐานอยู่ภายในเทวาลัยชานกู นารายัน (Changu Narayan Temple) เมืองภักตะปุรี ประเทศ เนปาล (ภาพที่ 15) สร้างขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 ⁴⁴(พุทธศตวรรษที่ 14) แสดงภาพพระวิษณุวิศว รูปในลักษณะของเทพที่มีหลายเศียรหลายกร อันสื่อถึงเทพเจ้าองค์ต่างๆ ที่สถิตอยู่ภายในกายแห่ง พระองค์ บริเวณด้านข้างพระเศียรมีเหล่าเทพจำนวนมากลอยอยู่เหนือก้อนเมฆกำลังประคองอัญชลี ถวายแด่พระองค์ โดยอาจมีความเชื่อมโยงกับเนื้อความตามที่บรรยายไว้ในคัมภีร์ว่าทรงมีสรวงสวรรค์ เป็นพระเศียร ในขณะที่ทรงยืนอยู่เหนือเทพสตรีซึ่งน่าจะ ได้แก่ พระภูเทวี ตัวแทนของแผ่นดิน หรือ โลกอันเปรียบได้กับพระบาทของพระองค์ ด้านล่างสุดมีภาพของพระวิษณุไสยาสน์อยู่เหนือพญา อนันตนาคราช ที่อาจต้องการอธิบายว่าวิศวรูปนี้เป็นภาคหนึ่งของพระวิษณุนั่นเอง ส่วนดวงอาทิตย์กับ ดวงจันทร์นั้นไม่ได้ถูกสลักไว้ที่พระเนตรตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ หากได้นำไปสลักไว้บริเวณเหนือพระ เศียรของวิศวรูปแทน ทั้งนี้ น่าจะเกิดจากความสร้างสรรค์ของช่างซึ่งเห็นว่าถ้ามีการแกะสลักดวง อาทิตย์และดวงจันทร์ให้เป็นดวงตาของวิศวรูปตามที่ระบุในคัมภีร์แล้ว อาจจะไม่สามารถแสดง รูปลักษณะให้เห็นได้อย่างเด่นชัดเท่าที่ควรเพราะข้อจำกัดในเรื่องขนาด ช่างจึงได้เลือกแกะสลักภาพ ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ที่ด้านบนของภาพเพื่อให้สามารถมองเห็นดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ได้อย่าง ชัดเจน และยังคงรักษารายละเอียดจากคัมภีร์เอาไว้ได้อีกด้วย ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าภาพสลักชิ้นนี้มี สภาพชำรุดบริเวณส่วนบนทางด้านซ้าย ทำให้ไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าส่วนที่หายไปนั้นจะมีภาพ ของดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์หรือไม่ แต่จากภาพสลักด้านที่เหลืออยู่ได้ปรากฏภาพของวัตถุรูป วงกลมมีริ้ว (ภาพที่ 16) ซึ่งควรจะเป็นรูปของดวงอาทิตย์อยู่ทางด้านขวา ฉะนั้นถ้าภาพสลักทาง ด้านซ้ายไม่ชำรุดเสียหายไปก็น่าจะปรากฏรูปของดวงจันทร์ เช่นเดียวกับที่ปรากฏบนตราประทับ

⁴³ Deborah A. Soifer, *The Myths of Narasimha and Vamana: Two Avatars in Cosmological Perspective* (New York : SUNY press, 1991), 135.

⁴⁴ Pratapadiya Pal, *Vaisnava iconology in Nepal: a study in art and religion with 110 illustrations* (Calcutta : Asiatic Society, 1985), n. pag.

หากจะเปรียบเทียบภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่อยู่เหนือสัญลักษณ์รูปศรีวิสต์สะบนตราประทับดินเผาจากเมืองบาสาห์ และที่ปรากฏอยู่บนภาพสลักของพระวิษณุวิศวกรรมรูปในเทวาลัยชานุกู นารายัน ก็มีความเป็นไปได้ว่ารูปดวงอาทิตย์และดวงจันทร์บนตราประทับชิ้นนี้อาจมีความเกี่ยวเนื่องกับแนวคิดเรื่องวิษณุวิศวกรรมจากคัมภีร์หริวงศ์ เพื่อต้องการแสดงให้เห็นถึงสภาวะอันยิ่งใหญ่ของพระวิษณุตามที่ได้บรรยายมาแล้วข้างต้น และยังสอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏในจารึกบนตราประทับส่วนล่างซึ่งกล่าวถึง “วิษณุบาท” ที่สามารถเชื่อมโยงได้กับเหตุการณ์หลังจากที่พราหมณ์วามนะกลับคืนร่างเป็นพระวิษณุในภาควิศวกรรมแล้ว ได้ทรงก้าวพระบาท 3 ก้าวที่ครอบคลุมทั้งโลกมนุษย์ สรวงสวรรค์ ตลอดจนบาดาลพิภพ โดยเหตุการณ์ตอนนี้เรียกว่า “ตรีวิกรม” (Trivigraman)

ภาพที่ 15 ภาพสลักพระวิษณุวิศวกรรมรูป ที่เทวาลัยชานุกู นารายัน ประเทศเนปาล
ที่มา : Vishvarupa, accessed October 20, 2018, available from
https://en.wikipedia.org/wiki/Vishvarupa#/media/File:Shivas_Kinder_-_0191.jpg

ภาพที่ 16 ภาพวัตถุรูปวงกลมมีรัศมี ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรูปดวงอาทิตย์

ที่มา : Vishvarupa Vishnu, accessed October 20, 2018, available from

<https://www.agefotostock.com/age/en/Stock-Images/Rights-Managed/ZQ5-2778994>

เมื่อพิจารณาตัวอย่างของเหรียญทวารวดี ที่ปรากฏภาพสัญลักษณ์รูปศรีวิฑสะร่วมกับสัญลักษณ์มงคล ได้แก่ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ สวรรดิเกะ และภัทรปิฐู (ดูภาพที่ 13) จะเห็นว่าการจัดวางองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกันอย่างมากกับตราประทับรูปศรีวิฑสะจากเมืองบาชาร์ เพียงแต่ได้ปรับเปลี่ยนลักษณะบางประการคือ การนำสัญลักษณ์รูปสวรรดิเกะและภัทรปิฐูมาใช้แทนรูปของคทาและจักรอันเป็นศาสตราวุธของพระวิษณุ ซึ่งสัญลักษณ์รูปสวรรดิเกะนี้เป็นหนึ่งในอักษรมงคล หรือมงคล 8 ประการ สำหรับพิธีบรมราชาภิเษก ขณะที่สัญลักษณ์รูปภัทรปิฐูนั้นหมายถึงพระราชบัลลังก์อันเป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ ส่วนดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ก็แสดงถึงพระราชอำนาจของกษัตริย์ที่อยู่เหนือจักรวาล⁴⁵ ซึ่งชวนให้นึกถึงรูปดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์บนตราประทับ และภาพสัญลักษณ์รูปวิษณุวิศูรูป ที่เป็นสัญลักษณ์แสดงความยิ่งใหญ่เหนือจักรวาลของพระวิษณุ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าแนวคิดที่สถาปนาให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือจักรวาล น่าจะเป็นแนวคิดที่ได้แบบอย่างมาจากแนวคิดเรื่องความยิ่งใหญ่เหนือจักรวาลของพระวิษณุนั่นเอง โดยมีพื้นฐานมาจากคติ “สมมุติเทวราช” ของอินเดีย ที่กษัตริย์ทรงมีสถานะประหนึ่งเทพเจ้าหรือทรงเป็นอวตารของเทพเจ้า และในกรณีนี้อาจเปรียบพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นอวตารของพระวิษณุเทพ ฉะนั้นกษัตริย์ตามอย่างอุดมคติจึงควรที่จะมีพระราชอำนาจที่ยิ่งใหญ่ดุจเดียวกับพระวิษณุด้วย

⁴⁵ ผาสุข อินทรารุท, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 131-132.

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานเอกสาร จารึก หรือคัมภีร์ที่กล่าวอ้างถึงความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ที่ทรงมีอำนาจเหนือจักรวาลซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับวัฒนธรรมทวารวดี อันเป็นช่วงเวลาที่มีการผลิตเหรียญกษาปณ์ลักษณะนี้ขึ้น แต่จากเนื้อหาในตำราชั้นหลังที่แต่งขึ้นโดยพระพิมลธรรมในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์อย่าง “ปัญจราชาภิเษก” สำหรับถวายแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อทรงประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกในพุทธศักราช 2324 อันเป็นตำราว่าด้วยลักษณะของการอภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ ได้มีการบรรยายถึงแนวคิดที่เปรียบพระวรกายของกษัตริย์เป็นดั่งเขาพระสุเมรุศูนย์กลางแห่งจักรวาล⁴⁶ ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

“โส มหาสโต สีนโร อธิภูฐานกายํ ปญจาภิเสกํ อธิภูฐานสิ เมื่อสมเด็จพระมหากษัตริย์ ได้ราชาภิเษกเป็นเอกแคว้นราชสมบัติแล้ว ฟังได้อธิฐานอาตมาพระองค์เอง **ว่าเรานี้คือเขาพระสุเมรุราช** อันตั้งอยู่เป็นหลักพระธรณีในพื้นปฐพีติด และพระเนตรของเราข้างขวาคือพระสุริยาอาทิตย์ พระเนตรของเราข้างซ้ายคือพระจันทร์อันส่องโลกให้เห็นแจ้งในพระทัยของสมเด็จพระมหากษัตริย์อันจะตัดทุกข์ภัย ให้แจ้งในพระอุเบกขาบริญฺดี ที่ร้อนก็ให้ร้อน ที่เย็นก็ให้เย็นตามประเวณีเหมือนกัน **และพระหัตถ์ทั้งซ้ายขวา และฝ่าพระบาทนั้น คือ ทวีปทั้งสี่** เศวตฉัตรหกชั้นนั้น คือฉกามาพจรทั้งหก อธิฐานพระโองการมันคงบมิได้หวั่นไหวในน้ำพระทัย พระมหามงกุฏนั้นไซ้ร์ คือยอดวิมานพระอินทร์ พระขรรค์นั้น คือพระปัญญาอันจะตัดมลทินถ้อยความไพเราะฟ้าผ่าแผ่นดินให้เห็นแจ้งทั่วทั้งโลกธาตุ และเครื่องประดับผ้ารัดกัมพลนั้น คือเขาคันธมาทน์อันประดับเขาพระสุเมรุราช อันองค์พระมหากษัตริย์นั้น คือพระวินัยธรรม อันตรัสสั่งสอนแก่ไพเราะฟ้าผ่าแผ่นดิน ให้ปรากฏเห็นแจ้งรุ่งเรืองไปทั่วทั้งชมพูทวีป เกือกแก้วนั้น คือแผ่นดินอันเป็นที่รองรับเขาพระสุเมรุราช และเป็นที่อาศัยแก่อาณาประชาราษฎรทั้งหลายทั่วทั้งแคว้นขอบขัณฑสีมา **และจะภาษาปรากฏด้วยพระยศพระเดชของสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้านั้นแล**”⁴⁷

โปรดสังเกตว่าเนื้อความที่ปรากฏในตำราปัญจราชาภิเษกที่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ในฐานะศูนย์กลางแห่งจักรวาลนั้น มีความคล้ายคลึงกับลักษณะของวิชฌูวิศรูปที่กล่าวถึงคัมภีร์หริวงค์ โดยเฉพาะการเปรียบเทียบพระเนตรของกษัตริย์กับดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้น เป็นไปได้หรือไม่ว่าแนวคิดดังกล่าวน่าจะยังคงได้รับการสืบทอดเรื่อยมาในราชสำนักจนถึงสมัยที่มีการแต่งตำราปัญจราชาภิเษกขึ้น และผู้แต่งอาจได้นำเค้าโครงของแนวคิดดังกล่าวมาจากคัมภีร์หริวงค์

⁴⁶ พิชญา สุ่มจินดา, *ถอดรหัสพระจอมเกล้า* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557), 129.

⁴⁷ *เรื่องราชาภิเษก และจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 5* (พระนคร : กรมศิลปากร, 2509), 3.

โดยตรง หรือได้รับผ่านคัมภีร์เล่มอื่นที่มีเค้าโครงบางส่วนจากคัมภีร์หรือวงศซึ่งสูญหายไปแล้วก็ก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีแนวคิดบางประการที่สืบเนื่องจากคัมภีร์หรือวงศยังคงหลงเหลืออยู่ในดินแดนประเทศไทย

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสัญลักษณ์มงคลที่อยู่รายรอบสัญลักษณ์รูปศรีวัตสะบนเหรียญทวารวดีล้วนมีความเกี่ยวข้องกับสถานะและอำนาจของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่ารูปศรีวัตสะที่มีสัญลักษณ์มงคล คือ สวัสดิเกะ ภัทรปิฐู ดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์แวดล้อมอยู่นี้ อาจจะเป็นตราสัญลักษณ์ หรือตราประจำพระองค์ของกษัตริย์ผู้ปกครองรัฐ ซึ่งได้รับการประทับลงบนเหรียญกษาปณ์ที่สร้างขึ้นในรัฐของพระองค์ โดยสาเหตุที่กษัตริย์ยังคงเลือกใช้สัญลักษณ์รูปศรีวัตสะอยู่นั้น ก็เพื่อต้องการสื่อถึงสถานะของพระองค์ที่ทรงเป็นสมมุติเทวราช ตามอย่างคติพราหมณ์ที่รับมาจากอินเดีย จึงได้นำสัญลักษณ์รูปศรีวัตสะอันเป็นสัญลักษณ์ของพระวิษณุมาเป็นส่วนหนึ่งในตราประจำพระองค์ โดยมีสัญลักษณ์รูปสวัสดิเกะและภัทรปิฐูมาขนาบอยู่ด้านข้างของศรีวัตสะเพื่อแสดงสถานะความเป็นกษัตริย์ ขณะเดียวกันก็ปรากฏสัญลักษณ์รูปดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์อยู่ด้านบน อันแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจและความยิ่งใหญ่เหนือจักรวาลของพระองค์ด้วย

สำหรับรูปดวงอาทิตย์แฉรัศมีที่อยู่อีกด้านหนึ่งของเหรียญทวารวดีนั้น เชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์แทนพระสุริยเทพ (พระอาทิตย์) ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพแห่งพืชพันธุ์ธัญญาหารและความอุดมสมบูรณ์ โดยการนำรูปดวงอาทิตย์แฉรัศมีนี้ปรากฏความนิยมมาก่อนแล้ว บนเหรียญของกษัตริย์อินเดียโบราณ ที่ทรงปกครองรัฐอิสระ เช่น เหรียญของเมืองอหิจัตตร และเมืองอโยธยา เป็นต้น ซึ่งรูปของดวงอาทิตย์บนเหรียญก็มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละเมืองด้วย⁴⁸ อย่างไรก็ตามหากพิจารณารูปดวงอาทิตย์ที่อยู่บนเหรียญทวารวดีโดยละเอียดจะพบว่า มีลักษณะที่ค่อนข้างดูแปลกตาออกไป คือบริเวณช่องระหว่างปลายของรัศมีแต่ละแฉกนั้นพบว่ามีลูกกลมๆ หรือเม็ดไข่ปลาซ้อนอยู่โดยตลอด (ดูภาพที่ 13) ซึ่งลักษณะเช่นนี้กลับชวนให้นึกถึงรูปธรรมจักรของอินเดียโบราณที่ตั้งแต่สมัยราชวงศ์เมารยะที่สร้างขึ้นภายใต้พุทธศาสนา เช่น ภาพธรรมจักรที่สลักไว้สลักกับรูปสัตว์ประจำทิศบริเวณหัวเสาธรรมจักรจากเมืองสารนาถ หรือที่รู้จักกันในชื่อเสาพระเจ้าอโศก (Asokan column) ลักษณะของธรรมจักรนั้นนอกจากจะมีดุมขนาดใหญ่ตรงกลางแล้ว ระหว่างซี่ของจักรด้านที่เชื่อมกับกงล้อยังพบว่ามีดุมหรือหมุดทรงกลมขนาดเล็กซ้อนอยู่ (ภาพที่ 17) ในแบบเดียวกับรูปของดวงอาทิตย์แฉรัศมีบนเหรียญทวารวดี โดยหัวเสาธรรมจักรชิ้นนี้ถูกสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระ

⁴⁸ ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 130.

เจ้าอโศกแห่งราชวงศ์เมารยะเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ 4 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ภายในพิพิธภัณฑสถาน
 นาถ⁴⁹ ทั้งยังได้พบภาพสลักรูปเสาศรรณจักรบนเสาเวทิกาของสถูปหมายเลข 2 ที่เมืองสาณูจี ซึ่งตัว
 ธรรมจักรนั้นมีคดมหรือหมุดอยู่ระหว่างซี่ล้อด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 18) โดยภาพสลักรูปเสาศรรณจักรนี้
 น่าจะสลักขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 4 อันเป็นยุคราชวงศ์เมารยะตอนปลาย⁵⁰

ภาพที่ 17 ภาพสลักรูปธรรมจักรบริเวณหัวเสาศรรณจักร พบที่เมืองสาณูนาถ

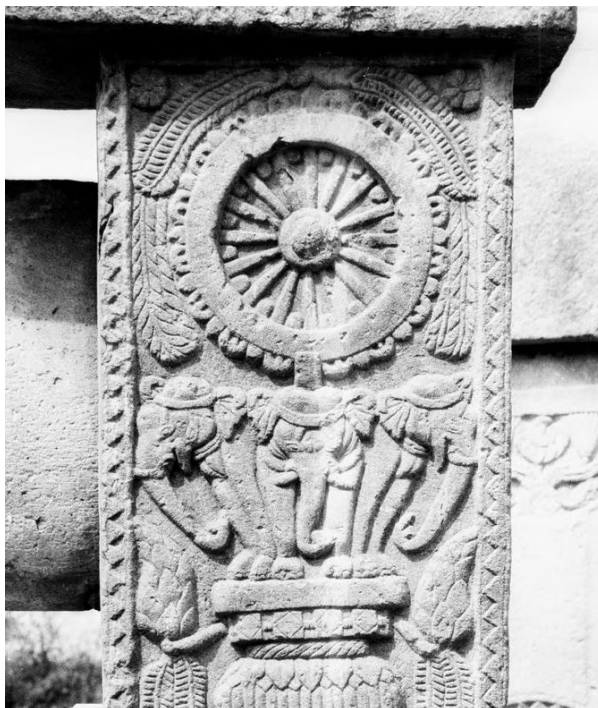
ที่มา : Niharranjan Ray, *Maurya and Post-Maurya Art: a study in social and formal contrasts*

(New Delhi : Indian Council of Historical Research, 1975), pl.4.

---

⁴⁹ Niharranjan Ray, *Maurya and Post-Maurya Art: a study in social and formal contrasts* (New Delhi : Indian Council of Historical Research, 1975), 103-104.

⁵⁰ Ibid, 129.

ภาพที่ 18 ภาพสลักรูปเสาศรรมจักรบนเสาเวทิกาของสตูปหมายเลข 2 เมืองสาญจี

ที่มา : **Stupa 2. Detail**, accessed October 25, 2018, available from

<https://images.northwestern.edu/multiresimages/inu:dil-8321057e-36e5-4bc7-9788-4e3dfa69b9af>

ลักษณะของธรรมจักรที่มีดุมหรือหมุดขนาดเล็กประดับอยู่ระหว่างซี่ล้อนั้น ยังคงสืบทอดต่อมาในสมัยหลังด้วย เช่น ภาพสลักรูปเสาศรรมจักรที่ประดับอยู่บนซุ้มประตูโถงทางด้านทิศใต้ของสตูปหมายเลข 3 ที่เมืองสาญจี ที่กำหนดอายุเวลาการสร้างประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 6 ตรงกับสมัยของราชวงศ์ศาคตวาหนะ รวมถึงภาพสลักรูปเสาศรรมจักรบริเวณฐานของสตูปที่เมือง Kanaganahalli ในรัฐกรณาฏกะ (ภาพที่ 19) ที่สลักขึ้นด้วยฝีมือแบบสกุลช่างอมราวดีภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์ศาคตวาหนะเมื่อราวพุทธศตวรรษ 6-9 เช่นเดียวกัน ดังนั้นเป็นไปได้ว่าภาพที่มีลักษณะคล้ายดวงอาทิตย์บนเหรียญทวารวดีนั้น อาจจะไม่ใช่อุปมาของดวงอาทิตย์แผ่รัศมีอย่างที่เข้าใจกัน แต่น่าจะเป็นรูปของ “จักร” ซึ่งในที่นี้ควรหมายถึง “ธรรมจักร” อันเป็นสัญลักษณ์สำคัญของศาสนาพุทธ และถ้าหากข้อสันนิษฐานนี้เป็นความจริงก็ย่อมแสดงให้เห็นว่ารัฐทวารวดีเป็นรัฐที่นับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก และให้ความสำคัญกับศาสนาพุทธเป็นอย่างมาก จึงได้มีการนำเอารูปธรรมจักรมาประทับไว้บนเหรียญกษาปณ์ที่ผลิตขึ้นเองภายในรัฐ

แม้กระนั้นก็ยังมีความเป็นไปได้ว่ารูปของจักรบนเหรียญทวารวดีนั้น ไม่ได้สื่อความหมายถึง “ธรรมจักร” เพื่อแสดงว่าทวารวดีเป็นรัฐแห่งพุทธศาสนา แต่อาจจะเป็นรูปของ “จักรรัตนะ” หรือ

จักรแก้ว อันเป็นหนึ่งในสมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิทั้ง 7 ประการที่เรียกว่า “สัตตรัตน์” คือแก้ว 7 ประการ ประกอบด้วย 1.จักรรัตน์ (จักรแก้ว) 2.หัตถีรัตน์ (ข่างแก้ว) 3.อัสสรรัตน์ (ม้าแก้ว) 4.มณีรัตน์ (แก้วมณี) 5.อิถรัตน์ (นางแก้ว) 6.คหปติรัตน์ (ขุนคลังแก้ว) และ 7.ปริณายกรัตน์ (ขุนพลแก้ว) โดยคติเรื่อง “พระเจ้าจักรพรรดิราช” ในพุทธศาสนาปรากฏขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 275-311)⁵¹ และน่าจะนำเอาแบบอย่างจากคติ “จักรวรรดิน” ซึ่งปรากฏมาก่อนแล้วในศาสนาพราหมณ์ ที่มีการถวายพระสมัญญานามแด่กษัตริย์ผู้ทรงปรีชาในการทำศึกสงครามให้ทรงเป็น จักรวรรดิน อันหมายถึง พระราชาผู้ทรงหมุนวงล้อแห่งรถศึกของพระองค์ให้แล่นราบปรราบไปได้ทั่วทั้งชมพูทวีป⁵²

ภาพที่ 19 ภาพสลักรูปเสารธรรมจักรบริเวณฐานของสตุป เมือง Kanaganahalli

ที่มา : Dharma Chakra mounted on a pillar, accessed October 25, 2018, available from <https://karnatakatravel.blogspot.com/2015/01/ruins-of-stupa-kanaganahalli-sannati.html>

⁵¹ ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, “จักรพรรดิราช: พิธีกรรมและสัญลักษณ์,” *ศิลปวัฒนธรรม* 38, 2 (2559), น. 28-29.

⁵² มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, *มณีปิ่นนิพนธ์: รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), น. 180.

ภาพที่ 20 ภาพสลักรูปจักรรัตนะ จากสลูปที่เมืองซัคคัยยะเปตะ

ที่มา : Niharranjan Ray, **Maurya and Post-Maurya Art: a study in social and formal contrasts** (New Delhi : Indian Council of Historical Research, 1975), pl.69.

ส่วนแนวคิดเรื่อง สัตตรัตนะ หรือแก้ว 7 ประการนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของคติพระจักรพรรดิราชในพุทธศาสนาที่ไม่ปรากฏมาก่อนในศาสนาพราหมณ์ และน่าจะเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับคติจักรพรรดิราชด้วย ทั้งนี้เนื่องจากได้พบหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่ง คือ ชิ้นส่วนภาพสลักของสลูปที่เมืองซัคคัยยะเปตะ (Jaggayyapeta) รัฐอานธรประเทศ แสดงรูปของพระเจ้าจักรพรรดิแวดล้อมด้วยรัตนสมบัติ 7 ประการ ซึ่งจะเห็นว่าลักษณะของจักรแก้วในภาพสลักนั้นมีมุมหรือหมุดคั่นระหว่างซี่ล้อของจักรด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 20) อายุเวลาของภาพสลักชิ้นนี้อยู่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 4⁵³ รวมทั้งได้พบเรื่องของพระเจ้าจักรพรรดิกับรัตนสมบัติทั้ง 7 ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เรื่องมหาสุทฺถสนสูตร ที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่า มหาสุทฺถสนะ ไว้ดังนี้

⁵³ Niharranjan Ray, **Maurya and Post-Maurya Art: a study in social and formal contrasts**, 121.

“ดูกรอานนท์ พระเจ้ามหาสุทสสนะ สมบูรณ์แล้วด้วยแก้ว 7 ประการ และด้วยฤทธิ์ 4 ประการ...”⁵⁴

นอกจากนี้ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย อรรถกถาปาฎีกวรรค เรื่องจักรกวัตติสูตร ก็ได้กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิพระนาม ทัลหเนมิ เอาไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีพระราชาจักรพรรดิพระนามว่า ทัลหเนมิ ผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยชอบธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร 4 เป็นขอบเขต ทรงชำนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ คือ จักรแก้ว ข้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ 7...”⁵⁵

ความสำคัญของจักรรัตนะ หรือ จักรแก้วนั้น ไม่เพียงได้รับการจัดให้เป็นรัตนสมบัติลำดับแรกเท่านั้น แต่จักรแก้วยังเป็นสัญลักษณ์ของพระจักรพรรดิราช ที่จะปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อมีพระเจ้าจักรพรรดิได้รับการอภิเษกแล้ว ตามที่ปรากฏในมหาสุทสสนสูตรว่า

“...ดูกรอานนท์ เมื่อพระเจ้ามหาสุทสสนะทรงสรณานพระเศียรในวัน 15 ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถ ทรงรักษาอุโบสถ เสด็จขึ้นบนปราสาทอันประเสริฐ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีซี่ฟันหนึ่ง มีกง มีคุม พร้อมบริบูรณ์ โดยอาการทั้งปวงได้ปรากฏขึ้น ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็น จึงทรงพระดำริว่า ก็เราได้สดับเรื่องนี้มาแล้วว่า ผู้ใดเป็นขัตติยราชผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว สนานพระเศียรในวัน 15 ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถ ทรงรักษาอุโบสถ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีซี่ฟันหนึ่ง มีกง มีคุม พร้อมบริบูรณ์ โดยอาการทั้งปวงย่อมปรากฏขึ้น พระราชาผู้นั้น ย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิดังนี้...”⁵⁶

ด้วยเหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ในอีกกรณีหนึ่งว่ารูปจักรบนเหรียญทวารวดีนั้น ควรเป็นรูปของ จักรรัตนะ หรือจักรแก้ว อันเป็นสัญลักษณ์แห่งพระจักรพรรดิราช ที่แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ของรัฐทวารวดีน่าจะทรงเปรียบพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิตามอย่างคติ “จักรพรรดิราช” ในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏรายละเอียดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก แต่ขณะเดียวกันก็ทรงเปรียบพระองค์เองเป็น

⁵⁴ พระสุตตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย มหาวรรค, เล่ม 2, ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530), 475.

⁵⁵ พระสุตตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค, เล่ม 3, ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530), 100.

⁵⁶ พระสุตตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย มหาวรรค, เล่ม 2, ภาคที่ 1, 475-476.

“สมมุติเทวราช” ตามคติแบบศาสนาพราหมณ์ ซึ่งแสดงออกผ่านตราลัญจกรประจำพระองค์รูปศรีวิษณุที่แวดล้อมด้วยสัญลักษณ์มงคลตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ารูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่บนเหรียญทวารวดีกลุ่มนี้ เป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยอธิบายแนวคิดเรื่องพระราชาในอุดมคติของผู้ปกครองรัฐสมัยทวารวดี ซึ่งได้รับอิทธิพลจากคติของศาสนาพุทธและพราหมณ์ในเวลาเดียวกัน

2.3 ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ กับพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์

หลักฐานของงานศิลปกรรมสมัยทวารวดีที่น่าสนใจอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งปรากฏภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ คือ ภาพสลักจากพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ อันเป็นเหตุการณ์เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์เพื่อปราบพวกเดียรถีย์ ณ เมืองสาวัตถี โดยปัจจุบันได้พบภาพสลักจากพุทธประวัติตอนดังกล่าวในประเทศไทยจำนวน 2 ชิ้น ได้แก่ ประติมากรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ร่วมกับตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15⁵⁷ บริเวณด้านหลังฐานชุกชีของพระศรีศากยมุนี ในพระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ (ภาพที่ 21) และประติมากรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ที่ได้มาจากวัดจีน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 22) กำหนดอายุเวลาประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 13⁵⁸

นอกจากนี้ยังได้มีการพบพระพิมพ์ดินเผาในวัฒนธรรมทวารวดีจำนวนหนึ่ง ซึ่งแสดงภาพพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ด้วย เช่น พระพิมพ์ดินเผาเล่าเรื่องยมกปาฏิหาริย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 23) และพระพิมพ์ดินเผาเล่าเรื่องยมกปาฏิหาริย์ พบที่เมืองจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 24)

ลักษณะรายละเอียดและองค์ประกอบของภาพพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ที่ปรากฏอยู่บนภาพสลัก และพระพิมพ์ดินเผานั้นมีความใกล้เคียงกันเป็นอย่างมาก นอกเหนือไปจากภาพของพระพุทธเจ้าและพุทธนิรมิตที่ทรงแสดงพระอิริยาบถต่างๆ อันเป็นลักษณะโดยทั่วไปของฉากยมกปาฏิหาริย์แล้ว ส่วนที่น่าสนใจคือมีภาพของต้นมะม่วงร่วมอยู่ในฉากด้วย โดยการปรากฏภาพของต้นมะม่วงนั้นทำให้สามารถอธิบายได้ว่า ทั้งภาพสลักและพระพิมพ์ดินเผาเหล่านี้สร้างขึ้นภายใต้เนื้อหาจากคัมภีร์ภาษาบาลี ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งกล่าวถึงสถานที่แสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบ

⁵⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 44.

⁵⁸ พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : ริเวอร์ บุ๊คส์, 2555), 61.

พวกเดียรถีย์ ณ ใต้ต้นมะม่วง หรือคั่นทามพพฤกษ์ ที่พระพุทธเจ้าทรงปลุกขึ้นด้วยพระองค์เอง ในเขตเมืองสาวัตถี ตามที่ถูกบรรยายไว้ใน **ธัมมปทัฏฐกถา** อันเป็นอรรถกถาของพระธรรมบท⁵⁹ มีความตอนหนึ่งว่า

“พระศาสดาทรงล้างพระหัตถ์บนเมล็ดมะม่วงนั้น พอเมื่อพระหัตถ์อันพระองค์ทรงล้างแล้วเท่านั้น ต้นมะม่วงมีลำต้นเท่าศิระชะไล (งอนไถ) มีประมาณ 50 ศอก โดยส่วนสูงงอกขึ้นแล้ว กิ่งใหญ่ 5 กิ่ง คือใน 4 ทิศๆ ละกิ่ง เบื้องบนกิ่งหนึ่ง ได้มีประมาณกิ่งละ 50 ศอกเทียว ต้นมะม่วงนั้นสมบูรณ์ด้วยช่อและผล ได้ทรงไว้ซึ่งพวงแห่งมะม่วงสุกในที่แห่งหนึ่ง ในขณะนั้นเอง”⁶⁰

เรื่องราวของการกระทำยมกปาฏิหาริย์ใต้ต้นมะม่วงนั้น ยังได้ถูกกล่าวถึงใน **สรวทก** ซึ่งเป็นชาดกเรื่องที่ 483 ในคัมภีร์ชาดกอรรถกถาของนิกายเถรวาท ดังความตอนหนึ่งว่า

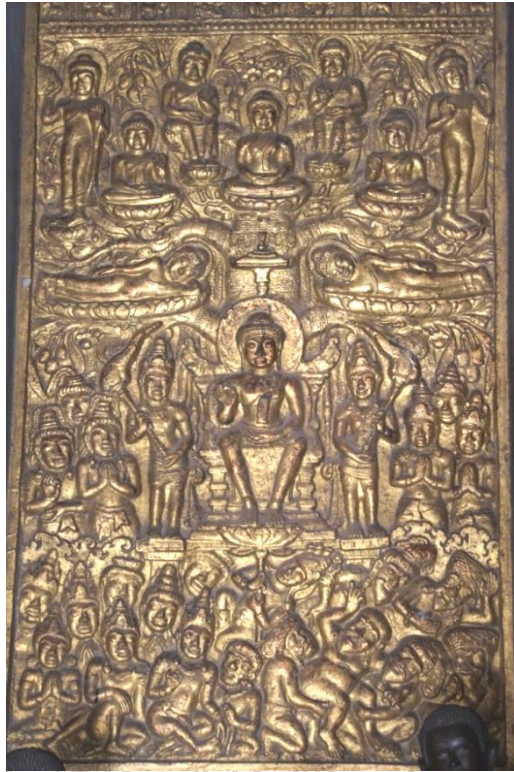
“...ได้สดับฟังมาว่าในวันที่เจ็ดต่อแต่นี้ไป พระบรมศาสดาจักทรงทำปาฏิหาริย์ข่มขี่เหล่าเดียรถีย์ ณ ที่โคนต้นคั่นทามพพฤกษ์ใกล้ทวารสาวัตถีนคร ฝ่ายพวกเดียรถีย์ครั้งรู้ว่าพระศาสดาจักทำปาฏิหาริย์ ณ โคนต้นคั่นทามพพฤกษ์แล้ว จึงให้ทรัพย์แก่เจ้าของต้นมะม่วงให้ช่วยกันตัดต้นมะม่วง บรรดาเมืองสาวัตถีเสียหมดสิ้น...”⁶¹

⁵⁹ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **ทวารวดีในอีสาน** (กรุงเทพฯ : มติชน, 2558), 67-68.

⁶⁰ **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท**, เล่ม 1, ภาคที่ 2 ตอนที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2530), 296-297.

⁶¹ **นิบาตชาดก เล่ม 5** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), 353.

ภาพที่ 21 ภาพสลักเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ ด้านหลังฐานซุกซีของพระศรีศากยมุนี

ภาพที่ 22 ภาพสลักเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 23 พระพิมพ์ดินเผาเล่าเรื่องยมกปาฏิหาริย์ ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 24 พระพิมพ์ดินเผาเล่าเรื่องยมกปาฏิหาริย์ พบที่เมืองจำปาศรี
ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ทวารวดีในอีสาน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2558), 70.

แม้ว่าการปรากฏภาพต้นมะม่วงจะเป็นหลักฐานที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดความเข้าใจว่า ภาพสลักหินและพระพิมพ์ดินเผาฉากยมกปาฏิหาริย์นี้ ถูกสร้างขึ้นโดยอ้างอิงเนื้อหาจากคัมภีร์พุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทเป็นสำคัญ แต่ก็ยังพบว่าภาพสลักฉากยมกปาฏิหาริย์ที่อยู่ด้านหลังฐานชุกชีของพระศรีศากยาได้มีการสลักภาพของมนุษย์ขนาดประคองก้านของดอกบัวเพื่อรองรับพระบาทของพระพุทธเจ้าไว้ด้วย (ภาพที่ 25) ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่พบในภาพลักหรือพระพิมพ์ดินเผาชิ้นอื่นเลย อย่างไรก็ตาม ภาพฉากยมกปาฏิหาริย์ที่มีมนุษย์ขนาดประคองก้านของดอกบัวรองพระบาทพระพุทธองค์นั้น พบมาก่อนแล้วในศิลปะอินเดีย เช่น ภาพสลักฉากยมกปาฏิหาริย์ศิลปะคันธาระ ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองลาฮอร์ ประเทศปากีสถาน (ภาพที่ 26) และภาพสลักฉากยมกปาฏิหาริย์ศิลปะวาฏกะบนผนังถ้ำอชันดาหมายเลข 7 ในรัฐมหาราษฏระ ประเทศอินเดีย (ภาพที่ 27) โดยภาพมนุษย์ขนาดประคองก้านของดอกบัวนี้ น่าจะถูกสลักขึ้นโดยอาศัยเนื้อหาตามคัมภีร์ **ทิวาวทาน** อันเป็นคัมภีร์ของนิกายมุลสรวาสตีวาทที่ถูกแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 8-9⁶² ซึ่งในอวทานลำดับที่ 12 ชื่อ **ปราติหารย์สูตร** ได้กล่าวถึงพญานาคราชกับเหตุการณ์เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ปราบพวกเดียรถีย์เอาไว้ว่า

“...ครั้งนั้น เทวดาพวกหนึ่งมีพระพรหมเป็นต้น วันทาแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า กระทำประทักษิณรอบพระผู้มีพระภาค 3 รอบแล้วจึงนั่งลงทางด้านขวา ส่วนเทวดาอีกพวกหนึ่งที่มีท้าวศักระเป็นต้น วันทาแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า กระทำประทักษิณรอบพระผู้มีพระภาค 3 รอบแล้วจึงนั่งลงทางด้านซ้าย **พญานาคราช 2 ตน คือ นันทะและอุปนันทะ** ได้เนรมิตดอกบัวที่มีพื้นใบ ขนาดเท่าล้อเกวียน ทำด้วยทองทั้งหมด มีก้านเป็นรัตนะถวายเป็นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า...”⁶³

ฉะนั้นภาพสลักฉากพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ด้านหลังฐานชุกชีของพระศรีศากยา牟尼 ซึ่งปรากฏภาพของมนุษย์ขนาดมาถวายดอกบัวรองรับพระบาทขอพระพุทธเจ้านั้น น่าจะสลักขึ้นโดยได้แรงบันดาลใจจากเนื้อหาในคัมภีร์ทิวาวทานเช่นเดียวกัน และอาจกล่าวได้ว่าลักษณะของฉากยมกปาฏิหาริย์บนภาพสลักชิ้นนี้เป็นการนำเอาเรื่องราวของพญานาคนันทะ กับอุปนันทะจากคัมภีร์ทิวาว

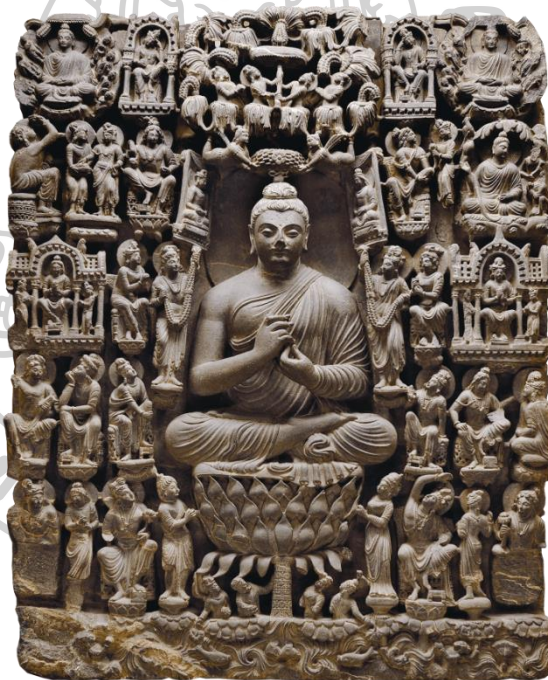
⁶² Moriz Winternitz, *A History of Indian Literature: Buddhist literature and Jaina literature* (Motilal Banarsidass Publishers, 1993), 273.

⁶³ ปัทมา นาควรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ทิวาวทานเรื่องที่ 1-19,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 160.

ทานของนิกายมุลสรวาสติวาท มาผสมผสานเข้ากับเหตุการณ์ยมกปาฏิหาริย์ได้ต้นมะม่วงตามที่ถูก
บรรยายไว้ในคัมภีร์ภาษาบาลีของนิกายเถรวาท⁶⁴

ภาพที่ 25 ภาพมนุษย์นาคประคองก้านของดอกบัวเพื่อรองรับพระบาทของพระพุทธเจ้า

ภาพที่ 26 ภาพสลักฉกวมกปาฏิหาริย์ศิลปะคันธาระ ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์เมืองลาฮอร์
ประเทศปากีสถาน

ที่มา : **Miracle of Sravasti**, accessed November 9, 2018, available from
<https://arthistoryproject.com/timeline/the-ancient-world/classical-india/miracle-of-sravasti/>

⁶⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 43.

ภาพที่ 27 ภาพสลักฉากยมกปาฏิหาริย์ศิลปะวาฏกะบนผนังถ้ำอชันดาหมายเลข 7 ประเทศอินเดีย

ที่มา : **Miracle of Sravasti**, accessed November 9, 2018, available from

https://www.flickr.com/photos/gui_stafford/410192291

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่ปรากฏอยู่ทั้งบนภาพสลักและพระพิมพ์ฉากยมกปาฏิหาริย์ คือ การแสดงภาพของพุทธนิรมิตคู่หนึ่งกำลังใช้พระหัตถ์สัมผัสไปที่วัตถุทรงกลม บริเวณด้านบนของภาพเล่าเรื่องทั้งสองฝั่ง ซึ่งวัตถุทรงกลม 2 ดวงนี้อาจจะเป็นรูปของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ทั้งนี้ เพราะได้พบรายละเอียดของภาพที่มีรูปลักษณ์คล้ายกับพระสุริยเทพ หรือพระอาทิตย์ทรงรถม้าอยู่ภายในวัตถุทรงกลม บนพระพิมพ์ฉากยมกปาฏิหาริย์ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร (ภาพที่ 28) จึงสันนิษฐานว่าวัตถุทรงกลมลูกหนึ่งนั้นคือดวงอาทิตย์ ที่มีรูปสุริยเทพอยู่ด้านใน ส่วนอีกลูกหนึ่งก็น่าจะได้แก่ดวงจันทร์ ที่มีรูปของจันทร์เทพอยู่ด้านในเช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการปรากฏรูปดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ในฉากยมกปาฏิหาริย์นั้นไม่เคยมีมาก่อนในศิลปะอินเดีย แต่กลับได้รับความนิยมอย่างมากในวัฒนธรรมทวารวดี โดยอาจจะเป็นรูปแบบเฉพาะของฉากยมกปาฏิหาริย์สมัยทวารวดีที่ได้แรงบันดาลใจจากคัมภีร์ฉบับอื่นนอกเหนือจากที่ได้กล่าวมาแล้ว

ภาพที่ 28 ภาพสุริยเทพทรงธรรมาอยู่ด้านในดวงอาทิตย์

เมื่อลองสืบค้นเนื้อหาในคัมภีร์พุทธประวัติฉบับอื่น ก็ทำให้พอจะอธิบายได้ว่ารูปดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์บนภาพสลักและพระพิมพ์ฉากยมกปาฏิหาริย์ในวัฒนธรรมทวารวดี อาจมีที่มาจากเนื้อหาของคัมภีร์พุทธประวัติเล่มหนึ่งที่ว่า คัมภีร์**พุทธจริต** อันเป็นคัมภีร์พุทธประวัติในระยะแรกของฝ่ายมหายาน แต่งขึ้นโดยอัสวโฆษ ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 9-10 ตรงกับสมัยราชวงศ์กุษาณะของอินเดีย⁶⁵ ซึ่งในคัมภีร์เล่มนี้ไม่ได้ให้รายละเอียดของพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ไว้มากนัก แต่กลับบรรยายเหตุการณ์เมื่อคราวพระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปยังกรุงกบิลพัสดุ์และทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อโปรดพระเจ้าสุทโธทนะไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...ครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงทราบว่าพระราชบิดายังทรงคิดถึงพระองค์ว่าเป็นบุตร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาต่อพระราชบิดา พระองค์จึงทรงเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าเพื่อโปรดพระ ราชบิดา **พระพุทธองค์ทรงสัมผัสสราจรถของสุริยเทพด้วยพระหัตถ์** และเสด็จดำเนินไปตามทางของมรุตเทพ พระองค์

⁶⁵ เชษฐ ติงสัญชลี, สัตตมหาสถาน: พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชีย
 อากเนย์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555), 25-26.

เนรมิตพระวงกายหนึ่งเดียวให้ปรากฏเป็นหลากหลาย แล้วกลับพระวรกายที่หลากหลายนั้นให้เป็นหนึ่งเดียวอีก...”⁶⁶

จากเนื้อหาบางส่วนที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่าคัมภีร์พุทธจรีตนั้นเป็นคัมภีร์พุทธประวัติเพียงเล่มเดียวที่มีอายุเวลาใกล้เคียงกับภาพสลักและพระพิมพ์ฉากยมกปาฏิหาริย์สมัยทวารวดี ซึ่งได้กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้พระหัตถ์สัมผัสสราจรของสุริยเทพ แม้จะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในคราวที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อโปรดพุทธบิดาก็ตาม ในขณะที่คัมภีร์พุทธประวัติฉบับอื่นที่แต่งขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน อย่างคัมภีร์มหาวิสตุ และคัมภีร์ลลิตวิสตระ กลับไม่ปรากฏเหตุการณ์ดังกล่าวเลยทั้งในคราวที่แสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อโปรดพุทธบิดา หรือแม้แต่ในการแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบพวกเดียรถีย์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าภาพของพุทธนิรมิตที่เอื้อมพระหัตถ์ไปสัมผัสดวงอาทิตย์ กับดวงจันทร์ในภาพสลักและพระพิมพ์ฉากยมกปาฏิหาริย์ น่าจะมีอิทธิพลของคัมภีร์พุทธจรีตแฝงอยู่ด้วย โดยเป็นการนำเอาเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงสัมผัสสราจรของสุริยเทพ อันเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อโปรดพุทธบิดา เข้ามาผนวกไว้กับการแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบพวกเดียรถีย์

อย่างไรก็ดีจะพบว่า ลักษณะการแสดงออกของภาพนั้นค่อนข้างมีรายละเอียดต่างไปจากเนื้อหาที่บรรยายไว้ในคัมภีร์พุทธจรีต กล่าวคือ ในขณะที่คัมภีร์พุทธจรีตได้บรรยายไว้เพียงว่า “...พระพุทธองค์ทรงสัมผัสสราจรของสุริยเทพด้วยพระหัตถ์...” แต่บนภาพสลักและพระพิมพ์ดินเผาฉากยมกปาฏิหาริย์กลับแสดงภาพของพุทธนิรมิตคู่หนึ่งเป็นผู้เอื้อมพระหัตถ์ไปสัมผัสดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ซึ่งการแสดงออกของภาพที่ต่างไปจากคัมภีร์นี้ น่าจะเกิดจากการสร้างสรรค์และตีความโดยช่างสมัยทวารวดีเอง ที่กำหนดให้พระพุทธเจ้าพระองค์จริงนั้นประทับอยู่ภายใต้ต้นมะม่วงกำลังแสดงวิตรรกมูทรา จึงได้เลือกให้พุทธนิรมิตที่ประทับอยู่บนท้องฟ้าเป็นผู้เอื้อมพระหัตถ์ไปสัมผัสดวงอาทิตย์อันสื่อความหมายถึง “ราจรของสุริยเทพ” แทน และเมื่อมีพุทธนิรมิตองค์หนึ่งใช้พระหัตถ์สัมผัสดวงอาทิตย์แล้ว พุทธนิรมิตอีกองค์ที่เป็นคู่กันไม่อาจสัมผัสดวงอาทิตย์ซึ่งมีเพียงดวงเดียวได้ จึงกำหนดให้ใช้พระหัตถ์สัมผัสไปที่ดวงจันทร์แทน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงอาจพอสรุปเป็นข้อสันนิษฐานอย่างคร่าวๆว่า ภาพสลักและพระพิมพ์ดินเผาฉากพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์สมัยทวารวดี ที่ปรากฏภาพของพระพุทธเจ้าทรงแสดง

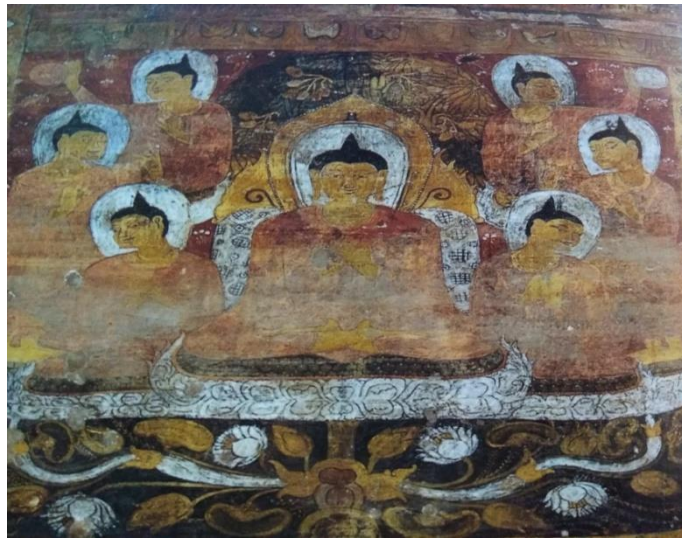
⁶⁶ สำเนียง เลื่อมใส, มหาภาพพุทธจรีต: พุทธประวัติฝ่ายมหายานจากคัมภีร์นิพนธ์สันสกฤต (กรุงเทพฯ : ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 300.

ยมกปาฏิหาริย์ได้ต้นคัมภีร์ตามพฤกษ์ หรือต้นมะม่วง พร้อมกับมีพุทธนิรมิตซึ่งเอี่ยมพระหัตถ์ไปสัมผัสดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้น นำมาจากการหยิบยกเอาเนื้อหาในคัมภีร์พุทธจริตของมหายาน มาผสมผสานเข้ากับเนื้อหาจากอรรถาธิบายภาษาบาลี และนิบาตชาติของนิกายเถรวาท แล้วได้มีการสร้างสรรค์แต่งเติมโดยช่างผู้สร้าง จนเกิดเป็นลักษณะรูปแบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ในวัฒนธรรมทวารวดี และบางครั้งก็ยิ่งปรากฏอิทธิพลของเรื่องราวจากคัมภีร์ทิวาวทาน ดังที่ได้นำเสนอมาแล้ว

ประเด็นที่น่าสนใจอันหนึ่ง ซึ่งจะขอกล่าวถึงไว้ในส่วนสุดท้ายนี้ คือ การพบหลักฐานงานจิตรกรรมสมัยพุกามของพม่า ที่มีอายุเวลาหลังจากสมัยทวารวดี ได้มีการวาดภาพพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ซึ่งปรากฏภาพของพุทธนิรมิต 2 องค์ใช้พระหัตถ์สัมผัสไปที่ดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ในทำนองเดียวกันกับฉากยมกปาฏิหาริย์สมัยทวารวดี ตัวอย่างของงานจิตรกรรมในศิลปะพุกามที่พบได้แก่ จิตรกรรมฉากยมกปาฏิหาริย์ภายในวิหารกูเปียวจี (Gubyaukgyi) เมืองพุกาม ประเทศพม่า (ภาพที่ 29) และจิตรกรรมฉากยมกปาฏิหาริย์ภายในวิหารโลกเตคปาน (Lokahteikpan) ในเขตเมืองพุกามเช่นกัน (ภาพที่ 30) โดยการแสดงภาพของพุทธนิรมิต 2 องค์สัมผัสไปที่ดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ร่วมอยู่ในฉากยมกปาฏิหาริย์ของจิตรกรรมสมัยพุกามนี้ ทำให้สันนิษฐานว่าอาจจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับฉากยมกปาฏิหาริย์ในวัฒนธรรมทวารวดี

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากพงศาวดารของพม่า ได้ระบุว่าในสมัยของพระเจ้าอโนรธา ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรพุกามได้ทรงยกทัพลงมาชิงเอาพระไตรปิฎกของชาวมอญที่เมืองสุธรรมวดี หรือสะเทิมเพื่อนำกลับไปไว้ยังเมืองพุกาม ในครานั้นนอกจากพระไตรปิฎกแล้ว ยังได้มีการนำเอาพุทธศาสนาแบบเถรวาท รูปแบบอักษรและงานศิลปกรรมอีกหลายแขนง ตลอดจนजनันักปราชญ์ราชบัณฑิตและช่างหลวงกลับไปด้วย⁶⁷ ดังนั้นมีความเป็นไปได้ว่ารูปแบบของงานศิลปกรรมบางอย่างจากวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นหนึ่งวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมของชาวมอญที่สะเทิมนั้น อาจถูกนำไปพร้อมกับพุทธศาสนาเถรวาทแบบมอญ หรือโดยช่างหลวงที่ถูกกวาดต้อนกลับไปยังเมืองพุกาม เพราะเหตุนี้จึงทำให้ยังคงมีการวาดภาพของพุทธนิรมิตสัมผัสดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ร่วมกับฉากยมกปาฏิหาริย์ในงานจิตรกรรมสมัยพุกาม ซึ่งเชื่อว่าน่าจะได้นำมาจากรูปแบบของฉากพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ในวัฒนธรรมทวารวดีนั่นเอง

⁶⁷ หม่องทิน อ่อง, **ประวัติศาสตร์พม่า** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2551), 33.

ภาพที่ 29 จิตรกรรมฉาวยมกปาฏิหาริย์ภายในวิหารกุเปียวจี เมืองพุกาม ประเทศพม่า
 ที่มา : Claudine Bautze-Picron, *The Buddhist mural of Pagan : timeless vistas of the cosmos*
 (Bangkok : Orchid Press, 2003), 8.

ภาพที่ 30 จิตรกรรมฉาวยมกปาฏิหาริย์ภายในวิหารโลกเตคปาน เมืองพุกาม ประเทศพม่า
 ที่มา : Claudine Bautze-Picron, *The Buddhist mural of Pagan : timeless vistas of the cosmos*
 (Bangkok : Orchid Press, 2003), 47.

2.4 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ ตัวแทนแห่งดาวพระเคราะห์

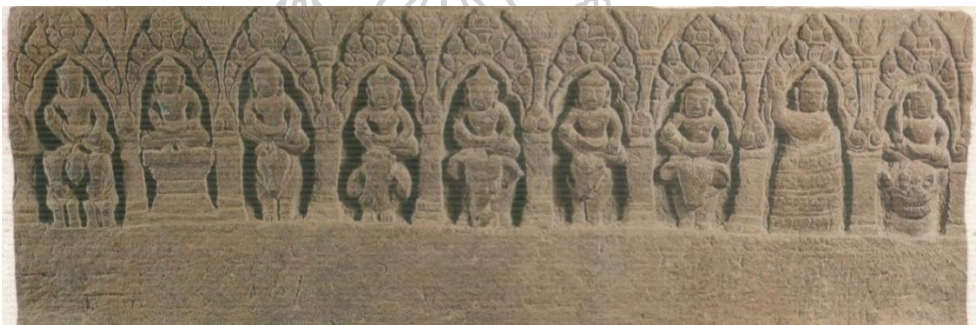
ในดินแดนไทยยังคงเหลือหลักฐานงานศิลปกรรมร่วมแบบเขมรอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งในรูปแบบของงานประติมากรรม และสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะงานประติมากรรมที่ใช้ประดับตกแต่งบนศาสนสถาน ซึ่งนอกจากจะมีการทำเป็นลวดลายสัตว์ หรือลายพันธุ์พฤกษาแล้ว ยังมีภาพของบุคคล ภาพเล่าเรื่อง ตลอดจนภาพของเทพเจ้าองค์ต่างๆ และหนึ่งในงานประติมากรรมที่น่าสนใจคือ ภาพสลักรูปของเทพ 9 องค์ประทับบนพาหนะ แต่ยังมีข้อถกเถียงอยู่ว่าภาพสลักรูปเทพทั้ง 9 องค์นี้ น่าจะได้แก่รูปของเทพองค์ใดบ้าง โดยนักวิชาการบางกลุ่มเชื่อว่าน่าจะเป็นภาพของเทพนพเคราะห์ร่วมกับเทพผู้รักษาทิศ⁶⁸แต่ก็มีนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเชื่อว่าภาพสลักนี้น่าจะเป็นรูปของเทพนพเคราะห์ทั้ง 9 องค์ ไม่เกี่ยวข้องกับเทพผู้รักษาทิศแต่อย่างใด⁶⁹ โดยหลักฐานของภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ที่ประทับอยู่บนพาหนะนั้นมีอยู่หลายชิ้นด้วยกัน โดยพบกระจายอยู่ตามศาสนสถานต่างๆ ทางภาคอีสาน ที่สร้างขึ้นร่วมสมัยเมืองพระนครของเขมร เช่น ภาพสลักจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ (ภาพที่ 31) ภาพสลักจากปราสาทเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น ภาพสลักจากปราสาทบ้านเปือย จังหวัดอุบลราชธานี ภาพสลักจากเทวสถานพระนารายณ์ จังหวัดนครราชสีมา (ภาพที่ 32) และภาพสลักเทพ 9 องค์ไม่ทราบที่มา ซึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวิทยาลัยศิลปากร จังหวัดนครราชสีมา (ภาพที่ 33) เป็นต้น

⁶⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิ ติศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 174. และ Vittorio Roveda, *Images of the Gods : Khmer mythology in Cambodia, Thailand and Laos* (Bangkok : River Books, 2005), 191.

⁶⁹ Helen Ibbitson Jessup, Thierry Zephir, *Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia : millennium of glory* (Washington : National Gallery of Art, 1997), 248. และ พิริยะ ไกรฤกษ์, *รากเหง้าแห่งศิลปะไทย* (กรุงเทพฯ : ริเวอร์ บุ๊คส์, 2555), 203.

ภาพที่ 31 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : ริเวอร์ บุ๊คส์, 2555), 203.

ภาพที่ 32 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากเทวสถานพระนารายณ์ จังหวัดนครราชสีมา
ที่มา : สิริพรรณ อิศริโชติ, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย : แหล่งมรดกวัฒนธรรมอีสาน
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2536), 57.

ภาพที่ 33 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิระวงศ์
จังหวัดนครราชสีมา

ที่มา : Carved stone representing nine deities, accessed November 6, 2018, available from <http://m.masterpieces.asemus.museum/masterpiece/detail.nhn?objectId=11083>

ส่วนในประเทศกัมพูชาก็พบหลักฐานของภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ประทับบนพาหนะอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากปราสาทโลเลย (ภาพที่ 34) ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ และยังพบจากปราสาทอออกยม ปราสาทบากอง และปราสาทกุโรการ์ รวมทั้งภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากประเทศกัมพูชาที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑท์กีเมต์ ประเทศฝรั่งเศส (ภาพที่ 35) และที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑท์ศิลปะเอเชีย เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นต้น นอกจากนี้ในกัมพูชาแล้ว ยังพบหลักฐานภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ ในศิลปะจามด้วย เช่น ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากเมืองตาเกียว ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองโฮจิมินห์ ประเทศเวียดนาม (ภาพที่ 36) เป็นต้น

ภาพที่ 34 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทโลเลย ประเทศกัมพูชา

ภาพที่ 35 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชาที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑท์กีเมต์ ประเทศฝรั่งเศส

ที่มา : Helen Ibbitson Jessup and Thierry Zephir, *Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia : millennium of glory* (Washington : National Gallery of Art, 1997), 240 - 241.

ภาพที่ 36 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์จากเมืองตาเกียว ประเทศเวียดนาม

ที่มา : **Nine deities (Navagraha)**, accessed November 6, 2018, available from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:B%E1%BB%87_th%E1%BB%9D_t%E1%BA%A1c_9_v%E1%BB%8B_th%E1%BA%A7n_Nine_deities_\(Navagraha\),_Tra_Kieu,_Quang_Nam,_10th_century_AD,_sandstone_-_Museum_of_Vietnamese_History_02.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:B%E1%BB%87_th%E1%BB%9D_t%E1%BA%A1c_9_v%E1%BB%8B_th%E1%BA%A7n_Nine_deities_(Navagraha),_Tra_Kieu,_Quang_Nam,_10th_century_AD,_sandstone_-_Museum_of_Vietnamese_History_02.jpg)

การสลักภาพเทพเจ้า 9 องค์นี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอิทธิพลมาจากการแกะสลักภาพเทพนพเคราะห์ 9 องค์ในศิลปะอินเดีย เนื่องจากชาวฮินดูจะให้ความสำคัญและนับถือดาวพระเคราะห์ว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ จึงยกย่องบูชาในฐานะที่เป็นเทพเจ้า ซึ่งเทพนพเคราะห์นี้จะประกอบด้วย พระอาทิตย์หรือพระสุริยะ พระจันทร์หรือพระโสเม พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดีหรือคुरु พระศุกร์ พระเสาร์ พระราหู และพระเกตุ โดยเชื่อว่าเทพเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับโชคชะตาของมนุษย์ด้วย ทำให้เกิดการสร้างรูปเคารพของเทพนพเคราะห์ขึ้น⁷⁰ ตัวอย่างเช่น ภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ศิลปะอินเดียอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 (ราวพุทธศตวรรษที่ 15)⁷¹ พบที่รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ซึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานศิลปะ เมืองซานติเอโก ประเทศสหรัฐอเมริกา (ภาพที่ 37) โดยลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพนพเคราะห์ในประติมากรรมชิ้นนี้มีความใกล้เคียงกับการถือสิ่งของในพระหัตถ์ของเทพนพเคราะห์แต่ละองค์ตามที่ระบุอยู่ในคัมภีร์ “**อัคนิปุราณะ**”⁷² ได้แก่

⁷⁰ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, เทพฮินดูผู้พิทักษ์พุทธสถาน (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2551), 18.

⁷¹ **Pratima of Raha and Ketu**, accessed November 7, 2018, available from <http://bharatkalyan97.blogspot.com/2018/03/pratima-of-raha-and-ketu-are-associated.html>

⁷² Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun cult in Indian art, culture, literature, and thought* (New Delhi : Aryan Books International, 1995.), 408.

(๑) พระสุริยะ หรือพระอาทิตย์ ทรงถือดอกบัวไว้ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ตรงกับคัมภีร์ที่ระบุว่าพระอาทิตย์จะทรงถือดอกบัว 2 ดอก

(๒) พระจันทร์ ทรงยกพระหัตถ์ขวาขึ้นมาระดับพระอุระในพระหัตถ์ถือพวงประคำ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือหม้อกุนที ตรงกันกับที่ระบุในคัมภีร์ว่า พระจันทร์ทรงถือหม้อกุนทีในพระหัตถ์หนึ่ง ส่วนอีกพระหัตถ์ทรงถือพวงประคำ

(๓) พระอังคาร ทรงยกพระหัตถ์ขวาขึ้นมาระดับเดียวกับพระอุระมี พระหัตถ์ซ้ายทรงถือหอก ตรงกับคัมภีร์ที่ระบุว่าพระอังคารจะทรงถือหอกและพวงประคำ

(๔) พระพุธ ทรงยกพระหัตถ์ขวาเสมอพระอุระและทรงถือพวงประคำในพระหัตถ์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทรงถือคทา ซึ่งการถือคทานี้ต่างไปจากที่ระบุในคัมภีร์อันนิปุราณะว่า พระพุธทรงถือคันศรกับพวงประคำ อย่างไรก็ตามคัมภีร์เล่มอื่นๆ อาทิ **คิลปะรัตน**⁷³ ก็ได้มีการระบุไว้ว่าพระพุธทรงถือคทาด้วยเช่นกัน

(๕) พระพฤหัสบดี ทรงยกพระหัตถ์ขวาระดับพระอุระและถือพวงประคำในพระหัตถ์ และพระหัตถ์ซ้ายถือหม้อกุนที ซึ่งตรงกับคัมภีร์ที่กล่าวว่าพระพฤหัสบดีทรงถือหม้อกุนทีและพวงประคำ

(๖) พระศุกร์ ถือของในพระหัตถ์เช่นเดียวกับพระพฤหัสบดี คือ ถือประคำในพระหัตถ์ขวาซึ่งยกเสมอพระอุระและถือหม้อกุนทีในพระหัตถ์ซ้าย ซึ่งในคัมภีร์ก็ระบุว่าพระศุกร์ว่าทรงถือสิ่งของในพระหัตถ์เช่นเดียวกันกับพระพฤหัสบดี

(๗) พระเสาร์ ทรงยกพระหัตถ์ขวาระดับพระอุระโดยมีพวงประคำในพระหัตถ์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทรงถือตรีศูล ต่างจากในคัมภีร์ที่กล่าวว่าพระเสาร์ทรงถือกระดิ่งกับบังวาศ แต่ยังพบว่าในคัมภีร์เล่มอื่น เช่น **มานโสภา** และ **คิลปะรัตน**⁷⁴ ได้กล่าวถึงหนึ่งในอาวุธของพระเสาร์ว่ามีตรีศูลด้วย

(๘) พระราหูมีลักษณะเป็นเทพที่มีเฉพาะกายท่อนบน ในพระหัตถ์ทรงถือพระจันทร์เสี้ยวตรงกับที่ระบุไว้ในคัมภีร์

⁷³ Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun cult in Indian art, culture, literature, and thought*, 408-411.

⁷⁴ Ibid.

(๙) พระเกตุทรงใช้พระหัตถ์ทั้งสองข้างประคองสิ่งของลักษณะคล้ายถ้วยขนาดเล็ก ซึ่งน่าจะ
ได้แก่ถ้วยประทีปตามที่คัมภีร์ได้ระบุไว้

ภาพที่ 37 ภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ศิลปะอินเดียในพิพิธภัณฑ์ศิลปะ เมืองซานดีเอโก ประเทศ
สหรัฐอเมริกา

ที่มา : Navagraha, accessed November 6, 2018, available from
<http://www.findmessages.com/navagraha-san-diego-museum-art-san-diego-california-usa>

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ในศิลปะอินเดียนั้นเป็นรูปของเทพนพเคราะห์
จึงมีความเป็นไปได้ที่ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ในศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยและกัมพูชา อาจจะ
ได้แก่รูปของเทพนพเคราะห์เช่นเดียวกับในศิลปะอินเดีย แต่ยังมีข้อคิดเห็นของนักวิชาการบางท่าน
อาทิ กมลเศวต ภัตดาจารย์ ซึ่งเชื่อว่าภาพสลักรูปเทพ 9 องค์นี้เป็นภาพของเทพนพเคราะห์ร่วมกับ
เทพผู้รักษาทิศ กล่าวคือภาพสลักนี้ปรากฏภาพของเทพนพเคราะห์เพียง 4 องค์เท่านั้น ได้แก่ พระ
อาทิตย์ พระจันทร์ พระราหู และพระเกตุ โดยสลักภาพพระอาทิตย์กับพระจันทร์เป็นเทพสององค์
แรก และพระราหูกับพระเกตุเป็นเทพสององค์สุดท้าย ส่วนเทพอีก 5 องค์ที่อยู่ตรงกลางนั้นเป็นเทพ
ผู้รักษาทิศ คือพระอินทร์ผู้เป็นหัวหน้าจะอยู่ตรงกลางเสมอและทรงช้างเป็นพาหนะ ท้าวภูเวกรทรงม้า
มักจะสลักอยู่ในลำดับที่ 6 แต่เทพองค์ผู้รักษาทิศองค์ เช่น พระยม พระอัคนี พระอิตาน พระพายนั้น

สามารถสลับตำแหน่งกันได้⁷⁵ ส่วนนักวิชาการอีกกลุ่มกลับเชื่อว่าภาพสลักของเทพ 9 องค์นี้ เป็นภาพของเทพนพเคราะห์ เหมือนกับในศิลปะอินเดีย อันประกอบด้วย พระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมม้า พระจันทร์ประทับบนบัลลังก์ พระอังคารทรงแกะ พระพุธทรงนก พระพฤหัสบดีทรงช้าง พระศุกร์ทรงม้า พระเสาร์ทรงกระบือ พระราหูทรงเมฆ และพระเกตุทรงสิงห์⁷⁶ ซึ่งจากที่กล่าวมาจะเห็นว่านักวิชาการทั้งสองกลุ่มมีข้อคิดเห็นตรงกันคือรูปของเทพนพเคราะห์ 4 องค์ที่สลักอยู่เป็นสององค์แรก และสององค์สุดท้าย ได้แก่พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระราหู และพระเกตุ ตามลำดับ ส่วนความเห็นที่ยังขัดแย้งกันอยู่คือเทพอีก 5 องค์ที่อยู่ตรงกลางว่าควรจะได้แก่รูปของเทพผู้รักษาทิศ หรือรูปของเทพนพเคราะห์องค์อื่นๆ นอกเหนือจาก 4 องค์ที่กล่าวมาแล้ว

เนื่องจากความไม่สมบูรณ์ของภาพสลัก ทำให้ไม่สามารถระบุได้ว่าเทพแต่ละองค์นั้นคือเทพองค์ใดจากสิ่งของที่ลืออยู่ในพระหัตถ์ซึ่งหักหายไปแล้ว แต่ยังไม่พอที่จะทำการวิเคราะห์ได้จากสัตว์พาหนะของเทพแต่ละองค์ โดยเทียบกับเนื้อหาจากคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์ฉบับต่างๆ ที่ได้กล่าวถึงสัตว์พาหนะของเทพนพเคราะห์เอาไว้ (ตารางที่ 1) และการศึกษาครั้งนี้จะได้ทำการวิเคราะห์สัตว์พาหนะของเทพแต่ละองค์ เรียงตามลำดับที่ปรากฏอยู่บนภาพสลัก โดยเลือกใช้ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ในศิลปะเขมรที่มีอายุอยู่ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 10 - ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 11 (ราวพุทธศตวรรษที่ 16)⁷⁷ ซึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติฝรั่งเศส มาเป็นตัวอย่างหลักในการศึกษา เนื่องจากมีสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์มากกว่าภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ชิ้นอื่นๆ

⁷⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 174.

⁷⁶ Helen Ibbitson Jessup and Thierry Zephir, *Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia : Millennium of Glory* (Washington : National Gallery of Art, 1997), 248.

⁷⁷ Michael Freeman, *Navagraha Group*, accessed November 7, 2018, available from <https://www.gettyimages.ca/detail/news-photo/navagraha-group-khleang-style-c965-c1010-news-photo/535043362>

เทพ คัมภีร์	พระอาทิตย์	พระจันทร์	พระอังคาร	พระพุธ	พระพฤหัสบดี	พระศุกร์	พระเสาร์	พระราหู	พระเกตุ
วิษณุคัมภีร์ Visnucarmottara	รตม์สาม้า 7 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	รตม์สาม้า 8 ตัว	รตม์สาม้า 8 ตัว	รตม์สาม้า 8 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	รตม์สาม้า 8 ตัว	รตม์สาม้า 8 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว
มัตสยาปุราณะ Matsya Purana	รตม์สาม้า 7 ตัว	มัสสิขาว	-	สิงโต	-	-	นกแร้ง	สิงหาคณะ	นกแร้ง
มานสโถลาคะ Manasollasa	รตม์สาม้า 7 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	แกะ	สิงโต	-	-	สิงโต	สิงโต	นกแร้ง
คิลปะรัตน (ศรีภุมรา) S'iparatana (Sri Kumara)	รตม์สาม้า 7 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	แกะ	สิงโต	-	-	นกแร้ง	สิงหาคณะ	นกแร้ง
อปราชิตาปราชชา Aparajitapraccha	รตม์สาม้า 7 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	แกะ	-	หงส์	กบ	กระบือ	-	-
รูปะมณฑณะ Rupamandana	รตม์สาม้า 7 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	แกะ	-	หงส์	Bheka?	แกะ	-	-
วัชตูลาปกรณะ Vastusarapakarna	รตม์สาม้า 7 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	-	หงส์ดำ	หงส์	Turga?	-	สิงโต	-
ทีปารณะ Dipamava	รตม์สาม้า 7 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	แกะ	สิงหาคณะ	หงส์	ม้า	แกะ หรือกระบือ	สิงโต	-
คิลปะรัตนาคระ S'iparatnakara	รตม์สาม้า 7 ตัว	รตม์สาม้า 10 ตัว	แกะ	สิงโต	ช้าง	ม้า	แกะ	สิงหาคณะ	-

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบสัตว์พาหนะของเทพนพพระเคราะห์จากคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์

ปรับปรุงจาก Shanti Lai Nager, Surya and Sun cult in Indian art, culture, literature, and thought, 408-

สำหรับเทพองค์แรก สลักเป็นรูปเทพประทับอยู่บนรถม้าที่เทียมด้วยม้า 2 ตัว (ภาพที่ 38) โดยเทพองค์นี้ได้รับการตีความจากนักวิชาการทั้งสองกลุ่มว่าน่าจะได้แก่ พระอาทิตย์ หรือพระสุริยะที่ คัมภีร์หลายเล่มมักระบุว่า มีพาหนะเป็นรถม้าที่เทียมด้วยม้า 7 ตัว และภาพสลักเทพ 9 องค์ในศิลปะ จามก็ได้สลักเทพองค์แรกทรงอยู่บนรถม้าที่เทียมด้วยม้า 7 ตัว (ภาพที่ 39) ดังนั้นเทพองค์แรกที่ ปรากฏในภาพสลักกลุ่มนี้น่าจะเป็นรูปของพระอาทิตย์ หรือพระสุริยะ ตามที่ได้มีการตีความเอาไว้แล้ว แม้ว่าจะทรงรถม้าที่เทียมด้วยม้า 2 ตัว ซึ่งอาจจะเนื่องด้วยพื้นที่ที่จำกัด จึงไม่สามารถสลักภาพม้าลง ไปได้ทั้ง 7 ตัว

ภาพที่ 38 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 1 ประทับอยู่บนรถม้าที่เทียมด้วยม้า 2 ตัว

ภาพที่ 39 ภาพสลักเทพพระอาทิตย์ทรงอยู่บนรถม้าที่เทียมด้วยม้า 7 ตัว ศิลปะขอม

เทพองค์ที่ 2 ปรากฏเป็นรูปเทพประทับบนแท่นบัลลังก์ (ภาพที่ 40) ที่พบทั้งในศิลปะเขมร และจาม ซึ่งเทพองค์นี้ นักวิชาการทั้งสองกลุ่มได้ต่างก็ตีความว่าน่าจะได้แก่ พระจันทร์ เช่นเดียวกัน แม้ว่าคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์ส่วนใหญ่จะมีการกล่าวถึงพาหนะของพระจันทร์ว่า เป็นรถม้าซึ่งเทียมด้วยม้า 10 ตัว แต่ยังไม่พบคัมภีร์เล่มใดเลยที่กล่าวว่าพระจันทร์ทรงประทับบนแท่นบัลลังก์ ฉะนั้นถ้าหากเทพองค์ที่ 2 เป็นรูปของพระจันทร์ตามที่ได้รับการสันนิษฐาน ก็แสดงให้เห็นว่าการสลักภาพของพระจันทร์ที่ประทับอยู่บนบัลลังก์ดอกบัว ถือเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะเขมรและจาม

เทพองค์ที่ 3 สลักเป็นเทพประทับอยู่เหนือพาหนะลักษณะเป็นสัตว์สี่ขา (ภาพที่ 41) ซึ่งได้รับการตีความจากนักวิชาการบางกลุ่มว่าเป็นพระอัคนีทรงแรดหรือระมาด อันเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในขณะที่นักวิชาการอีกกลุ่มตีความว่าเป็นพระอังคารทรงแกะ และหากพิจารณา ลักษณะสัตว์พาหนะของเทพองค์นี้จะพบว่ามีส่วนคล้ายกับแกะมากกว่าแรด สอดคล้องกับข้อมูลของคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์เกือบทุกเล่ม ที่กล่าวไว้ตรงกันว่าพระอังคารทรงมีพาหนะเป็นแกะ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่ภาพสลักของเทพองค์ที่ 3 นี้จะเป็นรูปของพระอังคาร ซึ่งประทับอยู่บนแกะ มากกว่าที่จะเป็นรูปของพระอัคนีทรงแรด

เทพองค์ที่ 4 สลักเป็นภาพเทพประทับอยู่บนสัตว์พาหนะที่เป็นสัตว์ปีก (ภาพที่ 42) ซึ่งนักวิชาการกลุ่มที่เชื่อว่าเป็นเทพผู้รักษาทิศจะตีความว่าอาจจะเป็นพระพระพรหม หรือพระวรุณทรงหงส์ โดยพระพรหมนั้นเป็นเทพผู้รักษาทิศเบื้องบน ในขณะที่พระวรุณนั้นเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันตก ส่วนนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งกลับตีความว่าเป็นรูปของพระพุทธรูป ซึ่งพาหนะของพระพุทธรูปในคัมภีร์

หลายเล่มได้ระบุว่าป็นราชสีห์ แต่ยังพบว่าในคัมภีร์ **วัสดุสารปกรณะ** ได้มีการกล่าวถึง หงส์ ว่าเป็นพาหนะของพระพุทธด้วย ฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าเทพองค์ที่ 4 นี้ อาจจะเป็นรูปของพระพุทธประทับเหนือหงส์

เทพองค์ที่ 5 ปรากฏเป็นรูปของเทพที่ประทับอยู่บนช้าง (ภาพที่ 43) โดยนักวิชาการหลายท่านจะตีความเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณผู้รักษาทิศตะวันออก แต่ก็มีนักวิชาการบางท่านที่เชื่อว่าเป็นภาพของพระพหูสบัติทรงช้าง สอดคล้องกับเนื้อหาจากคัมภีร์ **ศิลปะรัตน-**
ครุ ที่ระบุว่าพระพหูสบัติทรงมีพาหนะเป็น ช้าง และจะสังเกตว่าช้างในภาพสลักนี้เป็นช้างที่มีเพียงเศียรเดียว ซึ่งไม่น่าจะหมายถึงช้างเอราวัณด้วยเหตุนี้ตำแหน่งของเทพองค์ที่ 5 จึงควรเป็นรูปของพระพหูสบัติทรงช้างมากกว่าที่จะเป็นรูปของพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

ภาพที่ 40 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 2 ประทับบนแท่นบัลลังก์

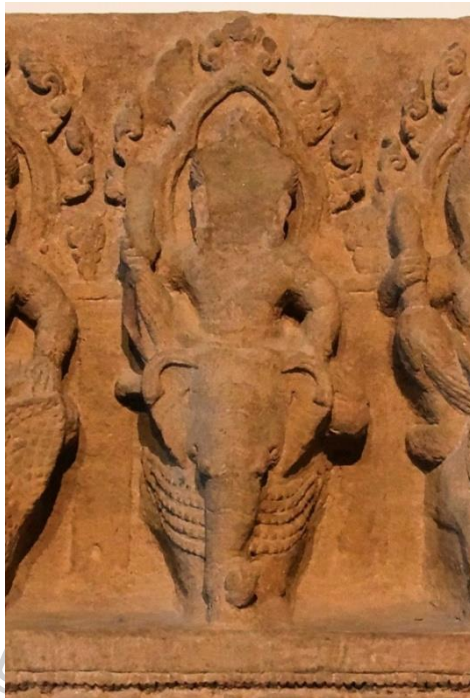

ภาพที่ 41 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 3 ประทับอยู่บนพาหนะลักษณะเป็นสัตว์สี่ขา

ภาพที่ 42 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 4 ประทับอยู่บนสัตว์พาหนะที่เป็นสัตว์ปีก

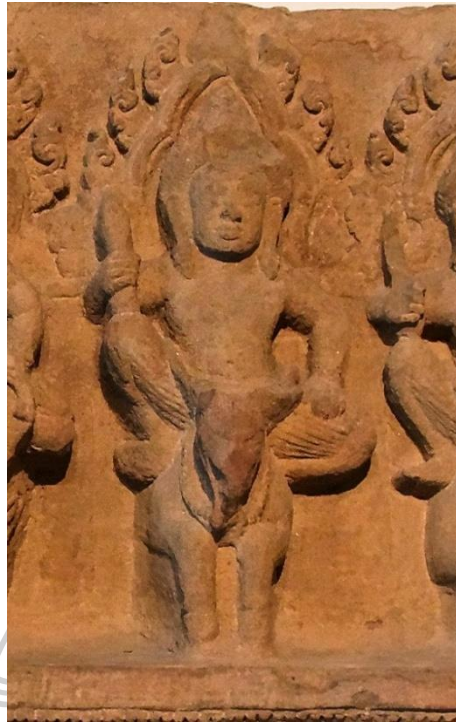

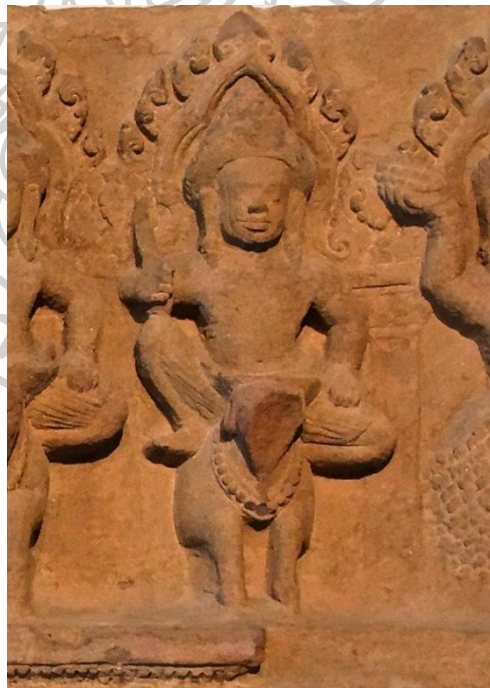
ภาพที่ 43 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 5 ประทับอยู่บนหลังช้าง

เทพองค์ที่ 6 สลักเป็นภาพเทพประทับอยู่บนม้า (ภาพที่ 44) ซึ่งนักวิชาการกลุ่มที่เชื่อว่าเป็นเทพผู้รักษาทิศจะตีความว่าเป็นภาพพระพายทรงม้า อันเป็นเทพประจำทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ส่วนนักวิชาการอีกกลุ่มตีความว่าเป็นพระศุภรทรงม้า ทั้งนี้เนื่องจากมีคัมภีร์ 2 เล่ม คือ **ทีปารณวะ** และ **คิลปะรัตนคระ** ได้ระบุเอาไว้ว่าพระศุภรทรงม้าเป็นพาหนะ ดังนั้นเทพองค์ที่ 6 นี้ อาจจะเป็นภาพของพระศุภรทรงม้าตามที่ถูกกล่าวถึงในคัมภีร์ทั้งสองเล่มก็เป็นได้

เทพองค์ที่ 7 ปรากฏภาพของเทพประทับอยู่บนสัตว์ลักษณะคล้ายกับกระบือ (ภาพที่ 45) ที่ มีนักวิชาการบางท่านเสนอว่าน่าจะเป็นภาพของพระยมทรงกระบือ ซึ่งพระยมนั้นเป็นเทพผู้รักษาทิศเบื้องล่าง แต่ก็มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่เสนอว่าอาจจะเป็นภาพของพระเสาร์ทรงกระบือ ซึ่งมีการระบุไว้ในคัมภีร์ **ทีปารณวะ** กับ **คิลปะรัตนคระ** ว่าพาหนะของพระเสาร์คือกระบือ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าเทพในตำแหน่งที่ 7 อาจจะเป็นภาพของพระเสาร์ที่ทรงกระบือเป็นพาหนะ

ภาพที่ 44 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 6 ประทับอยู่บนหลังม้า

ภาพที่ 45 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 7 ประทับอยู่บนสัตว์ลักษณะคล้ายกับกระปือ

เทพองค์ที่ 8 ในตำแหน่งนี้มักจะสลักเป็นเทพที่มีใบหน้าดุร้าย และปรากฏกายท่อนบน ออกมาเพียงครึ่งองค์ (ภาพที่ 46) ส่วนท่อนด้านล่างถูกบดบังด้วยลายเมฆ ซึ่งนักวิชาการทั้งสองกลุ่ม เสนอตรงกันว่าเป็นภาพของพระราหู และในภาพสลักเทพนพเคราะห์ของอินเดียจะสลักภาพของพระ ราหูในลำดับที่ 8 มีรูปลักษณะเป็นเทพที่มีใบหน้าดุร้ายและสลักให้มีแต่ส่วนของเศียรขนาดใหญ่ (ภาพที่ 47) ดังนั้นเทพในตำแหน่งนี้ก็น่าจะเป็นภาพของพระราหูจริงตามที่นักวิชาการทั้งสองกลุ่มได้เสนอไว้ แต่ลักษณะของการสลักภาพเมฆมาบดบังกายท่อนล่างของพระราหูนั้นถือเป็นลักษณะเฉพาะของ ศิลปะเขมร ซึ่งไม่ปรากฏในศิลปะอินเดีย

เทพองค์สุดท้าย เป็นภาพของเทพประทับอยู่บนสิงห์ (ภาพที่ 48) ที่นักวิชาการทั้งสองกลุ่มก็ ได้ตีความว่าเป็นพระเกตุทรงสิงห์เช่นเดียวกัน ส่วนภาพสลักเทพนพเคราะห์ของอินเดียก็นิยมสลักภาพ ของพระเกตุไว้ในลำดับสุดท้าย (ภาพที่ 49) แต่ลักษณะของพระเกตุที่มักปรากฏอยู่ในศิลปะอินเดีย นิยมสลักเป็นรูปเทพเจ้าที่มีกายท่อนล่างเป็นงู ในขณะที่ศิลปะเขมรจะทำเป็นเทพเต็มองค์ประทับอยู่ บนสิงห์ ซึ่งเท่าที่พบหลักฐานยังไม่มีคัมภีร์เล่มใดกล่าวถึงพระเกตุทรงสิงห์ ดังนั้นการที่พระเกตุใน ศิลปะเขมรสลักเป็นเทพเต็มองค์ประทับอยู่บนสิงห์ น่าจะเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะเขมรที่ไม่ ปรากฏในศิลปะอินเดีย

ภาพที่ 46 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 8 มีใบหน้าดุร้าย และปรากฏกายเพียงครึ่งองค์

ภาพที่ 47 ภาพสลักรูปพระราหูในศิลปะอินเดีย

ภาพที่ 48 ภาพสลักรูปเทพองค์ที่ 9 ประทับอยู่บนหลังสิงห์

ภาพที่ 49 ภาพสลักรูปพระเกตุ ในศิลปะอินเดีย

หลังจากที่ได้ทำการวิเคราะห์ และเปรียบเทียบเนื้อหาจากคัมภีร์หลายเล่มที่มีการระบุถึงสัตว์พาหนะของเทพนพเคราะห์กับภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ที่ประทับอยู่บนพาหนะของศิลปะเขมร ทำให้เชื่อว่าภาพสลักของเทพกลุ่มนี้ควรเป็นภาพสลักของเทพนพเคราะห์ทั้ง 9 องค์ มากกว่าที่จะเป็นภาพสลักของเทพนพเคราะห์เพียง 4 องค์ร่วมกับเทพผู้รักษาทิศอีก 5 องค์ ทั้งนี้ภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ 9 องค์ในศิลปะเขมรอาจถูกสร้างขึ้นโดยการหยิบยกเอาเนื้อหาของคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์ที่กล่าวถึงสัตว์พาหนะมากกว่าหนึ่งเล่มมาใช้เป็นแบบอย่าง จึงทำให้การสลักภาพพาหนะของเทพนพเคราะห์ในศิลปะเขมรกลุ่มนี้มีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งต่างไปจากพาหนะของเทพนพเคราะห์ที่รู้จักกันโดยทั่วไปในปัจจุบัน หรือในอีกกรณี คือแต่เดิมอาจจะมีคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์เล่มอื่นที่ระบุชนิดของสัตว์พาหนะไว้ตรงกับภาพสลักเทพนพเคราะห์ในศิลปะเขมร และเป็นต้นแบบให้กับการสร้างภาพสลักเทพกลุ่มนี้ แต่ในปัจจุบันคัมภีร์ดังกล่าวได้สูญหายไปตามกาลเวลาแล้วก็เป็นที่ และการแกะสลักภาพเทพนพเคราะห์ศิลปะเขมรที่เรียงกันเป็นแถวนั้น ก็น่าจะมีต้นแบบมาจากภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ที่ปรากฏมาก่อนแล้วในศิลปะอินเดียนั่นเอง

จากหลักฐานงานศิลปกรรมที่ยกมาศึกษาในบทนี้ อาจกล่าวได้ว่า กลองมโหระทึก นับเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่มีอายุเวลาเก่าแก่ที่สุดที่พบในดินแดนประเทศไทย ซึ่งปรากฏภาพของดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ที่บริเวณกึ่งกลางของหน้ากลอง โดยภาพของดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์นี้ น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคติการนับถือดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ของมนุษย์ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และอาจมีความสัมพันธ์กับลวดลายดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์บริเวณด้านหลังคันฉ่องสำริดของจีนด้วย

ส่วนภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่พบอยู่บนเหรียญเงินสมัยทวารวดีนั้น แม้จะไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับคติการนับถือดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ดังเช่นในยุคก่อนประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยสะท้อนคติเรื่องสมมติเทวราชของผู้ปกครองรัฐ อันเป็นคติที่น่าจะได้รับมาจากอินเดียพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ ขณะเดียวกันภาพที่เคยได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นภาพของดวงอาทิตย์แผ่รัศมีบนเหรียญอีกด้านหนึ่งนั้น แท้จริงแล้วอาจจะเป็นภาพของธรรมจักร สัญลักษณ์แห่งพุทธศาสนา หรืออีกข้อสันนิษฐานหนึ่งว่าอาจจะเป็นภาพของจักรรัตนะ ที่ช่วยส่งเสริมสถานะของผู้ปกครองรัฐให้เป็นเสมือนพระจักรพรรดิราชตามคติแบบพุทธศาสนาในทางหนึ่งด้วย แสดงให้เห็นว่าในสมัยทวารวดี ได้มีการผสมผสานแนวคิดหรือคติแบบศาสนาพุทธกับพราหมณ์เข้าไว้ด้วยกันแล้ว

ในขณะที่ภาพพระพุทธรูปเจ้าทรงเอี่ยมพระหัตถ์ไปสัมผัสดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ที่พบอยู่ในภาพสลักและพระพิมพ์ดินเผาแสดงฉายกมกปาฏิหาริย์สมัยทวารวดีนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะได้แรงบันดาลใจจากคัมภีร์พุทธประวัติฝ่ายมหายาน ที่ถูกนำมาผนวกเข้ากับการแสดงภาพฉายกมกปาฏิหาริย์แบบเถรวาท อันถือเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปะสมัยทวารวดี และยังสามารถส่งอิทธิพลให้กับภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องฉายกมกปาฏิหาริย์ในศิลปะพุกามด้วย

สำหรับภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ในศิลปะเขมร ซึ่งพบหลักฐานทั้งในประเทศไทยและกัมพูชานั้น แท้จริงแล้วควรจะเป็นภาพของเทพนพเคราะห์ทั้ง 9 องค์เช่นเดียวกับที่พบในศิลปะอินเดียมากกว่าที่จะเป็นภาพของเทพนพเคราะห์ร่วมกับเทพผู้รักษาทิศ โดยพบว่าสัตว์พาหนะของภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์นี้อาจได้แรงบันดาลใจมาจากเนื้อหาของคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์มากกว่าหนึ่งเล่ม ทำให้เกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปะเขมร หรือเป็นไปได้ว่าในอดีตอาจเคยมีคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์ฉบับอื่น ที่กล่าวถึงพาหนะของเทพนพเคราะห์ไว้ตรงกับที่พบในภาพสลักกลุ่มนี้ แต่ในปัจจุบันคัมภีร์ดังกล่าวได้สูญหายไปแล้ว ทำให้ไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ในศิลปะเขมรมีต้นแบบมาจากคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์เล่มใด

บทที่ 3

ภาพดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และกลุ่มดาว ในเอกสารโบราณ

หลังพุทธศตวรรษที่ 19

ในยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 19 นอกจากจะพบหลักฐานศิลปกรรมที่แสดงภาพของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์แล้ว ยังเริ่มปรากฏภาพของกลุ่มดาวนักษัตร กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตร ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับแนวคิดหรือองค์ความรู้ทางดาราศาสตร์ โดยหลักฐานที่หลงเหลือมาจนปัจจุบัน มักจะพบในงานจิตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งภาพจิตรกรรมรูปดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่น่าจะมีอายุเวลาเก่าที่สุดเท่าที่พอจะกำหนดอายุเวลาได้ คือ ภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ใน สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา ส่วนภาพของกลุ่มดาวประเภทต่างๆ ที่มีความสมบูรณ์มากที่สุดนั้นพบอยู่ใน ตำราพิชัยสงคราม สมัยรัตนโกสินทร์ และบางส่วนก็ยังพบใน คัมภีร์ดาว สมัยเดียวกันนี้ด้วย ฉะนั้นในบทนี้จึงได้ทำการศึกษาตัวอย่างของเอกสารโบราณทั้ง 3 ประเภท เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะรูปแบบ ตลอดแนวคิดหรือคติเบื้องหลังภาพดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และกลุ่มดาว ที่พบอยู่ในเอกสารเหล่านี้

3.1 ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ราหู และจักรราศีในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา

สมุดภาพไตรภูมินับเป็นหลักฐานงานศิลปกรรมของไทยประเภทหนึ่ง ที่นอกจากจะปรากฏภาพของภพภูมิต่างๆ ตามแนวคิดเรื่องโลกศาสตร์แบบพุทธศาสนาแล้ว ยังได้มีการสอดแทรกเรื่องของดาราศาสตร์เอาไว้อีกด้วย โดยในหัวข้อนี้จะศึกษารูปแบบและแนวคิดบางประการของภาพที่ปรากฏอยู่ภายในสมุดภาพไตรภูมิที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับดาราศาสตร์ ซึ่งสมุดภาพไตรภูมิที่เลือกนำมาใช้ในการศึกษาคือ สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6 เนื่องจากได้มีผู้ศึกษาเปรียบเทียบงานจิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิฉบับนี้กับจิตรกรรมของวัดเกาะแก้วสุทธาราม จ. เพชรบุรี แล้วได้ข้อสรุปว่าจิตรกรรมของวัดเกาะแก้วสุทธารามน่าจะได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบบางประการจากสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6⁷⁸ ซึ่งในบทถัดไปจะได้ทำการศึกษาบางประเด็นของจิตรกรรมในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม ดังนั้นในส่วนนี้จึงได้เลือกเอาสมุดภาพไตรภูมิฉบับดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์ก่อน เพื่อให้เข้าใจที่มาที่ไปของภาพที่ปรากฏอยู่ภายในสมุดภาพไตรภูมิ ก่อนที่จะนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับจิตรกรรมที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม

⁷⁸ ณมน พงศกรปภัส, “จิตรกรรมฝาผนังภาพไตรภูมิอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี : ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบและเนื้อหา กับสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 6” (สารนิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 39.

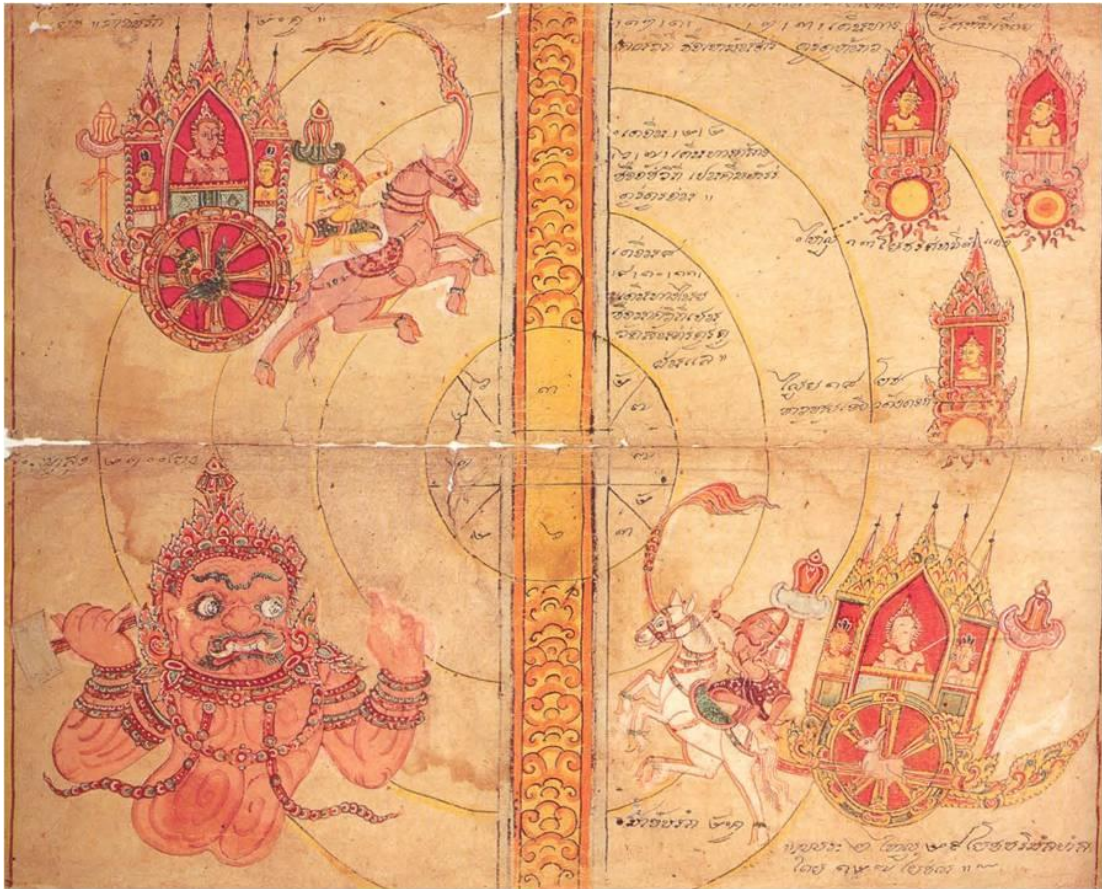
สำหรับอายุเวลาของสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6 นี้ สันนิษฐานว่าน่าจะวาดขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23⁷⁹ โดยภาพที่จะนำมาศึกษาคือ ภาพที่ 16 ในหน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิฉบับดังกล่าว ซึ่งได้มีการวาดภาพของผังจักรราศีไว้ที่บริเวณกึ่งกลางของเขาพระสุเมรุ ลักษณะเป็นแผนผังรูปวงกลมที่ถูกลากเส้นแบ่งออกเป็น 12 ช่อง ถัดออกมาเป็นภาพแนววิถีการโคจรของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ 3 ทาง คือ โคณวิถี (วิถีของวัว) อัชวิถี (วิถีของแพะ) และนาควิถี (วิถีของช้าง) โดยมีภาพของพระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู ปรากฏอยู่ในตำแหน่งวิถีโคจรนี้ด้วย (ภาพที่ 50) ลักษณะองค์ประกอบของภาพแบบนี้ยังได้พบอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 8 มีอายุอยู่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมา⁸⁰(ภาพที่ 51) ทั้งนี้มีความเป็นไปได้ว่าสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 อาจจะได้คัดลอกมาจากสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 หรือในอีกกรณีหนึ่งคือสมุดภาพไตรภูมิทั้งสองเล่มนี้ อาจจะได้คัดลอกมาจากสมุดภาพไตรภูมิเล่มเดียวกัน แต่ปัจจุบันสมุดภาพไตรภูมิเล่มที่เป็นต้นแบบนี้ได้สูญหายไปแล้วก็เป็นที่

สำหรับในหัวข้อนี้จะทำการศึกษาลักษณะรูปแบบ แนวคิดหรือคติ ที่เกี่ยวข้องกับการปรากฏภาพของวงโคจรทั้ง 3 วิถี ภาพดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ภาพพระราหู และภาพผังจักรราศี ที่ถูกวาดในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาเลขที่ 6 ดังนี้

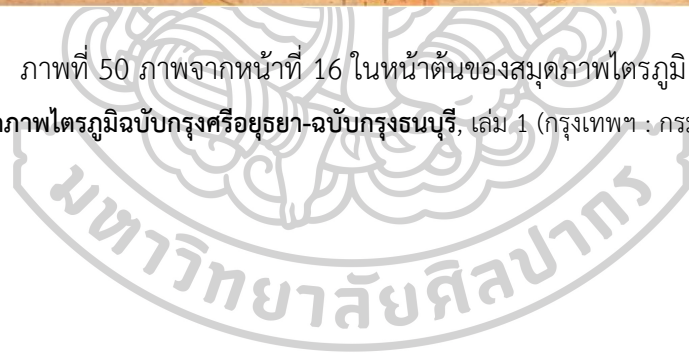
⁷⁹ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “ข้อสมมุติฐานเกี่ยวกับสมุดภาพไตรภูมิ หมายเลขที่ 6,” เมืองโบราณ, 33, 1 (มกราคม-มีนาคม, 2550), 102.

⁸⁰ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 113.

ภาพที่ 50 ภาพจากหน้าที่ 16 ในหน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิ เลขที่ 6
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 30.

ภาพที่ 51 ภาพจากหน้าที่ 17 ในหน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิ เลขที่ 8
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542),

3.1.1 เส้นวิถึวงโคจรทั้ง 3 วิธีของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6 และ เลขที่ 8 นั้นมีการวาดภาพของเส้นวิถึโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ โดยวาดให้มีลักษณะเป็นเส้นวงกลมซ้อนกัน 3 ชั้น ซึ่งหลักฐานของแนวคิดเรื่องวิถึการโคจรของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ทั้ง 3 ทาง ในพุทธศาสนานี้ไม่ได้พบอยู่ในพระไตรปิฎก แต่กลับปรากฏขึ้นครั้งแรกในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา คือ **คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี** ซึ่งเป็นอรรถกถาของทีฆนิกาย ที่พระพุทโธสะได้รจนาขึ้นในดินแดนลังกาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 10 โดยในอรรถกถาอัครัญสูตรจากคัมภีร์เล่มนี้ ได้ให้รายละเอียดของวิถึโคจรเอาไว้ว่า

“ก็พึงทราบวินิจฉัยใน คำว่าวิถึของดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์เป็นอย่างไร ต่อไปนี้วิถึมีดังนี้คือวิถึแพะ วิถึช้าง วิถึของโค บรรดาวิถึเหล่านั้น น้ำเป็นของปฏิกุลสำหรับแพะทั้งหลาย แต่น้ำนั้นเป็นที่ชอบใจของช้างทั้งหลาย เป็นที่นาสุกของฝูงโค เพราะมีความเย็นและความร้อนเสมอกัน ฉะนั้น ในเวลาใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถึของแพะ เวลานั้น ฝนไม่ตกเลยแม้สักเม็ดเดียว เมื่อใดดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถึของช้าง เมื่อนั้นฝนจะตกแรงเหมือนท้องฟ้ารั่ว เมื่อใดดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นสู่วิถึของโค เมื่อนั้นความสม่ำเสมอของฤดูก็ย่อมถึงพร้อม”⁸¹

แนวคิดเรื่องวิถึการโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง 3 วิธีที่เริ่มปรากฏในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีนี้ ยังได้ส่งอิทธิพลให้กับคัมภีร์ชั้นฎีกาที่แต่งขึ้นหลังจากสมัยของพระพุทโธสะจารย์ ได้แก่ **คัมภีร์ลีนตลปกาลินี**⁸² ผลงานของพระธัมมपाल และ**คัมภีร์สารัตถทีปนี**⁸³ ผลงานของพระสารีปุตตเถระเป็นต้นโดยคัมภีร์เหล่านี้ก็น่าจะเป็นต้นแบบให้กับคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องของโลกศาสตร์ในทางพุทธศาสนาอีกหลายเล่มที่รจนาขึ้นในภายหลังที่ยังคงมีการกล่าวถึงวิถึโคจร 3 วิธีด้วย เช่น **คัมภีร์อรุณวตีสูต**⁸⁴ ซึ่งสันนิษฐานว่าถูกรจนาขึ้นในดินแดนประเทศพม่า ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ถึง

⁸¹ พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, เล่ม 3, ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2530), 179-180.

⁸² ธัมมपाल, **ปาฎิกวคคฎีกา** (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), 54-55. อ้างถึงใน รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ”, 26.

⁸³ สารีปุตตเถระ, **สารัตถทีปนีฎีกาสมนตปาสาทิกาวณณา**, ภาค 1 (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2529), 402-406. อ้างถึงใน รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ”, 26.

⁸⁴ **โลกุปัตติ อรุณวตีสูต ปฐมมุล ปฐมกัป และมุลตันไตรย** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), 93.

กลางพุทธศตวรรษที่ 19 **คัมภีร์เตภูมิกถา** หรือ **ไตรภูมิพระร่วง**⁸⁵ พระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชา ปรากฏในหอสมุดแห่งชาติที่กรุงเทพฯ เมื่อราว พ.ศ. 1888 **คัมภีร์โลกทิปกสาร**⁸⁶ ที่เชื่อว่ารจนาขึ้นโดย พระสังฆราชเมธีกร ในช่วงระยะเวลาหลังจาก พ.ศ. 1904 และควรแล้วเสร็จก่อน พ.ศ. 2063 **คัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคณฐี**⁸⁷ สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นหลัง พ.ศ. 2063 ลงมา รวมถึงใน**คัมภีร์จันทสุริยคติทิปนี**⁸⁸ ที่เชื่อว่ามียุคอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21

จะเห็นว่าแนวคิดเรื่องวิถีโคจรของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ อันประกอบ โควิถี อัชวิถี และ นาควิถีนั้นมีมาแล้วตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 ซึ่งแนวคิดดังกล่าวยังได้ตกทอดมาสู่คัมภีร์โลกศาสตร์ ในยุคหลังอีกหลายเล่มด้วยกัน โดยคัมภีร์โลกศาสตร์เล่มใดเล่มหนึ่งนี้อาจเป็นแรงบันดาลใจให้กับช่าง ในการถ่ายถอดลักษณะของวิถีโคจรทั้ง 3 วิถีให้ปรากฏเป็นรูปธรรมในสมุดภาพ ไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 6 กับเลขที่ 8 ทั้งนี้การวาดภาพวิถีโคจร 3 วิถียังคงสืบทอดมาถึงในสมัยธนบุรี เช่นที่พบในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10 ซึ่งถูกวาดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2319 (ภาพที่ 52) ก็พบว่า มีภาพวิถีโคจรของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์แบบเดียวกับที่พบในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาทั้งสอง เล่ม แสดงให้เห็นถึงรูปแบบและแนวคิดอันสืบเนื่องกันของสมุดภาพไตรภูมิที่ถูกเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา และสมัยธนบุรี

⁸⁵ **ไตรภูมิพระร่วง** (กรุงเทพฯ : ศิลปะบรรณาคาร, 2554), 198-199.

⁸⁶ พระสังฆราชเมธีกร, **โลกทิปกสาร**, แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2549), 179.

⁸⁷ **โลกัณฐานโชตรตนคณฐี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ** (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2543), 69.

⁸⁸ นียดา เหล่าสุนทร, **จันทสุริยคติทิปนี** (กรุงเทพฯ : กระทรวงการต่างประเทศ, 2556), 111.

ภาพที่ 52 รูปที่ 20 ในหน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิ เลขที่ 10
 ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 34.

ภาพที่ 53 จิตรกรรมฉากจักรวาลบริเวณผนังสกัดหลังพระประธานในอุโบสถวัดโบสถ์สามเสน
กรุงเทพฯ

ภาพที่ 54 จิตรกรรมฉากจักรวาลบนผนังสกัดด้านหลังพระประธานในวิหารของวัดไชยทิศ กรุงเทพฯ

ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้พบหลักฐานว่ามีการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องวิถีโคจรของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ออกมาในรูปแบบของจิตรกรรมฝาผนัง ได้แก่ จิตรกรรมฉากรัศมีบริเวณผนังสกัดหลังพระประธานในอุโบสถวัดโบสถ์สามเสน กรุงเทพฯ สันนิษฐานมีอายุอยู่ในราวรัชกาลที่ 3⁸⁹ ที่ปรากฏการวาดภาพของแถบวงโค้งสีขาวจำนวน 3 แถบไว้ทั้งสองฝั่งของเขาเขาพระสุเมรุ โดยมีภาพดวงจันทร์อยู่บนแถบทางซ้ายมือ ในขณะที่ภาพดวงอาทิตย์นั้นอยู่บนแถบทางขวามือ (ภาพที่ 53) ซึ่งแถบวงโค้งทั้งสามแถบนี้ก็ น่าจะได้แก่ภาพของวิถีโคจรของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์นั่นเอง นอกจากนี้ ยังได้พบจิตรกรรมฉากรัศมีบนผนังสกัดด้านหลังพระประธานในวิหารของวัดไชยทิศ กรุงเทพฯ ก็ปรากฏภาพของวิถีโคจรของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ในลักษณะของแถบวงโค้ง 3 เส้น (ภาพที่ 54) เช่นเดียวกันกับที่พบในงานจิตรกรรมของวัดโบสถ์สามเสน และอายุของงานจิตรกรรมในวัดไชยทิศนี้ก็ ยังได้รับสันนิษฐานว่าถูกวาดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 3⁹⁰ ด้วย ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าช่างผู้วาดงานจิตรกรรมของวัดทั้งสองแห่งนี้อาจจะเป็นช่างกลุ่มเดียวกัน และน่าจะได้อันแบบ หรือแรงบันดาลใจมาจากจิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิเล่มใดเล่มหนึ่งที่มีภาพวิถีโคจรของดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ก็เป็นได้

3.1.2 ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์

สำหรับภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่พบในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาและธนบุรีทั้งสามเล่มที่ยกตัวอย่างมานี้ จะพบว่าช่างได้วาดภาพดวงอาทิตย์ออกมาเป็นรูปของเทพพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมด้วยม้า เช่นเดียวกับภาพดวงจันทร์ที่วาดเป็นรูปของเทพพระจันทร์ทรงราชรถเทียมด้วยม้า (ดูภาพที่ 50, 52) ยกเว้นแต่ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 ที่วาดพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมด้วยราชสีห์ (ดูภาพที่ 51) ซึ่งหากย้อนกลับไปดูรายละเอียดในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ตลอดจนคัมภีร์โลกศาสตร์ฉบับต่างๆ แล้ว จะพบว่าไม่มีคัมภีร์เล่มใดที่กล่าวถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ในลักษณะของพระอาทิตย์กับพระจันทร์ทรงราชรถเลย เพียงแต่ให้รายละเอียดในเรื่องของลักษณะบางประการ รวมถึงเรื่องของขนาดเท่านั้น เช่นเนื้อความใน อรรถกถาอัคคัญญสูตร ของคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี ที่กล่าวว่า

⁸⁹ สน สีมাত্রัง, *คติความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย* (กรุงเทพฯ : โครงการตำราและหนังสือ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 68-69.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, 70-71.

“บรรดาดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้น ดวงจันทร์อยู่ในวิมานภายในล้วนแล้วด้วยแก้วมณี วิมานภายนอกล้วนแล้วด้วยเงิน ทั้งภายในและภายนอกนั้นเย็นแท้ ดวงอาทิตย์อยู่ในวิมานภายในล้วนแล้วด้วยทอง วิมานภายนอกล้วนแล้วด้วยแก้วผลึก ทั้งภายในและภายนอกร้อนจัด ว่าโดยประมาณ ดวงจันทร์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 49 โยชน์ เส้นรอบวงยาว 250 โยชน์ ดวงอาทิตย์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 50 โยชน์ เส้นรอบวงยาว 250 โยชน์”⁹¹

ซึ่งรายละเอียดในเรื่องขนาดของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ในอรรถกถาอัครคัมภีร์นั้น ถือเป็นต้นแบบให้กับคัมภีร์โลกศาสตร์ที่รจนาขึ้นในภายหลัง ที่ยังคงให้รายละเอียดในเรื่องขนาดของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ใกล้เคียงกับที่พบในอรรถกถาอัครคัมภีร์ เช่น คัมภีร์โลกูปัตติ และคัมภีร์จันทสุริยคติที่ปีเป็นต้น และยังสืบต่อมาจนถึงยุคสมัยที่มีการสร้างสมุดภาพไตรภูมิ ดังเห็นได้จากเนื้อหาที่เขียนอธิบายภาพของพระอาทิตย์ (พระ 1) และพระจันทร์ (พระ 2) ทรงราชรถว่า

“พระ 1 ปริณทลได้ 150 โยชน์ ใหญ่ได้ 50 โยชน์ ม้าขับรถ 50 คู่”

“พระ 2 ปริณทลได้ 147 โยชน์ ใหญ่ได้ 49 โยชน์ ม้าขับรถ 50 คู่”⁹²

จะเห็นว่ารายละเอียดเรื่องขนาดของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ในสมุดภาพไตรภูมินี้ ค่อนข้างที่จะใกล้เคียงกับที่กล่าวถึงในอรรถกถาอัครคัมภีร์ ยกเว้นความกว้างของปริณทลหรือเส้นผ่าศูนย์กลางที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งอาจเกิดจากการคัดลอกที่คลาดเคลื่อนไปได้ อย่างไรก็ตามข้อความในสมุดภาพไตรภูมิ ได้มีการกล่าวถึง “ม้าขับรถ” ของพระอาทิตย์และพระจันทร์ว่ามีจำนวน 50 คู่เท่ากัน สอดคล้องกับการวาดภาพของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถเทียมม้า เพียงแต่การแสดงออกของภาพนั้นช่างได้วาดม้าเทียมราชรถของทั้งพระอาทิตย์และพระจันทร์เพียงตัวเดียว ทั้งนี้ น่าจะเกิดมาจากข้อจำกัดในเรื่องของพื้นที่ในการวาด ทำให้ไม่สามารถวาดม้าได้ครบทั้ง 50 ตัว

การวาดภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถ เพื่อเป็นตัวแทนของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ในงานจิตรกรรมเนื่องในพุทธศาสนานั้น เริ่มปรากฏมาก่อนแล้วในดินแดนทางตะวันตกของจีน

⁹¹ พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, เล่ม 3, ภาคที่ 1, 179

⁹² สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 34.

รวมไปถึงดินแดนเอเชียใต้ ตัวอย่างเช่น จิตรกรรมภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ภายในถ้ำ
 ดุนหวง (Dunhuang) หมายเลข 285 ที่ตั้งอยู่ในมณฑลกานซู ประเทศจีน ที่วาดดวงอาทิตย์ออกมา
 เป็นรูปของพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมม้า 4 ตัว ส่วนดวงจันทร์ก็วาดเป็นภาพของพระจันทร์ทรงราช
 รถเทียมด้วยหงส์ (ภาพลายเส้นที่ 2) ซึ่งจิตรกรรมในถ้ำแห่งนี้ได้รับการกำหนดอายุเวลาอยู่ในราวปี
 พ.ศ. 1081 (ค.ศ. 538)⁹³ และภาพจิตรกรรมฉากพระพุทธรูปเจ้าปรินิพพานภายในถ้ำบามิยัน หมายเลข
 K3 ตั้งอยู่ที่เมืองบามิยัน ประเทศอัฟกานิสถาน ก็ได้มีการวาดภาพของพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียม
 ด้วยม้า 2 ตัว ไว้ที่เบื้องพระเศียรของพระพุทธรูป และวาดพระจันทร์ทรงราชรถเทียมด้วยหงส์ 2 ตัว
 ไว้เบื้องปลายพระบาท (ภาพลายเส้นที่ 3) โดยจิตรกรรมภายในถ้ำบามิยัน หมายเลข K3 นั้น
 สันนิษฐานว่าน่าจะเขียนขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ลงมา (ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 7 ถึง
 ครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 8)⁹⁴ ซึ่งการปรากฏภาพของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถในงาน
 จิตรกรรมเนื่องในพุทธศาสนานี้ อาจสามารถเชื่อมโยงได้กับเนื้อหาจากคัมภีร์พุทธจริตที่รจนาขึ้น
 ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 9 - 10 อันเป็นคัมภีร์พุทธประวัติเล่มแรกที่มีการกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าทรง
 ใช้พระหัตถ์สัมผัสสราจรของสุริยเทพหรือพระอาทิตย์ ในเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธรูปเจ้าแสดงยมก
 ปาฏิหาริย์เพื่อโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ⁹⁵ ตามที่ได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 2 ก็เป็นไปได้

ที่มาของภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถในงานจิตรกรรมทางฝ่ายพุทธศาสนานี้
 สันนิษฐานว่าน่าจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอาทิตย์และ
 พระจันทร์ในศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะประติมานวิทยาของพระอาทิตย์ที่ทรงราชรถเทียมด้วยม้า
 นั้นได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก⁹⁶ สอดคล้องกับรายละเอียดในคัมภีร์ทางศิลปะศาสตร์ของศาสนา
 พราหมณ์หลายเล่มที่มักกล่าวถึงเทพพาหนะของพระอาทิตย์ว่าเป็นราชรถเทียมม้าจำนวน 7 ตัว (ดู
 ตารางที่ 1) จึงมีความเป็นไปได้ว่าภาพพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมม้าในงานจิตรกรรมของถ้ำดุนหวง
 และถ้ำบามิยัน อาจได้แรงบันดาลใจจากเนื้อหาของคัมภีร์ทางศิลปะศาสตร์ของศาสนาพราหมณ์ แต่
 อย่างไรก็ตามจะสังเกตว่าจำนวนของม้าที่พบในงานจิตรกรรมของถ้ำทั้งสองแห่งนี้ไม่ตรงกับที่ถูกระบุ
 ไว้ในคัมภีร์ สันนิษฐานว่าช่างน่าจะไม่ได้ให้ความสำคัญกับการวาดรูปม้าให้มีจำนวนตรงตามที่คัมภีร์

⁹³ Basil Gray, *Buddhist Cave Painting at Tunhuang* (London : Faber and Faber, 1959), 44.

⁹⁴ Cristophe Munier-Gaillard, *Mural Art : Studies on paintings in Asia* (Bangkok : River Books, 2018), 29.

⁹⁵ สำเนียง เลื่อมใส, แปล, *มหากาพย์พุทธจริต : พุทธประวัติฝ่ายมหายานจากคัมภีร์นิพนธ์สันสกฤต* (กรุงเทพฯ : ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 300.

⁹⁶ Cristophe Munier-Gaillard, *Mural Art : Studies on paintings in Asia*, 35.

ระบุ แต่วาดขึ้นในเชิงสัญลักษณ์เพื่อสะท้อนลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอาทิตย์ที่ทรงราชรถเทียมม้าเท่านั้น

ส่วนภาพพระจันทร์ทรงราชรถเทียมด้วยหงส์นั้น นับเป็นลักษณะทางประติมานวิทยาที่ยังไม่สามารถสืบหาที่มาที่ไปได้อย่างแน่ชัดว่าได้แรงบันดาลใจมาจากคัมภีร์เล่มใด เนื่องจากเนื้อหาของคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์นั้นได้ให้รายละเอียดที่ค่อนข้างจะใกล้เคียงกันว่าเทพพาหนะของพระจันทร์นั้นได้แก่ม้า หรือราชราชรถเทียมด้วยม้า 10 ตัว (ดูตารางที่ 1) และปัจจุบันยังไม่พบคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์ที่กล่าวถึงพระจันทร์ทรงหงส์ หรือทรงราชรถเทียมด้วยหงส์แต่อย่างใด มีการสันนิษฐานว่าลักษณะทางประติมานวิทยาของพระจันทร์ในรูปแบบดังกล่าวน่าจะมีต้นกำเนิดในดินแดนเอเชียกลาง เพราะได้มีการพบประติมากรรมดินเผารูปพระจันทร์ทรงราชรถเทียมด้วยหงส์ 2 ตัว (ภาพที่ 55) ที่เมืองโชตาน (Khotan) ทางตอนใต้ของเขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์ สาธารณรัฐประชาชนจีน มีอายุอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 10 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 11 (คริสต์ศตวรรษที่ 5-6) ซึ่งปัจจุบันถูกเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เมืองโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น⁹⁷

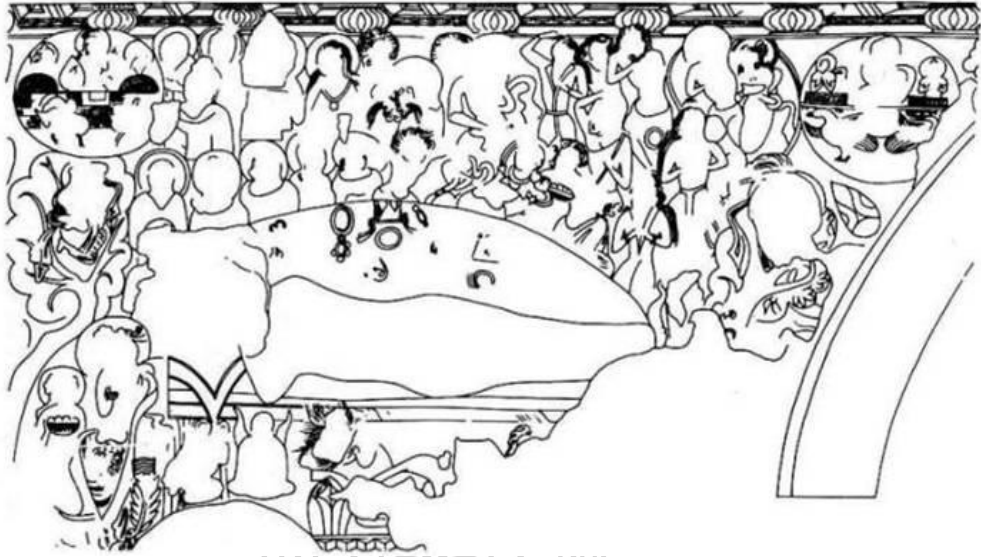

ภาพลายเส้นที่ 2 จิตรกรรมภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ภายในถ้ำตุนหวงหมายเลข 285

ที่มา : He Shizhe, Duhuang Shiku Yanjiu Guoji Taolunhui Wenji, Shiku Kaogo bian

(Shenyang : n.p., 1987), Fig. 4-5.

⁹⁷ Ibid.

ภาพลายเส้นที่ 3 จิตรกรรมฉากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ในถ้ำบามิยันหมายเลข K3
ที่มา : Cristophe Munier-Gaillard, *Mural Art : Studies on paintings in Asia* (Bangkok : River Books, 2018), 29.

ภาพที่ 55 ประติมากรรมดินเผารูปพระจันทร์ทรงราชรถเทียมด้วยหงส์ 2 ตัว พบที่เมืองโชตาน
ที่มา : Cristophe Munier-Gaillard, *Mural Art : Studies on paintings in Asia* (Bangkok : River Books, 2018) , 35.

สำหรับในดินแดนประเทศไทยนั้น ได้พบหลักฐานของภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถปรากฏอยู่บนพระพิมพ์ดินเผาภาพพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ สมัยทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 ซึ่งได้อธิบายไว้โดยละเอียดแล้วในบทที่ 2 (ดูภาพที่ 28) ทั้งนี้หลังจากสมัยทวารวดีแล้วก็ได้ปรากฏหลักฐานของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถในงานศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาในดินแดนไทยอีกเลย หากแต่ได้พบงานประติมากรรมของศาสนาพราหมณ์ ในศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยหลายชิ้น ได้มีการแกะสลักภาพของเทวดานพเคราะห์ โดยพบว่าภาพของพระอาทิตย์นั้นได้สลักเทพพาหนะให้เป็นราชรถเทียมด้วยม้า (ดูภาพที่ 38) ซึ่งเป็นไปได้ว่าน่าจะสลักขึ้นตามข้อมูลที่ระบุอยู่ในคัมภีร์ทางศิลปศาสตร์เล่มใดเล่มหนึ่ง แม้ว่าจำนวนของม้าที่ปรากฏอยู่บนภาพสลักจะมีจำนวนน้อยกว่าที่ระบุอยู่ในคัมภีร์ก็ตาม

ภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถในงานศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาได้กลับมาปรากฏอีกครั้งในสมัยอยุธยา บนงานปูนปั้นเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และทศชาติชาดก บริเวณผนังสกัดทางด้านหน้าของวิหารวัดไผ่ จังหวัดลพบุรี โดยภาพของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถนั้นเป็นส่วนหนึ่งในฉากเสด็จลงจากดาวดึงส์ (ภาพที่ 56) ซึ่งน่าจะเป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงการที่พระพุทธเจ้าต้องเสด็จผ่านเขาพระสุเมรุอันมีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์โคจรอยู่โดยรอบ ส่วนอายุเวลาของประติมากรรมปูนปั้นที่วิหารวัดไผ่นี้สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21⁹⁸ ทั้งนี้ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล ได้ให้ความเห็นว่าภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถในสมัยอยุธยานั้นน่าจะเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ของวัฒนธรรมเขมร⁹⁹ อาทิภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น สำหรับความเห็นของผู้วิจัยเอง เชื่อว่ามีความเป็นไปได้ในอีกทางหนึ่ง ที่ภาพของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถในศิลปะอยุธยา นี้ อาจจะได้แบบอย่างมาจากงานศิลปกรรมสมัยทวารวดีที่ยังคงหลงเหลือมาจนถึงในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ซึ่งมีการแสดงภาพของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถ ในลักษณะเดียวกับที่ปรากฏอยู่บนพระพิมพ์ดินเผาเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ก็เป็นได้

⁹⁸ ประภัสสร ชูวิเชียร, “กำแพงกรุงศรีอยุธยา ก่อนรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หลักฐานในภาพปูนปั้นวัดไผ่ ลพบุรี” *เมืองโบราณ* 30, 3 (กรกฎาคม-กันยายน, 2547), 115-116. อ้างถึงใน รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ”, 222.

⁹⁹ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ”, 223.

ภาพที่ 56 ปูนปั้นรูปพระอาทิตย์ (ขวามือ) และพระจันทร์ (ซ้ายมือ) บนผนังสกัดทางด้านหน้าของ
 วิหารวัดไลย์
 ที่มา : รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล

ลักษณะอันหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรง
 ราชรถของปูนปั้นวัดไลย์ กับที่พบอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 คือ การปรากฏรูปของนกยูงที่ดูมัลล
 ราชรถของพระอาทิตย์ และรูปของกระต่ายที่ดูมัลลราชรถของพระจันทร์ (ดูภาพที่ 50, 56) โดยรูป
 สัตว์ทั้งสองชนิดนี้ได้รับการสันนิษฐานว่าน่าจะมีความเกี่ยวเนื่องกับชาดกในพุทธศาสนา¹⁰⁰ กล่าวคือใน
 อรรถกถา**โมรชาดก** มีเนื้อความบรรยายถึงการที่พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นนกยูงได้ทำการสวด
 มนต์เพื่อบูชาดวงอาทิตย์ ที่สะท้อนถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างดวงอาทิตย์กับนกยูง¹⁰¹ ขณะที่ในอ
 รกถา**สบันฑิตชาดก** บรรยายถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นกระต่ายได้สละชีวิตกระโดดเข้า
 กองไฟ เพื่อเป็นอาหารแก่พราหมณ์ที่เป็นพระอินทร์จำแลงมา เพื่อเห็นแก่ความเสียสละนี้พระอินทร์
 จึงได้ชุบชีวิตให้กับกระต่าย และประสาทพรว่าให้มีรูปของกระต่ายปรากฏอยู่บนดวงจันทร์¹⁰² จากที่

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, 223-226.

¹⁰¹ **นิบาตชาดก เล่ม 2** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), 156-161.

¹⁰² **นิบาตชาดก เล่ม 3** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), 247-250.

กล่าวมานี้ทำให้พอเชื่อได้ว่ารูปนกยูงบนดุมล้อราชรถของพระอาทิตย์อาจได้แรงบันดาลใจจากอรรถกถาโมรชาดก ส่วนรูปกระต่ายบนดุมล้อราชรถของพระจันทร์ก็น่าจะได้แรงบันดาลใจจากอรรถกถาสส บัณฑิตชาดกนั่นเอง

การปรากฏรูปนกยูงบนราชรถของพระอาทิตย์ กับรูปกระต่ายบนราชรถของพระจันทร์นั้น ยังคงพบได้ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับธนบุรีเลขที่ 10 เพียงแต่ตำแหน่งของนกยูงและกระต่ายจากที่เคยอยู่บริเวณดุมล้อราชรถ ได้ถูกปรับมาอยู่ที่ส่วนท้ายของราชรถแทน (ดูภาพที่ 52) ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 10 นี้ อาจเป็นต้นแบบให้กับจิตรกรรมภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์บริเวณผนังสกัดหลังพระประธาน ภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส หรือวัดพระแก้ววังหน้า กรุงเทพฯ ที่ได้วาดรูปนกยูงไว้ที่เกรินท้ายราชรถของพระอาทิตย์ และวาดรูปกระต่ายไว้ที่เกรินท้ายราชรถของพระจันทร์ (ภาพที่ 57) ซึ่งอายุของงานจิตรกรรมภายในพระอุโบสถแห่งนี้สันนิษฐานว่าน่าจะวาดขึ้นในช่วงสมัย รัชกาลที่ 3 - รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

อย่างไรก็ตามจะสังเกตว่าราชรถของพระอาทิตย์ในจิตรกรรมฝาผนังของวัดพระแก้ววังหน้านี้ ไม่ได้เทียมด้วยม้า แต่กลับเทียมด้วยราชสีห์แทน ซึ่งรูปแบบทางประติมานวิทยาของพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมด้วยราชสีห์นั้นมาปรากฏมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 8 และถือเป็นหนึ่งในรูปแบบที่ได้รับความนิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังที่ได้พบหลักฐานงานของศิลปกรรมจากหลายแห่ง เช่น ประติมากรรมพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมราชสีห์ที่หน้าบ้านด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถวัดสุทัศน์ (ภาพที่ 58) และจิตรกรรมภาพพระอาทิตย์ทรงราชเทียมราชสีห์ภายในพระอุโบสถของวัดดุสิตาราม กรุงเทพฯ (ภาพที่ 59) เป็นต้น ส่วนที่มาของภาพพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมราชสีห์นั้น จากการศึกษาของ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล พบว่าไม่มีหลักฐานเอกสารสมัยอยุธยาที่กล่าวถึงราชสีห์เทียมรถของพระอาทิตย์ หากแต่ได้พบเนื้อหาที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระอาทิตย์กับราชสีห์ใน **เฉลิมไตรภพ** อันเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้บรรยายการกำเนิดของพระอาทิตย์ว่า พระอิศวรทรงนำเอาราชสีห์ 6 ตัว มาบดเป็นผงก่อนจะนำมาห่อผ้าแล้วเสกให้เกิดเป็นเทพพระอาทิตย์¹⁰³ แม้ว่าจะไม่พบหลักฐานเอกสารสมัยอยุธยาก็ตาม แต่จากการปรากฏภาพราชสีห์ชักลากราชรถของพระอาทิตย์ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 8 ก็พอจะอธิบายได้ว่ารูปแบบประติมานวิทยาของพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมด้วยราชสีห์นั้น เป็นที่รับรู้กันอยู่ก่อนแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย

¹⁰³ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ”, 224-225.

ภาพที่ 57 ภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ ภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส
ที่มา : เกษร อินทร์ขำ, จิตรกรรมฝาผนังวัดบวรสถานสุทธารวาส (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวง
วัฒนธรรม, 2557), 46, 48.

ภาพที่ 58 ประติมากรรมพระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมราชสีห์ที่หน้าบันด้านทิศตะวันออกของพระ
อุโบสถวัดสุทัศน์

ภาพที่ 59 ภาพพระอาทิตย์ทรงราชเทียมราชสีห์ภายในพระอุโบสถของวัดดุสิตาราม กรุงเทพฯ

3.1.3 พระราหู

นอกจากภาพของพระอาทิตย์กับพระจันทร์ทรงราชรถแล้ว ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 และเลขที่ 8 ยังได้มีการวาดภาพของพระราหู ซึ่งมีลักษณะเป็นอสูรที่มีร่างกายเพียงท่อนบนเท่านั้น โดยลักษณะทางประติมานวิทยาของพระราหูที่มีกายครึ่งท่อนนั้น พบมาก่อนก่อนแล้วในประติมากรรมรูปเทพนพเคราะห์ตามคติพราหมณ์ ในศิลปะอินเดียที่มักสลักพระราหูให้เป็นอสูรหรือยักษ์หน้าตาชั่วร้ายที่มีเพียงแค่ส่วนศีรษะกับร่างกายช่วงบน (ดูภาพที่ 47) และจะสังเกตเห็นว่าประติมากรรมรูปเทพนพเคราะห์ในวัฒนธรรมเขมรที่พบในประเทศกัมพูชา รวมถึงในประเทศไทย ก็มีการสลักภาพของพระราหูที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับในศิลปะอินเดีย คือเป็นอสูรที่ปรากฏกายเพียงครึ่งท่อน (ดูภาพที่ 46) จึงทำให้มีการสันนิษฐานว่าภาพของพระราหูในศิลปะอยุธยาที่มักจะวาดให้เป็นอสูรที่มีแต่ร่างกายท่อนบน ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 และเลขที่ 8 นั้น อาจจะได้รับเอารูปแบบมาจากรูปของพระราหูในวัฒนธรรมเขมรนั่นเอง¹⁰⁴

แนวคิดเรื่องของพระราหูที่มีกายเพียงครึ่งท่อนนี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับตำนานที่ถูกบรรยายไว้ในคัมภีร์ปุราณะของศาสนาพราหมณ์ อาทิ **คัมภีร์ภควตปุราณะ** (Bhagavata Purana) ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระราหูลักลอบเข้าไปในพิธีกวนเกษียรสมุทรและได้แอบดื่มน้ำอมฤตเข้าไป เมื่อความทราบถึงพระวิษณุ พระองค์จึงทรงขว้างจักรไปยังพระราหู ทำให้ร่างของพระราหูขาดออกจากกันเป็น

¹⁰⁴ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ”, 230.

2 ท่อน¹⁰⁵ โดยแนวคิดในทำนองเดียวกันนี้ยังคงสืบทอดมาถึงจนสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่อง **สุริยาศศิธร** ได้บรรยายถึงเหตุการณ์ที่พระราหูแอบเข้าไปดื่มน้ำอมฤตของพระอิศวร เมื่อพระอิศวรทรงทราบจึงขว้างจักรไปถูกพระราหูบริเวณหน้าอก ทำให้ร่างกายส่วนล่างขาดออกไป แต่เนื่องจากร่างกายส่วนบนนั้นได้รับพลังจากน้ำอมฤตแล้วจึงทำให้ยังไม่ตาย¹⁰⁶

นอกจากภาพพระราหูที่มีกายเพียงครึ่งท่อนแล้ว หลายครั้งยังพบว่ามีการวาดภาพของพระราหูที่มีร่างกายสมบูรณ์เต็มตัวด้วย อาทิ ภาพของพระราหูในหน้าปลายของสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 ได้วาดพระราหูที่มีร่างกายครบทั้งตัว (ภาพที่ 60) ในขณะที่หน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิเล่มเดียวกันนี้ได้วาดภาพพระราหูแบบครึ่งตัวดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่าสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 นั้น น่าจะเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการวาดภาพพระราหูแบบครึ่งตัวกับพระราหูแบบเต็มตัว และดูเหมือนว่าลักษณะประติมานวิทยาของพระราหูที่มีร่างกายสมบูรณ์กลับได้รับความนิยมมากขึ้นในยุคหลัง ตัวอย่างเช่น ภาพของพระราหูแบบเต็มตัวในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรีเลขที่ 10 (ดูภาพที่ 52) หรือภาพจิตรกรรมรูปพระราหูที่วาดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ บริเวณผนังสกัดหลังพระประธาน ในพระอุโบสถของวัดคูสิตาราม ก็ได้วาดภาพของพระราหูที่มีร่างกายสมบูรณ์เต็มตัวด้วยเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 61)

¹⁰⁵ Genesh Vasudeo, **Bhagavata Purana Vol.8** (New Delhi : National Museum of India, 1986), 775. อ้างถึงใน ชนิษฐา มากทวี, “คติความเชื่อเรื่องพระราหูในวันฉัตรมงคลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” (สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 19.

¹⁰⁶ **สุริยาศศิธร** (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), 23-26.

ภาพที่ 60 ภาพของพระราหูมีร่างกายสมบุรณ์ รูปที่ 54 ในหน้าปลายของสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542),
166.

ภาพที่ 61 ภาพของพระราหูมีร่างกายสมบุรณ์ ในพระอุโบสถของวัดคูสิตาราม

ส่วนต้นเค้าลักษณะทางประติมานวิทยาของพระราหูที่มีร่างกายเต็มตัวนี้ น่าจะมีที่มาจาก คัมภีร์ทางพุทธศาสนา ซึ่งพบว่าในบางครั้งจะเรียกพระราหูด้วยชื่อ “อสุรินทรราหู” โดยคัมภีร์ยุคแรกๆ ที่บรรยายถึงลักษณะของพระราหูไว้ค่อนข้างชัดเจน เช่น **อรรถกถาโสมทัณฑสูตร** ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี ที่ให้รายละเอียดไว้ว่า

“ได้ยินว่า ทำวอสุรินทรราหูสูงได้ 4,800 โยชน์ ระหว่างแขนของเขาวัดได้ 1,200 โยชน์ ระหว่างนมวัดได้ 600 โยชน์ พื้นมือและพื้นเท้าหนาได้ 300 โยชน์ ขอนิ้วยาวได้ 50 โยชน์ ระหว่างคิ้วกว้าง 50 โยชน์ หน้ายาว 200 โยชน์ ลีกลงได้ 300 โยชน์ มีปริมณฑลได้ 300 โยชน์ คอยาวได้ 300 โยชน์ หน้าผากยาวได้ 300 โยชน์ ศีรษะยาวได้ 900 โยชน์”¹⁰⁷

การอธิบายลักษณะของพระราหูในทำนองเดียวกันนี้ยังพบในคัมภีร์พุทธศาสนาชั้นอรรถกถาอีกหลายเล่ม รวมไปถึงคัมภีร์ชั้นฎีกาและคัมภีร์โลกศาสตร์ในสมัยหลังอีกด้วย¹⁰⁸ ซึ่งหากพิจารณาจากข้อความที่ยกมานี้จะเห็นว่านอกจากรายละเอียดเรื่องขนาดกายพระราหูโดยรวมแล้ว ยังได้มีการกล่าวถึงขนาด “พื้นเท้า” ของพระราหู อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระราหูควรจะมีร่างกายที่สมบูรณ์เต็มตัว ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าการปรากฏภาพของพระราหูที่มีร่างกายสมบูรณ์ น่าจะเป็นลักษณะทางประติมานวิทยาที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์กับเนื้อหาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ในขณะที่ภาพพระราหูซึ่งปรากฏเพียงครึ่งตัวนั้นเป็นลักษณะประติมานวิทยาตามแบบคติในศาสนาพราหมณ์

3.1.4 ผังจักรราศี

ที่บริเวณด้านในสุดของเส้นวงโคจรดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 เลขที่ 8 และ เลขที่ 10 นั้น พบว่ามีการวาดภาพของ **แผนผังจักรราศี** หรือที่บางครั้งเรียกว่า **แผนผังดวงชะตา** มีลักษณะเป็นผังรูปวงกลมที่ถูกแบ่งออกเป็น 12 ช่อง เพื่อแทนตำแหน่งพื้นที่ของ 12 ราศี โดยการวาดผังของจักรราศีไว้ภายในวงวิถีโคจรนั้น น่าจะมีที่มาจากเนื้อหาใน **ไตรภูมิภค** ที่พญาลิไททรงพระราชนิพนธ์ขึ้น ดังความตอนหนึ่งว่า

¹⁰⁷ พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค, เล่ม 1, ภาคที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, 2530), 27.

¹⁰⁸ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ”, 228.

“ในวิถี 3 อันนั้นมีราศี 12 อัน อันโลด อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษภ เมถุน กรกฎ สิงห์ กัณย์ ตุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน แลราศีที่นักษัตรอยู่นั้นโดยกว้างได้ 22,000 โยชน์ เท่ากัน”¹⁰⁹

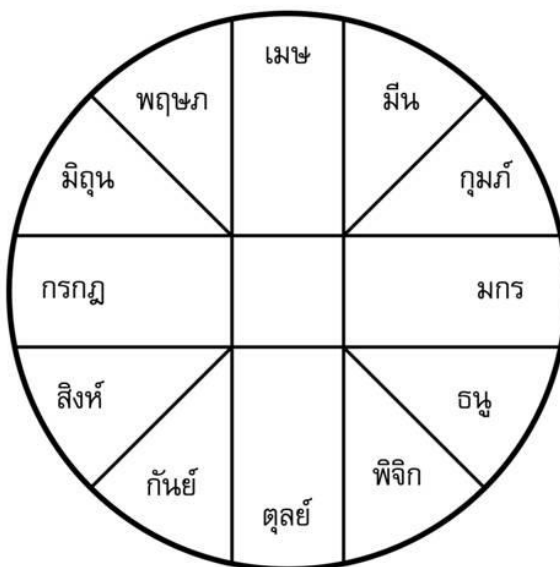
นอกจากเรื่องตำแหน่งของราศีที่ตั้งอยู่ในวิถีโคจรทั้งสามแล้ว จะสังเกตว่าการเรียงลำดับราศีนั้นจะเริ่มต้นจากราศีเมษไปสิ้นสุดที่ราศีมีน ซึ่งสอดคล้องกับการเรียงลำดับราศีในผังจักรราศีที่กำหนดตำแหน่งราศีเมษอันเป็นราศีลำดับแรกไว้ในช่องตรงกลางด้านบนสุดของแผนผัง ถัดมาจึงเป็นตำแหน่งของราศีพฤษภในช่องด้านบนทางซ้ายมือ จากนั้นจึงเรียงลำดับกันไปจนมาถึงราศีมีนอันเป็นราศีลำดับสุดท้ายที่ช่องด้านบนทางขวามือ (ภาพที่ 62) โดยแนวคิดเรื่องการกำหนดราศีเมษให้เป็นราศีลำดับแรกนั้น เริ่มปรากฏครั้งแรกในตำราอัลมาเจสต์ (Almagest) อันเป็นตำราที่ว่าด้วยเรื่องของหลักคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ ผลงานของทอเลมี (Ptolemy) นักคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ชาวกรีกโบราณ ที่ได้กำหนดให้เริ่มจักรราศีด้วยราศีเมษเป็นลำดับแรก¹¹⁰ ด้วยเหตุผลว่าในวันที่ดวงอาทิตย์ได้โคจรเข้าสู่ราศีเมษอันถือเป็นการเริ่มต้นของราศีเมษนั้น จะตรงกับวัน “วสันตวิษุวัต” (Vernal Equinox) คือวันที่มีปรากฏการณ์กลางวันกับกลางคืนเท่ากัน รวมถึงเป็นวันเริ่มต้นของฤดูใบไม้ผลิในซีกโลกเหนือ¹¹¹ และในอดีตยังถือว่าวันนี้เป็นวันเริ่มต้นของปีใหม่ด้วย โดยตำราอัลมาเจสต์นั้นสันนิษฐานว่าน่าจะถูกเขียนขึ้นในราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 2¹¹² (ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 7)

¹⁰⁹ ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาคาร, 2554), 202.

¹¹⁰ Francesca Rochberg, *The Heavenly Writing : Divination, Horoscopy, and Astronomy in Mesopotamian Culture* (New York : Cambridge University Press, 2004), 131.

¹¹¹ วรพล ไม้สน, *อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย*, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน), 2556), 154.

¹¹² Jan P. Hogendijk and Abdelhamid I. Sabra, *The Enterprise of Science in Islam : New Perspectives* (Cambridge : The MIT Press, 2003), x.

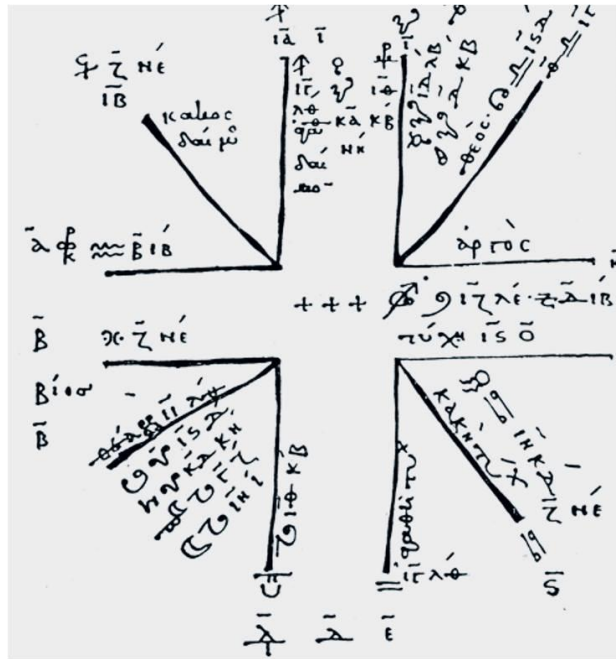

ภาพที่ 62 ผังจักรราศี หรือผังดวงชะตา

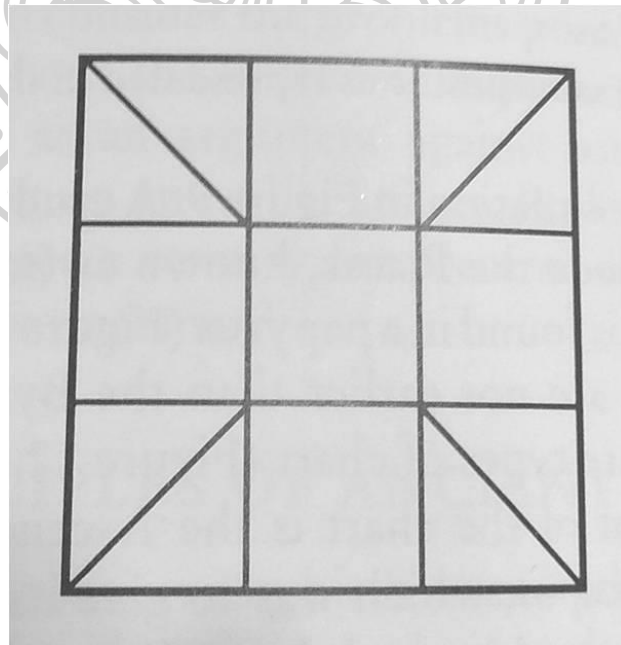
พื้นที่ทางตะวันออกของอินเดีย (ภาพที่ 64) ที่อาจจะเป็นรูปแบบอันสืบเนื่องมาจากผังจักรราศีของกรีก-โรมัน เช่นเดียวกับองค์ความรู้ทางดาราศาสตร์โหราศาสตร์ และรูปแบบผังจักรราศีของอินเดียตะวันออกนี้เอง น่าจะให้อิทธิพลกับดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งได้รับเอาวัฒนธรรมตลอดจนวิทยาการหลายแขนงมาจากอินเดีย ทั้งนี้ได้ปรากฏหลักฐานแผนผังจักรราศีที่เก่าที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบัน คือ ผังจักรราศีหรือผังดวงชะตาบนศิลาจารึกหลักที่ K.260 พบในประเทศกัมพูชา (ภาพที่ 65) ได้ระบุว่าสร้างขึ้นเมื่อปีมหาคักราช 1016¹¹³ ตรงกับปี พ.ศ. 1637 ไม่เพียงแต่ในวัฒนธรรมเขมรโบราณเท่านั้น เพราะในประเทศพม่าก็ได้พบจิตรกรรมบนเพดานโถงทางเข้าภายในวิหารวินิโดปยา (Winido-hpay) เมืองพุกาม ที่มีการวาดภาพผังดวงชะตาของพระพุทธเจ้าเอาไว้ด้วย (ภาพที่ 66) โดยวิหารแห่งนี้สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในช่วงครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 13¹¹⁴ (ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18)

¹¹³ Inventaire CIK Des Inscriptions Khmeres, accessed April 5, 2019, available from <https://cik.efeo.fr/wp-content/uploads/2017/04/Inventaire-CIK-09042017.pdf>

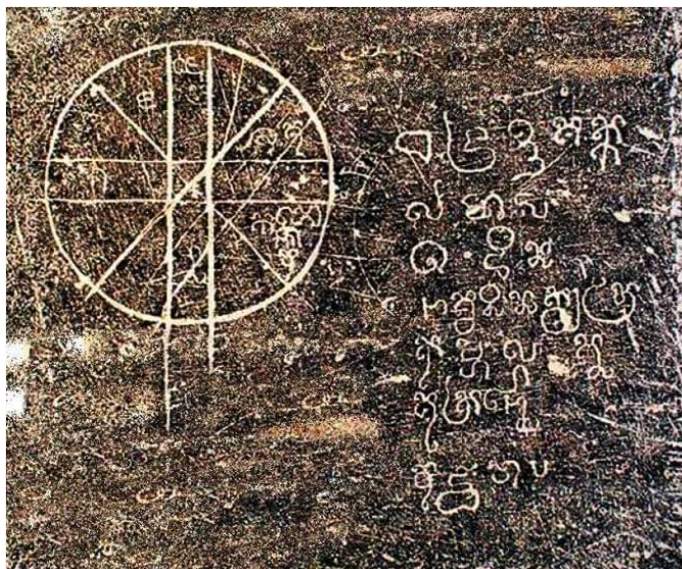
¹¹⁴ Claudine Bautze-Picron, *The Buddhist mural of Pagan : timeless vistas of the cosmos* (Bangkok : Orchid Press, 2003), 194.

ภาพที่ 63 ผังจักรราศีสมัยไบแซนไทน์ ที่คัดลอกมาจากผังจักรราศีของกรีกโบราณ
 ที่มา : Tamsyn Barton, Ancient Astrology (London : Routledge, 1995), 83.

ภาพที่ 64 ผังจักรราศีแบบอินเดียตะวันออก
 ที่มา : Bepin Behari, Fundamentals of Vedic Astrology (n.p. : Lotus Press 2003), 117.

ภาพที่ 65 ผังจักรราศีหรือผังดวงชะตาบนศิลาจารึกหลักที่ K.260

ที่มา : **Estampage inscription**, accessed April 5, 2019, available from http://collection.efeo.fr/ws/web/app/collection/record/217632?vc=ePkH4LF7w6yelGA1iKmlMTD24V5CTpBG5qbQOpGU1INWf5oZWSphL7xQsjGuCECKZGhe88wrTi7KLCjJzM8DmwilbQANuk1z&fbclid=IwAR3TgRdtHZds733VWUFJ2LtvitswKe7Jw6v39kxm8KArHlx0pH_FwJe2FJ4

ภาพที่ 66 ผังดวงชะตาของพระพุทธเจ้า ในวิหารวินิโตปยา

ที่มา : Claudine Bautze-Picron, **The Buddhist mural of Pagan : timeless vistas of the cosmos**

(Bangkok : Orchid Press, 2003), 118.

สำหรับในประเทศไทยได้พบภาพของฝังจักรราศีหรือฝังดวงชะตา ที่เชื่อว่าน่าจะมีอายุเวลาเก่าแก่ที่สุดเท่าที่สำรวจพบในปัจจุบัน ได้แก่ ภาพฝังดวงชะตาที่สลักไว้ร่วมกับจารึกบริเวณฐานของพระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ซึ่งประดิษฐานทางด้านซ้ายมือของพระประธานภายในวิหารวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ ระบุปีที่สร้างใน พ.ศ. 2008 (ภาพที่ 67) และยังพบภาพฝังดวงชะตาสลักอยู่บนศิลาจารึกหลักที่ 65 หรือที่เรียกว่าจารึกจังหวัดลำปาง พบในบริเวณโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย กรุงเทพฯ (ภาพที่ 68) โดยจารึกหลักนี้มีการระบุปีที่สร้างอยู่ในจุลศักราช 838 ตรงกับปี พ.ศ. 2019 นอกจากนี้ยังพบจารึกที่ฐานพระพุทธรูปและศิลาจารึกอีกหลายหลักที่สร้างหลังจากจารึกทั้งสองแห่งที่ได้ยกตัวอย่างมา ซึ่งมีการสลักภาพฝังดวงชะตาเอาไว้ด้วยเช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่ารูปแบบของฝังดวงชะตาลักษณะเช่นนี้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในดินแดนไทยมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 อันเป็นช่วงระยะเวลาก่อนที่จะมีการเขียนสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 ขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่ารูปแบบของฝังดวงชะตาที่พบในประเทศไทยนั้น จะเป็นการรับเอาแบบอย่างฝังดวงชะตาจากวัฒนธรรมเขมรโบราณ หรือรับมาจากดินแดนประเทศพม่า เนื่องจากรูปแบบฝังดวงชะตาของทั้งสองวัฒนธรรมนี้มีลักษณะที่เหมือนกัน เพราะต่างก็น่าจะได้อิทธิพลมาจากรูปแบบฝังดวงชะตาของอินเดียตะวันออกเช่นเดียวกัน หรือหากมองในอีกมุมหนึ่ง ก็มีความเป็นไปได้ว่ารูปแบบของฝังดวงชะตาที่พบในประเทศไทยอาจได้รับอิทธิพลโดยตรงจากอินเดียตะวันออก ซึ่งประเด็นนี้ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

ภาพที่ 67 ฝังดวงชะตาบนจารึกบริเวณฐานของพระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ในวิหารวัดเชียงมั่น

ที่มา : อนุรักษ์ ปัญจบุรี

ภาพที่ 68 ผังดวงชะตาสลักอยู่บนศิลาจารึกหลักที่ 65

ที่มา : ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508), 154.

แม้ว่าลักษณะโดยทั่วไปจะดูเหมือนกับผังจักรราศีหรือผังดวงชะตา แต่ถ้าหากลองสังเกตอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า ภายในผังจักรราศีที่ถูกวาดขึ้นในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 รวมถึงในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 และเลขที่ 10 นั้น ได้มีการเขียนตัวเลขไทยกำกับเอาไว้ในช่อง 12 ช่องที่แทนตำแหน่งของราศีทั้ง 12 คือ เลข 3 ในราศีเมษและราศีพิจิก, เลข 6 ในราศีพฤษภและราศีตุลย์, เลข 4 ในราศีมิถุนและราศีกันย์, เลข 2 ในราศีกรกฎ, เลข 1 ในราศีสิงห์, เลข 5 ในราศีธนูและราศีมีน, เลข 7 ในราศีมังกรและราศีกุมภ์ ซึ่งลักษณะของการเขียนตัวเลขลงในผังจักรราศีเช่นนี้ เป็นลักษณะเดียวกับผังของ “ดวงเกษตร” อันเป็นแนวคิดทางโหราศาสตร์ (ภาพที่ 69) ที่กำหนดให้มีดาวเคราะห์ 7 ดวงประจำอยู่ทุกราศี และดาวพระเคราะห์ที่ประจำอยู่ในราศีนี้เรียกว่า “เกษตร” โดยมีการแทนตัวเลขให้กับดาวเคราะห์ คือ อาทิตย์(1) จันทร์(2) อังคาร(3) พุธ(4) พฤหัสบดี(5) ศุกร์(6) เสาร์(7) และระบุตำแหน่งของดาวเคราะห์หรือเกษตร ที่ประจำอยู่ในราศีต่างๆ ดังนี้

อาทิตย์(1) เป็นเจ้าเกษตรในราศีสิงห์

จันทร์(2) เป็นเจ้าเกษตรในราศีกรกฎ

อังคาร(3) เป็นเจ้าเกษตรในราศีเมษ กับราศีพิจิก

พุธ(4) เป็นเจ้าเกษตรในราศีมิถุน กับราศีกันย์

พฤหัสบดี(5) เป็นเจ้าเกษตรในราศีธนู กับราศีมีน

ศุกร์(6) เป็นเจ้าเกษตรในราศีพฤษภ กับราศีตุลย์

เสาร์(7) เป็นเจ้าเกษตรในราศีมังกร กับราศีกุมภ์¹¹⁵

ภาพที่ 69 ฝั่งดวงเกษตร

ที่มา : พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป), โลกธาตุ (พระนคร : บรรณาคาร, 2512), 61.

¹¹⁵ เทพย์ สาริกบุตร, โหราศาสตร์ในวรรณคดี (กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร, 2558), 88-89.

ที่มาของแนวคิดในการกำหนดตำแหน่งของดาวเคราะห์ไว้เป็นเกษตรของราศีทั้ง 12 ราศีนั้น น่าจะมีต้นแบบมาจากตำราของโหราศาสตร์กรีกโบราณเล่มหนึ่งที่ชื่อว่า **เตตราบีบลอส** (Tetrabiblos) ที่เขียนขึ้นโดยทอเลมี เช่นเดียวกับตำราอัลมาเจสต์ และสันนิษฐานกันว่าทอเลมีได้เขียนตำราเล่มนี้ในราวๆ ค.ศ. 150¹¹⁶ (พ.ศ. 693) โดยในตำราเตตราบีบลอส ได้กล่าวถึงเหตุผลในการกำหนดตำแหน่งของดาวเคราะห์ 7 ดวงในแต่ละราศีนั้น ก็เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าดาวเคราะห์ทั้ง 7 นั้นมีความสัมพันธ์กับราศีอันมีสถานะเป็นเรือนที่สถิตของดาวพระเคราะห์ โดยราศีที่อยู่ใกล้กับจุดจอมฟ้า (zenith) มากที่สุด ซึ่งทำให้มีความร้อนและความอบอุ่นอย่างมาก คือราศีสิงห์กับราศีกรกฎ จึงได้ถูกกำหนดให้เป็นเรือนของดาวเคราะห์ 2 ดวงที่ทรงอิทธิพลมากที่สุด คือ ดวงอาทิตย์ที่สถิตอยู่ในราศีสิงห์ ขณะที่ดวงจันทร์นั้นจะสถิตอยู่ในราศีกรกฎ ส่วนดาวเสาร์เป็นดาวที่มีสถานะเย็น ได้ถูกกำหนดให้สถิตอยู่ในราศีฝ่งตรงกันข้ามของราศีสิงห์และกรกฎ อันได้แก่ ราศีมังกรและราศีกุมภ์ ดาวพฤหัสบดีซึ่งมีความเย็นน้อยกว่าและอยู่ดาวเสาร์ จึงได้สถิตอยู่ในราศีธนูกับราศีมีนที่อยู่ถัดออกมา ดาวอังคารเป็นดาวที่มีสถานะแห้ง ได้ถูกกำหนดให้สถิตในราศีที่อยู่ติดกับราศีธนูกับราศีมีน อันได้แก่ราศีพิจิกกับราศีเมษ ดาวศุกร์เป็นดาวที่มีสถานะเหมาะสมกับดาวอังคาร จึงสถิตอยู่ในราศีถัดออกมา คือราศีตุลย์กับราศีพฤษภ ท้ายสุดคือดาวพุธได้ถูกกำหนดให้อยู่ในราศีที่ติดกับราศีอันเป็นสถิตของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ซึ่งได้แก่ราศีมิถุนและกันย์¹¹⁷

แนวคิดเรื่องดาวเคราะห์ที่สถิตประจำอยู่ในแต่ละราศี แบบเดียวกันกับที่บรรยายไว้ในตำราเตตราบีบลอสนี้ ยังได้พบอยู่ในตำรายาวนัชชาตกะ ของอินเดียด้วย ซึ่งพอจะสันนิษฐานได้ว่าที่มาของการกำหนดตำแหน่งดาวเคราะห์ให้ประจำอยู่ใน 12 ราศี รวมถึงการเขียนตัวเลขแทนดาวเคราะห์ทั้ง 7 บนผังดวงเกษตรในโหราศาสตร์ของไทยนั้น น่าจะเป็นแนวคิดที่ตกทอดมาจากตำราเตตราบีบลอส โดยอาจได้รับแนวคิดนี้ผ่าน ยวณัชชาตกะ อันเป็นตำราทางดารโหราศาสตร์ของอินเดียก็เป็นได้

จะเห็นว่าดวงเกษตรนั้นเป็นแนวคิดในทางโหราศาสตร์ ซึ่งมีต้นกำเนิดมาแล้วตั้งแต่ในยุคกรีกโบราณ แม้จะยังไม่สามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดจึงมีการวาดภาพผังดวงเกษตรไว้ภายในวงโคจรทั้ง 3 วิถีในสมุทภาพไตรภูมิ เนื่องจากไม่พบหลักฐานคัมภีร์ทางพุทธศาสนาหรือคัมภีร์โลกศาสตร์เล่มใดที่

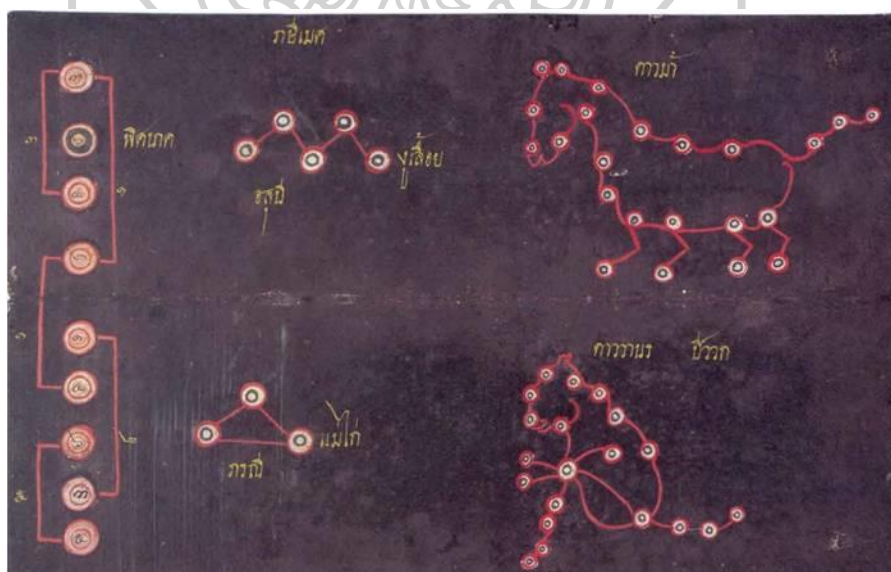
¹¹⁶ Otto Neugebauer, *Astronomy and History: Selected Essays* (New York : Springer Science and Business Media, 1983), 24.

¹¹⁷ J.M. Ashmand, *Claudius Ptolemy: Tetrabiblos* (London : Davis and Dickson, 1822), n. pag.

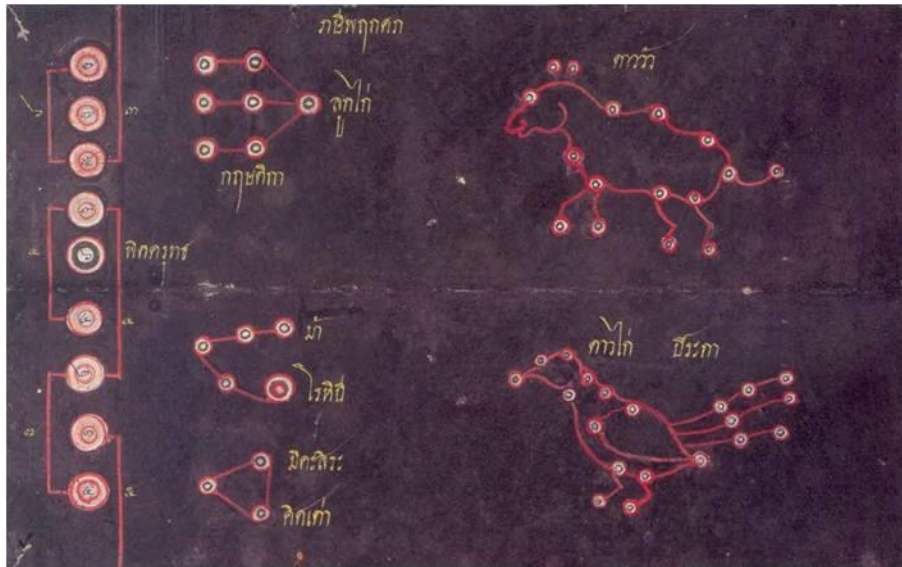
กล่าวถึงดวงเกษตร แม้แต่ในสมุดภาพไตรภูมิทั้งสามเล่มที่พบภาพผังดวงเกษตรก็ไม่ได้มีการเขียนบรรยายเอาไว้ ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่าลักษณะผังของดวงเกษตร ที่มีรูปแบบเดียวกับผังจักรราศี คือ มีการแบ่งช่อง 12 ช่องเพื่อแทนตำแหน่งของ 12 ราศีนั้น อาจมีความสอดคล้องกับเนื้อหาในไตรภูมิ กถาที่บรรยายว่ามีราศีทั้ง 12 อยู่ภายในวิถีโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ตามที่ได้อธิบายมาแล้ว ก่อนหน้านี้ ซึ่งการปรากฏภาพของดวงเกษตรในสมุดภาพไตรภูมิ น่าจะเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการรับเอาแนวคิดแบบโหราศาสตร์เข้ามาผนวกกับจักรวาลทัศน์ตามแบบพุทธศาสนา และยังช่วยให้เราได้ทราบว่าแนวคิดเรื่องดวงเกษตรในวิชาโหราศาสตร์ของไทยนี้ เป็นสิ่งที่รับรู้กันมาแล้ว อย่างน้อยตั้งแต่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา

3.2 ดาวนักขัตฤกษ์ ดาวนักษัตร และดาวราศี ในตำราพิไชยสงคราม

เอกสารโบราณสมัยรัตนโกสินทร์ที่พบภาพวาดกลุ่มดาวนักขัตฤกษ์ 27 กลุ่ม กลุ่มดาวนักษัตร ทั้ง 12 และกลุ่มดาวราศี 12 ราศี ซึ่งเป็นเอกสารที่สามารถกำหนดอายุเวลาในการเขียนได้ คือ ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122 โดยส่วนหนึ่งในตำราพิไชยสงครามฉบับนี้มีการแบ่งหน้ากระดาษจำนวน 6 หน้า แต่ละหน้ามี 2 แผ่น ให้เป็นพื้นที่ของ 12 ราศี ตามที่มีชื่อราศีเขียนกำกับ อยู่ในแต่ละแผ่น และในแต่ละราศีจะมีภาพของกลุ่มดาวนักขัตฤกษ์ กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตร วาดเอาไว้ด้วย (ภาพที่ (70-81) ซึ่งลักษณะรูปแบบ และที่มาของภาพกลุ่มดาวทั้ง 3 ประเภท มีดังนี้

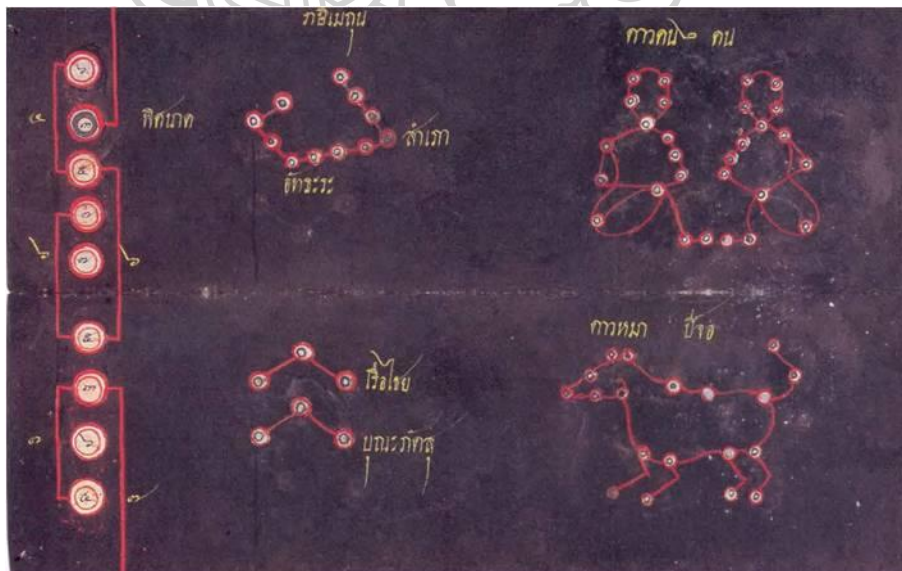

ภาพที่ 70 ภาพกลุ่มดาวอสูรี กลุ่มดาวภรณี กลุ่มดาวม้า และกลุ่มดาววานร ในตำราพิไชยสงคราม
ที่มา : ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 130.

ภาพที่ 71 ภาพกลุ่มดาวภิกษุภิกขา กลุ่มดาวโรहिณี กลุ่มดาวมิคะสิระ กลุ่มดาววัว กลุ่มดาวไก่ ในตำราพิไชยสงคราม

ที่มา : ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 130.

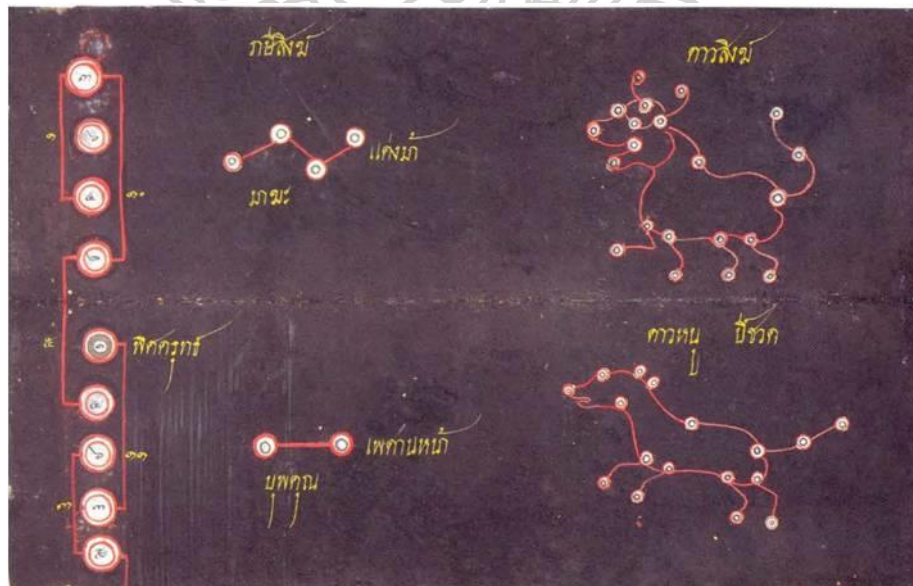

ภาพที่ 72 ภาพกลุ่มดาวอหิษะระ กลุ่มดาวบุณยะภัตสุ กลุ่มดาวคน 2 คน กลุ่มดาวหมา ในตำราพิไชยสงคราม

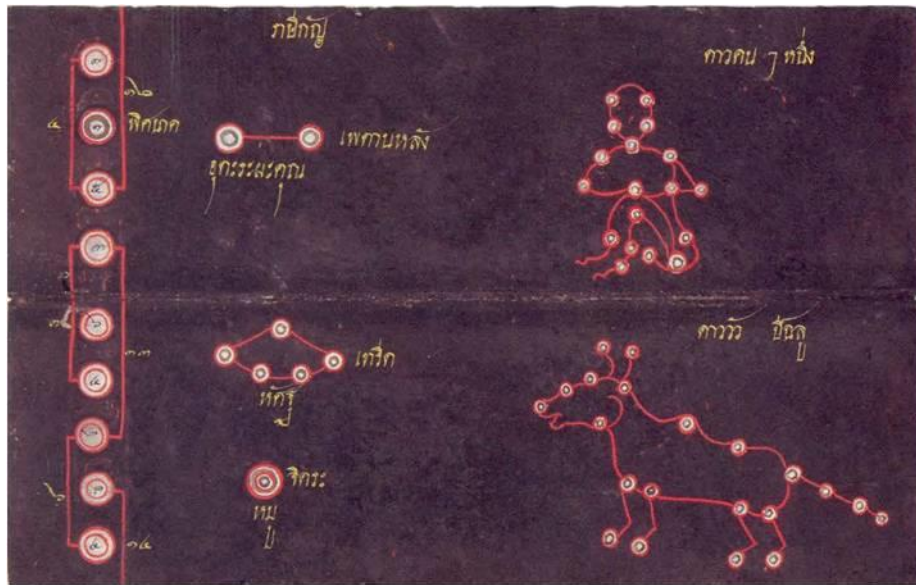
ที่มา : ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 131.

ภาพที่ 73 ภาพกลุ่มดาวบุษยทัต กลุ่มดาวอัศเลข กลุ่มดาวปู กลุ่มดาวหมี ในตำราพิชัยสงคราม
ที่มา : ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 131.

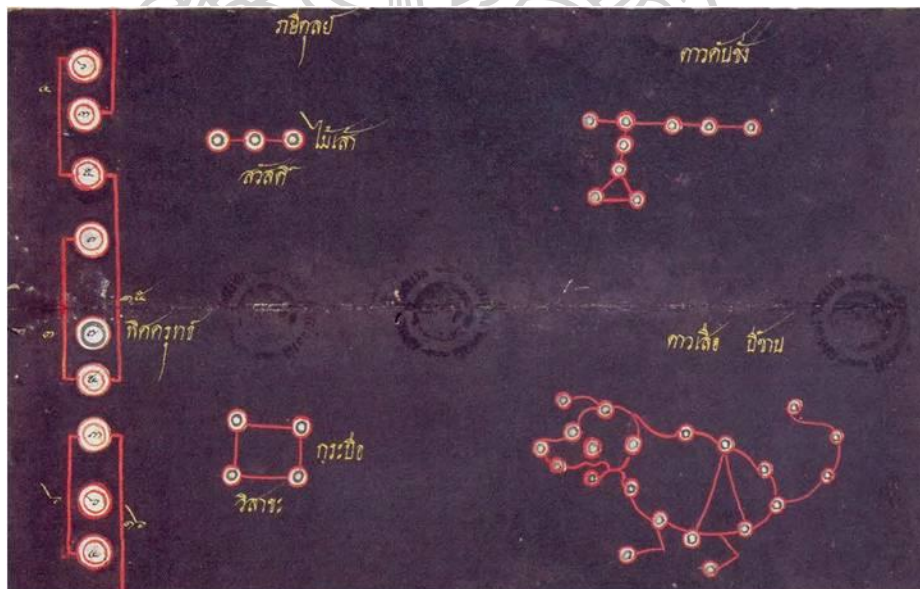

ภาพที่ 74 ภาพกลุ่มดาวมาฆะ กลุ่มดาวบุพคุณ กลุ่มดาวสิงห์ กลุ่มดาวหนู ในตำราพิชัยสงคราม
ที่มา : ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 132.

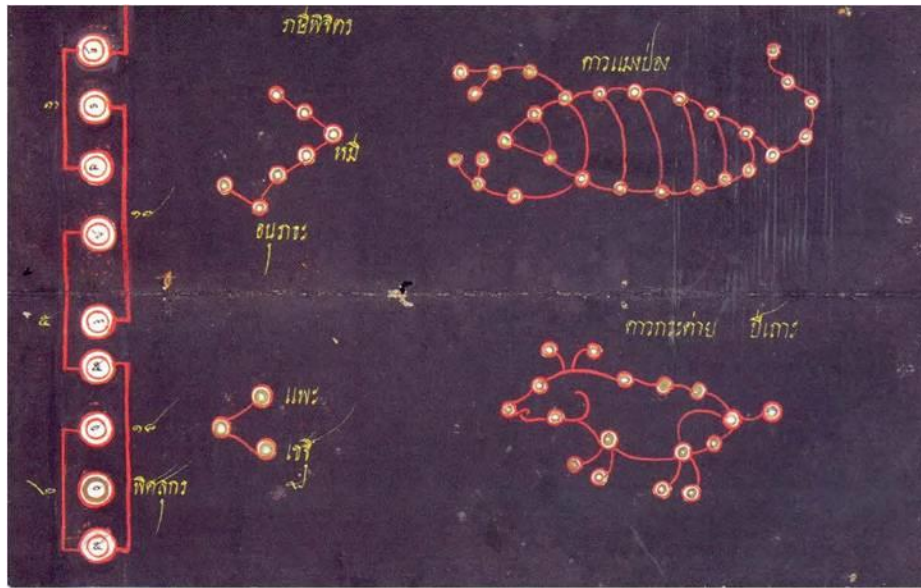
ภาพที่ 75 ภาพกลุ่มดาวอุษะระษะคุณ กลุ่มดาวหัตถ์ กลุ่มดาวจิตระ กลุ่มดาวคนๆ หนึ่ง กลุ่มดาววัวใน ตำราพิชัยสงคราม

ที่มา : ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 132.

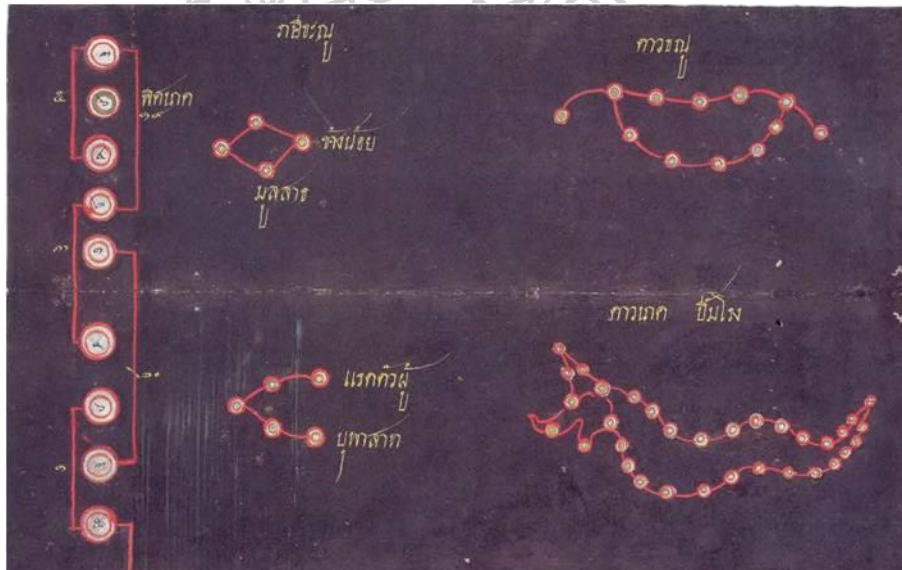
ภาพที่ 76 ภาพกลุ่มดาวสวัสตี กลุ่มดาววิสาขะ กลุ่มดาวคันชั่ง กลุ่มดาวเสื่อ ในตำราพิชัยสงคราม

ที่มา : ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 133.

ภาพที่ 77 ภาพกลุ่มดาวออริออรัส กลุ่มดาวเซธู กลุ่มดาวแมงป่อง กลุ่มดาวกระดูกงูปลา ในตำราพิไชยสงคราม

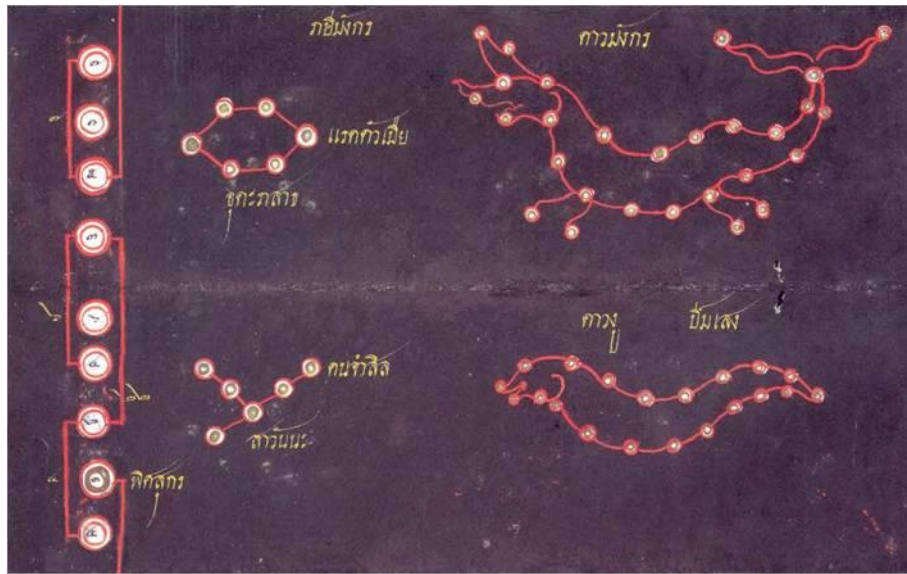
ที่มา : ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 133.

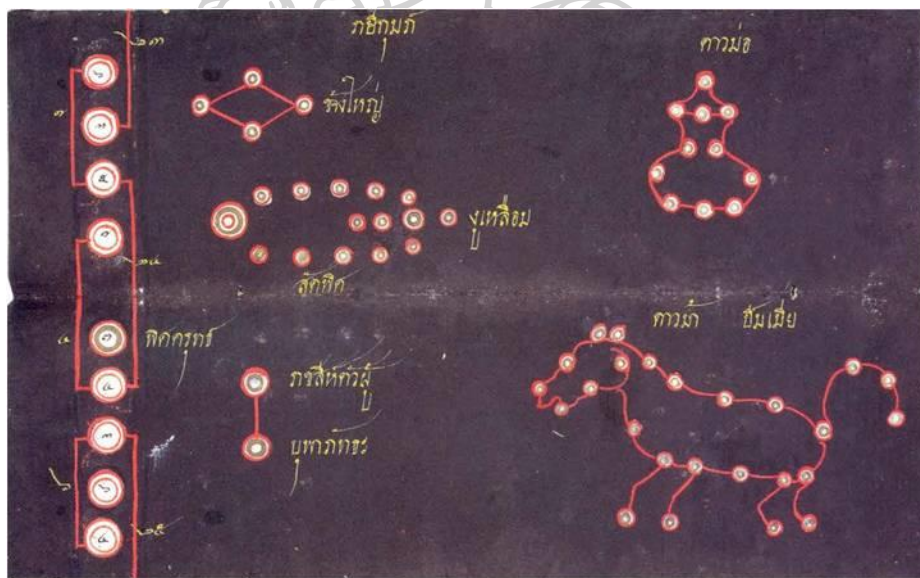
ภาพที่ 78 ภาพกลุ่มดาวมูสซาสรา กลุ่มดาวบุพผาสารท กลุ่มดาวธนู กลุ่มดาวนาค ในตำราพิไชยสงคราม

ที่มา : ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 134.

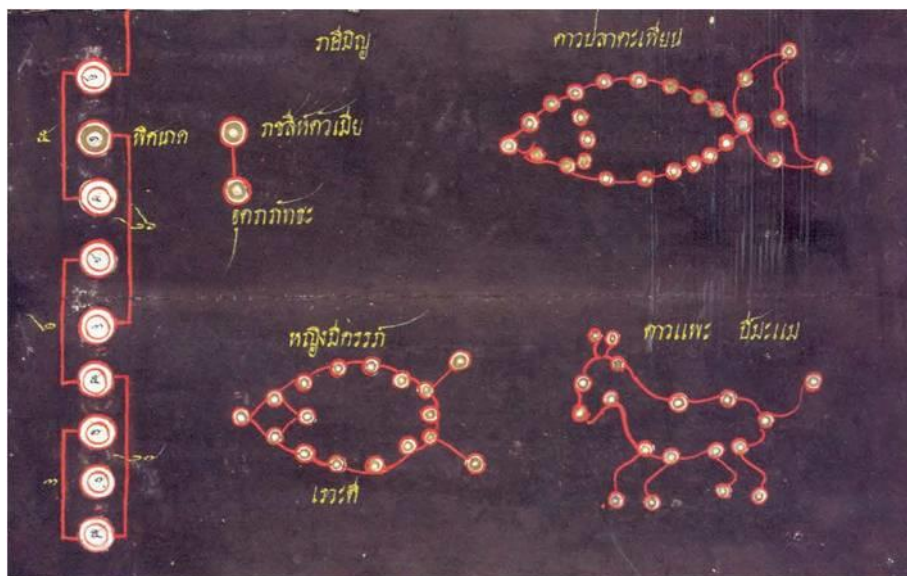

ภาพที่ 79 ภาพกลุ่มดาวอุตุระสาธ กลุ่มดาวสาวันนะ กลุ่มดาวมังกร กลุ่มดาวงู ในตำราพิไชยสงคราม
 ที่มา : ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 134.

ภาพที่ 80 ภาพกลุ่มดาวสัตพิศ กลุ่มดาวบุพพาภัษะ กลุ่มดาวม่อ กลุ่มดาวม้า ในตำราพิไชยสงคราม
 ที่มา : ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 135.

ภาพที่ 81 ภาพกลุ่มดาวอุตราภษัทรธะ กลุ่มดาวवेशดี กลุ่มดาวปลาตะเพียน กลุ่มดาวแพะ ในตำราพิไชยสงคราม

ที่มา : ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 135

3.2.1 กลุ่มดาวนักขัตฤกษ์ 27 ดวง

แนวคิดเรื่องระบบกลุ่มดาวนักขัตฤกษ์จำนวน 27 กลุ่มนั้น เป็นแนวคิดที่มีต้นกำเนิดในประเทศอินเดีย ดังได้พบหลักฐานอยู่ในตำราดาราศาสตร์ที่ชื่อว่า **ชโยติษะ** (Jyotish) อันเป็นส่วนหนึ่งจาก **คัมภีร์เวทางคะ** (Vedanga) ของศาสนาพราหมณ์ที่สร้างขึ้นก่อนยุคพุทธกาลในสมัยพระเวท¹¹⁸ ต่อมาในคัมภีร์ **สุริยสิทธิธานตระ** ซึ่งเป็นคัมภีร์ดาราศาสตร์เล่มหนึ่งใน **ปัญจสิทธิธานติกา** ผลงานของ **วราหมิหิระ** ที่เขียนขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 1048¹¹⁹ ยังเป็นคัมภีร์ยุคแรกๆ ที่ได้มีการระบุตำแหน่งของกลุ่มดาวนักขัตฤกษ์ทั้ง 27 กลุ่มที่ประจำอยู่ในแต่ละราศี โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

1. อัศวินิ (Asvini) อยู่ในราศีเมษ - 2. ภรณิ (Bharani) อยู่ในราศีเมษ - 3. กฤติกา (Krittika) อยู่ระหว่างราศีเมษกับพฤษภ - 4. โรหิณิ (Rohini) อยู่ในราศีพฤษภ - 5. มฤกษิระ (Mrigasira) อยู่ระหว่างราศีพฤษภกับมิถุน - 6. อารทรา (Aardra) อยู่ในราศีมิถุน - 7. पुनัพพสุ (Punarvasu) อยู่ระหว่างราศีมิถุนกับกรกฎ - 8. บุษยะ (Pushyami) อยู่ในราศีกรกฎ - 9. อาศเลษะ (Aasresha) อยู่

¹¹⁸ ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงษ์แพทย, **อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย**, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน)), 26.

¹¹⁹ วรพล ไม้สน, **อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย**, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน)), 46.

ในราศีกรกฎ - 10. มาฆะ (Makha) อยู่ในราศีสิงห์ - 11. บุรพผลคฤณี (Poorva Phalguni) อยู่ในราศีสิงห์ - 12. อุตรผลคฤณี (Uttara Phalguni) อยู่ระหว่างราศีสิงห์กับราศีกันย์ - 13. หัสตะ (Hasta) อยู่ในราศีกันย์ - 14. จิตรระ (Chitra) อยู่ระหว่างราศีกันย์กับตุลย์ - 15. สวาติ (Swaati) อยู่ในราศีตุลย์ - 16. วิสาขะ (Visaakha) อยู่ระหว่างราศีตุลย์กับพิจิก - 17. อนูราธะ (Anooradha) อยู่ในราศีพิจิก - 18. เชษฐะ (Jyeshtha) อยู่ในราศีพิจิก - 19. มูละ (Moola) อยู่ในราศีธนู - 20. บุรพาษาฒ (Poorvaashaadha) อยู่ในราศีธนู - 21. อุตราษาฒ (Uttaraashaadha) อยู่ระหว่างราศีธนูกับมังกร - 22. ศรวณะ (Sraavanam) อยู่ในราศีมังกร - 23. ธนิษฐะ (Dhanishtha) อยู่ระหว่างราศีมังกรกับกุมภ์ - 24. ศตภิชซ์ (Satabhishak) อยู่ในราศีกุมภ์ - 25. บุรพัทธบ (Poorvaabhaadra) อยู่ระหว่างราศีกุมภ์กับมีน - 26. อุตรัทธบ (Uttaraabhaadra) อยู่ในราศีมีน - 27. เรวตี (Revati) อยู่ในราศีมีน¹²⁰

สำหรับประเทศไทยนั้นพบหลักฐานที่เชื่อว่าเป็นการรับเอาระบบดาวนักษัตรฤกษ์ 27 ดวงตามแบบดาราศาสตร์ของอินเดีย มาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 คือ จารึกเขารังพบที่อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว อันเป็นจารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตและเขมร ที่สร้างขึ้นในปีมหาศักราช 561 ตรงกับ พ.ศ. 1128 ได้มีการจารึกข้อความในส่วนต้นไว้ว่า

“ในปีแห่งพระราชแห่งศกที่ล่วงแล้ว กำหนดโดยอินทริย์ 5 รส 6 และดวงจันทร์ 1 แรม 13 คำ แห่งเดือน 11 พระจันทร์เสวย (ฤกษ์) หัสตโนพฤษภ (ราศี)”¹²¹

จะเห็นว่าในจารึกหลักนี้ได้ปรากฏคำว่า “หัสต” อันเป็นชื่อของกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ลำดับที่ 13 ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าความรู้ในเรื่องระบบดาวนักษัตรฤกษ์แบบอินเดีย ที่พบหลักฐานในดินแดนไทยยุคแรกๆ นั้นน่าจะได้รับผ่านมาจากวัฒนธรรมเขมรโบราณอีกทอดหนึ่ง ในขณะที่หลักฐานงานศิลปกรรมที่เก่าที่สุดที่พบในประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งปรากฏภาพของกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ คือ ภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี ที่ได้มีการเขียนภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์เอาไว้ โดยภาพกลุ่มดาวนั้นถูกวาดไว้ภายในผังจักรราศี (ดูภาพที่ 96) ทำให้ดูคล้ายกับการกำหนดตำแหน่งของกลุ่มดาว 27 ดวงในราศีทั้ง 12 ตามที่อุกบรยายไว้ในตำราชโยติษะของอินเดีย แต่ปัญหาอยู่ที่ภาพของกลุ่มดาวนั้นมีจำนวนไม่ครบทั้ง 27 กลุ่ม และตำแหน่งของกลุ่มดาวในราศีนั้นก็มีความคลาดเคลื่อนไปจากตำราชโยติษะ ซึ่งประเด็นนี้จะได้กล่าวโดยละเอียดในบทถัดไป อย่างไรก็ตามก็ตีการพบ

¹²⁰ P.V. Narasimha Rao, *Vedic Astrology : An Integrated Approach* (n.p. : Sagar Publication, 2004), 11.

¹²¹ จารึกในประเทศไทย, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 39.

ภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ร่วมกับผังจักราศีในวัดเกาะแก้วสุทธาราม ก็น่าจะเป็นหลักฐานอันหนึ่งที่ช่วยให้เราพอจะทราบได้ว่า แนวคิดเรื่องกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ที่ประจำอยู่ในราศีต่างๆ นั้นเป็นที่รับรู้กันอยู่แล้วในสมัยอยุธยา

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้มีการแปลคัมภีร์ จันทรสุริยคติที่ปณี ที่รจนาขึ้นโดยพระอุดมมังคลาจารย์ ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวพม่า ในช่วงระยะเวลาก่อนปี พ.ศ. 2063 โดยในบานแผนกของคัมภีร์ฉบับแปลภาษาไทยนั้นระบุว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระธรรมอุดมแห่งวัดราชบูรณาราม แปลถวายเมื่อปีพุทธศักราช 2346¹²² ซึ่งเนื้อหาส่วนหนึ่งในคัมภีร์เล่มนี้ได้กล่าวถึงกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์พร้อมกับตำแหน่งในราศีเอาไว้อย่างชัดเจน โดยสามารถจับใจความสำคัญได้ว่า

ในแต่ละราศีจะถูกแบ่งพื้นที่ออกเป็น 9 บาท หรือที่เรียกกันว่า นวางค์ และกลุ่มดาวฤกษ์แต่ละกลุ่มนั้นจะมีขนาดได้ 4 บาท โดยในราศีเมษ มีอัสวินฤกษ์อยู่ 4 บาท กับภรณีฤกษ์อยู่ 4 บาท และมีกฤติกาฤกษ์อีก 1 บาท รวมกันเป็น 9 บาท ในราศีพฤษภ มีส่วนของกฤติกาฤกษ์อยู่ 3 บาท กับโรหิณีฤกษ์ 4 บาท และมฤคศิระฤกษ์อีก 2 บาท ในราศีมิถุน มีมฤคศิระฤกษ์ 2 บาท กับอารทราฤกษ์ 4 บาท และปุนัพสุฤกษ์อีก 3 บาท ในราศีกรกฎมีปุนัพสุฤกษ์ 1 บาท กับบุษยฤกษ์ 4 บาท และอาศเลขฤกษ์อีก 4 บาท ในราศีสิงห์ มีมาฆฤกษ์อยู่ 4 บาท บุรพผลคุณฤกษ์ 4 บาท และมีอุตฺรผลคุณฤกษ์อีก 1 บาท ในราศีกันย์ มีอุตฺรผลคุณฤกษ์ 3 บาท กับหัสตฤกษ์ 4 บาท และจิตฺรฤกษ์อีก 2 บาท ในราศีตุลย์ มีจิตฺรฤกษ์ 2 บาท กับสวาติฤกษ์ 4 บาท และวิสาขฤกษ์อีก 3 บาท ในราศีพิจิก มีวิสาขฤกษ์ 1 บาท กับอนูราธฤกษ์ 4 บาท และเชษฐฤกษ์อีก 4 บาท ในราศีธนู มีมูลฤกษ์ 4 บาท กับบุรพาษาฒฤกษ์ 4 บาท และอุตฺรพาษาฒฤกษ์อีก 1 บาท ในราศีมังกร มีอุตฺรพาษาฒฤกษ์ 3 บาท กับศรวณฤกษ์ 4 บาท และธนิษฐฤกษ์อีก 2 บาท ในราศีกุมภ์ มีธนิษฐฤกษ์ 2 บาท กับศตภิชชฤกษ์ 4 บาท และบุรพภัทธฤกษ์อีก 3 บาท ในราศีมีน มีบุรพภัทธฤกษ์ 1 บาท กับอุตฺรภัทธฤกษ์ 4 บาท และเรวตีฤกษ์อีก 4 บาท¹²³

¹²² นิยดา เหล่าสุนทร, **จันทรสุริยคติที่ปณี** (กรุงเทพฯ : กระทรวงการต่างประเทศ, 2556), 3-9.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 102-105.

เมื่อพิจารณาการระบุตำแหน่งดาวนักซัตฤกษ์ในราศีต่างๆ ของคัมภีร์จันทสุริยคติที่ปีแล้ว จะพบว่าตรงกันกับที่กล่าวถึงในตำราชโยติษ แสดงให้เห็นถึงการรับเอาระบบดาราศาสตร์ของอินเดีย มาประกอบในคัมภีร์ด้วย ซึ่งเมื่อย้อนกลับมาดูภาพดาวนักซัตฤกษ์ที่วาดขึ้นในพื้นที่ 12 ราศี ของ ตำราพิชัยสงครามเลขที่ 122 ก็มีความใกล้เคียงกับเนื้อหาในคัมภีร์จันทสุริยคติที่ปีนี้ เพียงแต่ไม่ ปรากฏการวาดภาพกลุ่มดาวไว้ตรงพื้นที่ระหว่างราศีเลย ทั้งนี้สันนิษฐานว่า เนื่องจากพื้นที่ระหว่าง ราศีในตำราพิชัยสงครามซึ่งเขียนลงบนสมุดไทยนั้นเป็นช่วงรอยพับของหน้าสมุดพอดี ช่างจึงได้ แก้ปัญหาโดยใช้วิธีการเลื่อนตำแหน่งการวาดภาพกลุ่มดาว โดยมีหลักที่สามารถสังเกตได้ คือ หาก กลุ่มดาวใดที่ถูกระบุว่าอยู่ระหว่างสองราศี จะมีการพิจารณาจากส่วนของกลุ่มดาวว่าค่อนข้างไปทางราศี ไตมากกว่า ก็จะวาดภาพกลุ่มดาวไว้ในราศีนั้น เช่น กลุ่มดาวกฤติกา ที่ในคัมภีร์ระบุว่ายู่ในราศีเมษ 1 บาท และในราศีพฤษภอีก 3 บาท ช่างก็ได้วาดภาพของกลุ่มดาวกฤติกาไว้ในราศีพฤษภ (ดูภาพที่ 71) หรือ กลุ่มดาวบุษย์พสุ ที่ถูกระบุว่ายู่ในราศีมิถุน 3 บาท กับในราศีกรกฎอีก 1 บาท จึงได้มีการวาด ภาพของกลุ่มดาวกลุ่มนี้ไว้ในราศีมิถุน (ดูภาพที่ 72) เป็นต้น ขณะที่กลุ่มดาวซึ่งมีส่วนอยู่ในสองราศี เท่ากัน ช่างก็จะเลือกวาดไว้ในราศีใดราศีหนึ่ง เช่น กลุ่มดาวจิตระ ที่ระบุว่ายู่ในราศีกันย์ 2 บาท และในราศีตุลย์อีก 2 บาท ได้ถูกวาดให้อยู่ในราศีกันย์ (ดูภาพที่ 75) หรือ กลุ่มดาวธนิษฐะ ที่อยู่ใน ราศีมังกร 2 ส่วน และในราศีกุมภ์อีก 2 ส่วน ได้ถูกวาดไว้ในราศีกุมภ์ (ดูภาพที่ 80) เป็นต้น ซึ่งจากข้อ สันนิษฐานที่กล่าวมานี้ ทำให้พอจะเชื่อได้ว่าลักษณะการวางตำแหน่งของภาพกลุ่มดาวนักซัตฤกษ์ในราศี ที่ปรากฏอยู่ในตำราพิชัยสงครามสมัยรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122 นี้ อาจมีที่มาจากเนื้อหาของคัมภีร์จันท สุริยคติที่ปีนี้ ซึ่งได้ถูกปริวรรตเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 อันเป็นช่วงระยะเวลาร่วมสมัยกัน

สำหรับรูปแบบในการวาดภาพกลุ่มดาวนักซัตฤกษ์ ที่ใช้รูปวงกลมแทนดวงดาวแต่ละดวงใน กลุ่มดาว แล้วลากเส้นเชื่อมดวงดาวเข้าไว้ด้วยกันเป็นกลุ่มดาวนั้น ปรากฏหลักฐานมาแล้วตั้งแต่สมัย อยุธยาตอนปลาย คืองานจิตรกรรมรูปดาวนักซัตฤกษ์ภายในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม แม้ว่าจะยัง ไม่สามารถหาที่มาของรูปแบบในการวาดภาพกลุ่มดาวในลักษณะดังกล่าวได้ แต่เท่าที่พอจะสืบค้นมา ในขณะนี้ พบว่าการวาดภาพกลุ่มดาวที่ลากเส้นเชื่อมต่อดวงดาวแต่ละดวงนั้น มีมาก่อนแล้วใน วัฒนธรรมจีนโบราณ เช่นที่ปรากฏในแผนที่ดวงดาวแห่งตุนหวง (Dunhuang Star Map) อันเป็นส่วน หนึ่งจากคัมภีร์ตุนหวง (Dunhuang Manuscripts) ซึ่งพบภายในถ้ำโมเกา (Mogao Caves) เมืองตุน

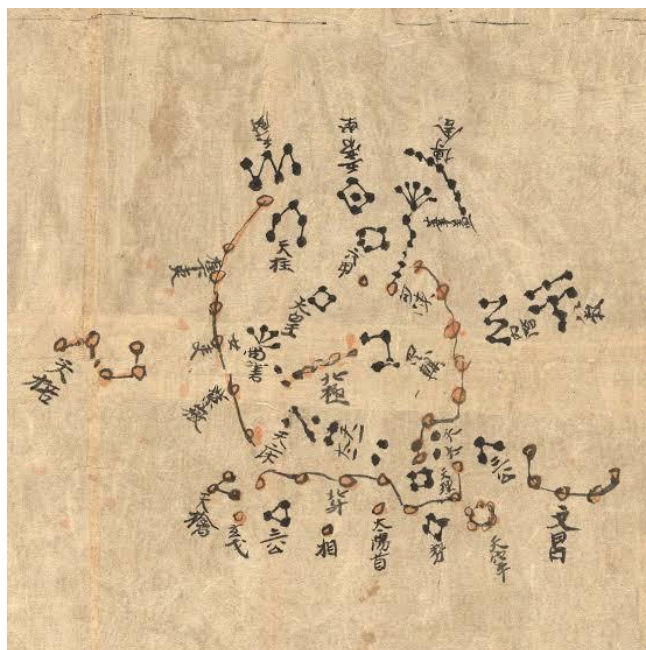
หวง ประเทศจีน อายุเวลาของแผนที่ฉบับนี้อยู่ในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 10¹²⁴ (ครึ่งหลังของ พุทธศตวรรษที่ 15) โดยมีภาพของกลุ่มดาวตามระบบดาราศาสตร์ของจีนโบราณ ที่มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวที่ประกอบด้วยดวงดาวรูปวงกลม และมีการลากเส้นเชื่อมดวงดาวแต่ละดวงในกลุ่มดาวเข้าไว้ด้วยกัน (ภาพที่ 82) ส่วนในประเทศพม่าก็ได้มีหลักฐานงานจิตรกรรมภาพแผนที่ดวงดาวตามระบบดาราศาสตร์แบบพม่า ที่พบอยู่บนเพดานภายในวิหารวัดเจาก์ต่อจี (Kyauktawkyi) เมืองอมรปุระ ซึ่งแสดงภาพกลุ่มดาวต่างๆ ในคติพม่า ก็มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวที่เกิดจากการลากเส้นเชื่อมดวงดาวหลายดวงเข้าด้วยกัน (ภาพที่ 83) โดยวัดแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2390¹²⁵ อันเป็นช่วงระยะเวลาหลังจากการสร้างตำราพิไชยสงครามเลขที่ 122 ไม่มากนัก

สาเหตุที่ปรากฏภาพการวาดภาพกลุ่มดาวที่มีรูปแบบเช่นเดียวกับตำราพิไชยสงคราม ในจิตรกรรมที่วัดเจาก์ต่อจินั้น ได้มีการสันนิษฐานว่า เนื่องจากบริเวณใกล้เคียงกับวัดแห่งนี้เคยมีชุมชนชาวสยามที่ถูกกวาดต้อนไปในคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ตั้งอยู่ จึงอาจเป็นไปได้ที่ภาพจิตรกรรมดังกล่าวอาจได้อิทธิพลจากจิตรกรรมอยุธยา¹²⁶ เช่นที่พบในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในอดีตทั้งไทยและพม่าต่างก็มีความสัมพันธ์กับจีน และได้มีการรับเอาศิลปวัฒนธรรมตลอดจนวิทยาการหลายอย่างมาจากวัฒนธรรมจีนด้วยเช่นกัน ดังนั้นความเป็นไปได้ในอีกกรณีหนึ่ง คือ ลักษณะการวาดภาพกลุ่มดาวที่มีเส้นลากเชื่อมดวงดาวเอาไว้ ซึ่งพบในงานจิตรกรรมไทยและพมานั้น อาจเป็นรูปแบบที่มีต้นเค้าจากภาพกลุ่มดาวในวัฒนธรรมจีนก็เป็นได้ ทั้งนี้ความเห็นของผู้วิจัยเป็นเพียงข้อสันนิษฐานอย่างคร่าวๆ เท่านั้น หากในอนาคตมีการพบหลักฐานที่ช่วยให้สามารถอธิบายเชื่อมโยงว่า รูปแบบของการวาดภาพกลุ่มดาวจากวัฒนธรรมจีนที่ปรากฏมาแล้วตั้งพุทธศตวรรษที่ 15 ถูกนำเข้ามาสู่ดินแดนไทยและพม่าได้อย่างไร ก็ถือเป็นประเด็นที่ควรศึกษาลงในรายละเอียดกันต่อไป

¹²⁴ The Place of Astronomy in The Ancient World (London : Oxford University Press, 1974), 71.

¹²⁵ หม่อมหลวงสุรัสวดี ศุขสวัสดิ์, ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สายธาร, 2554), 279.

¹²⁶ วรพล ไม้สน, อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน)), 77-78.

ภาพที่ 82 ภาพกลุ่มดาวในแผนที่ดวงดาวแห่งตุนหวง

ที่มา : *The Place of Astrology in The Ancient World* (London : Oxford University Press, 1974),

71.

ภาพที่ 83 ภาพแผนที่ดวงดาวตามระบบดาราศาสตร์แบบพม่า ภายในวิหารวัดเจาก์ต่อจี

ที่มา : *Mural Paintings at Taungthaman Kyauktawgyi Pagoda*, accessed April 6, 2019, available

from <https://www.photodharma.net/Myanmar/Kyauktawgyi/Kyauktawgyi.htm>

3.2.2 กลุ่มดาว 12 ราศี

นอกจากภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์แล้ว ในแต่ละราศียังมีภาพของกลุ่มดาวประจำราศีด้วย โดยลักษณะของกลุ่มดาวราศีนั้นก็จะเป็กลุ่มดาวที่มีดวงดาวเรียงตัวกันเป็นรูป คน สัตว์ หรือสิ่งของ แล้วจึงลากเส้นเชื่อมดวงดาวแต่ละดวงเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดเป็นรูปร่างที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งภาพกลุ่มดาวประจำราศีที่วาดไว้ในตำราพิชัยสงครามเลขที่ 122 จะมีของชื่อกลุ่มดาวเขียนกำกับไว้ด้วย คือ

ดาวม้า ประจำราศีเมษ - ดาววัว ประจำราศีพฤษภ - ดาวคน 2 คน ประจำราศีกันย์ - ดาวปู ประจำราศีกรกฎ - ดาวสิงห์ ประจำราศีสิงห์ - ดาวคนหนึ่งคน ประจำราศีกันย์ - ดาวคันชั่ง ประจำราศีตุลย์ - ดาวแมงป่อง ประจำราศีพิจิก - ดาวธนู ประจำราศีธนู - ดาวมังกร ประจำราศีมังกร - ดาวหม้อ ประจำราศีกุมภ์ - ดาวปลาตะเพียน ประจำราศีมีน

กลุ่มดาวราศีที่มีลักษณะเป็นรูปร่างของคน สัตว์ และสิ่งของนั้น เกิดขึ้นจากการที่ของมนุษย์สังเกตกลุ่มดาวทั้ง 12 กลุ่มแล้วได้จินตนาการให้เป็นรูปร่างของคน สัตว์ และสิ่งของ โดยได้นำเอารูปดังกล่าวมาเป็นตัวแทนของราศีด้วย ซึ่งหลักฐานรูป 12 ราศีนั้น ปรากฏมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ยุคไบแซนไทน์ อาทิภาพกระเบื้องโมเสกบนพื้นภายในโบสถ์ เบธ อัลฟา (Beth Alpha) เมืองเฮฟท์ซิบา (Heftziba) ประเทศอิสราเอล (ภาพที่ 84) กำหนดอายุอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 6¹²⁷ (กลางพุทธศตวรรษที่ 11-12) ที่มีทำเป็นวงจักรราศี 12 ช่อง แต่ละช่องมีรูปประจำราศีและตัวอักษรเขียนกำกับเอาไว้ ดังนี้

ราศีเมษ รูปแกะ - ราศีพฤษภ รูปวัว - ราศีมิถุน รูปคนคู่ - ราศีกรกฎ รูปปู - ราศีสิงห์ รูปสิงโต - ราศีกันย์ รูปผู้หญิง - ราศีตุลย์ รูปคนถือคันชั่ง - ราศีพิจิก รูปแมงป่อง - ราศีธนู รูปคนยิงธนู - ราศีมังกร รูปมังกร (แพะทะเล) - ราศีกุมภ์ รูปคนถือหม้อน้ำ - ราศีมีน รูปปลา

การพบภาพโมเสกรูป 12 ราศีชุดนี้ นอกจากจะแสดงรูปของ คน สัตว์ และสิ่งของประจำราศีต่างๆ แล้ว ยังเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่ทำให้เห็นว่าลักษณะของรูปภาพประจำ 12 ราศีตามแบบตะวันตก ได้แพร่เข้ามาในดินแดนแถบตะวันออกกลางแล้วในช่วงระยะเวลานั้น ส่วนในประเทศอินเดียก็ได้พบหลักฐานรูป 12 ราศี อาทิ ภาพสลักรูปประจำราศีบนเสาจาริฐะ จากรัฐอานธรประเทศ (ภาพที่ 85) กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 18¹²⁸ ซึ่งรูปประจำราศีในศิลปะอินเดียนี้ ก็น่าจะได้แบบอย่างมาจากรูป 12 ราศีของทางตะวันตกเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามจะสังเกตว่าภาพสลักรูป 12 ราศีใน

¹²⁷ Ernst Kitzinger, *Israeli mosaics of the Byzantine period* (New York : New American Library, 1965), 9.

¹²⁸ ศรัณย์ มะกรุดอินทร์, “การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 288.

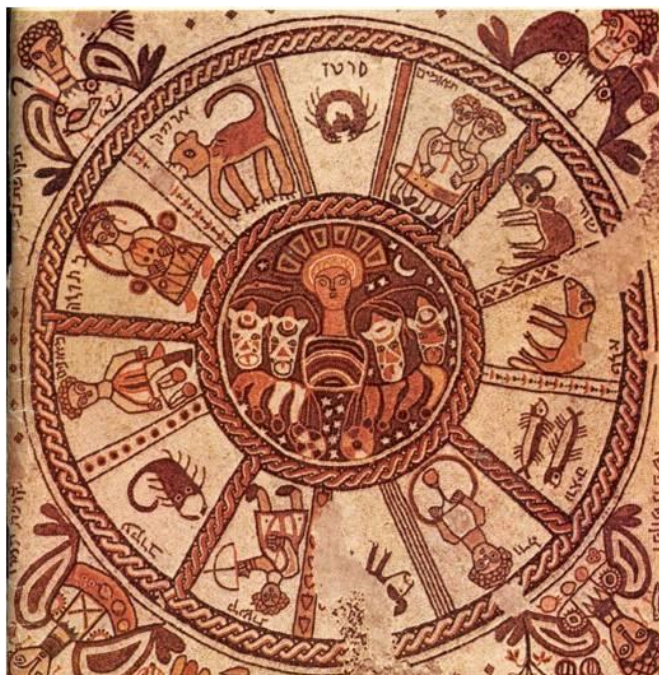

ศิลปะอินเดียนั้น หากราศีใดที่มีรูปประจำราศีเป็นสิ่งของแล้ว จะสลักเฉพาะรูปสิ่งของสิ่งนั้น ได้แก่ ราศีตุลย์สลักเป็นรูปคันชั่ง ราศีธนูสลักเป็นรูปธนู และราศีกุมภ์สลักเป็นรูปหม้อน้ำ ซึ่งต่างจากใน ศิลปะตะวันตกที่จะเป็นรูปของบุคคลถือสิ่งของเหล่านั้นเอาไว้

เมื่อลองดูภาพกลุ่มดาวประจำราศีตุลย์ ราศีธนู และราศีกุมภ์ ในตำราพิไชยสงคราม ก็พบว่า ภาพกลุ่มดาวทั้งสามกลุ่มนั้น มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวที่เรียงตัวกันเป็นรูป คันชั่ง ธนู กับหม้อน้ำ ซึ่งอาจ เป็นไปได้ว่ารูปประจำ 12 ราศีในตำราพิไชยสงครามรวมไปถึงในศิลปะไทยนั้น น่าจะได้อิทธิพล ทางด้านรูปแบบมาจากศิลปะอินเดีย สอดคล้องกับชื่อของราศีที่ใช้กันอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่อดีตนั้น ก็เป็นชื่อราศีในภาษาสันสกฤตของอินเดียอีกด้วย โดยหลักฐานที่เก่าที่สุดในดินแดนไทยซึ่งปรากฏชื่อ ของราศี คือ จารึกเขารัง ที่มีการกล่าวถึง ราศีพฤษภ เอาไว้ในจารึกด้วย แต่ทั้งนี้จะสังเกตว่ากลุ่มดาว ประจำราศีเมษซึ่งควรเป็นรูปของแกะ หากในตำราพิไชยสงครามกลับวาดเป็นกลุ่มดาวรูปม้า ซึ่ง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพราะในราศีเมษนี้มีกลุ่มดาวนักชดถุขชื่อ อัศวิน หรือชื่อภาษาไทยเรียกว่า ดาวม้า¹²⁹ ประจำอยู่ในราศีตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้อาจมีการวาดกลุ่มดาวเป็นรูปม้าแทนกลุ่มดาว รูปแกะก็เป็นได้ ซึ่งการเลือกใช้ภาพกลุ่มดาวมาประจำราศีเมษนั้น ไม่ปรากฏในอินเดียหรือตะวันตก เลย

สำหรับวิธีการวาดภาพกลุ่มดาวราศี ที่มีการลากเส้นเชื่อมดวงดาวให้เกิดเป็นรูปประจำราศี นั้น ยังไม่พบหลักฐานในงานจิตรกรรมของชนชาติใด แต่เท่าที่พบว่ามีวิธีการวาดที่ใกล้เคียงกับการ ลากเส้นเชื่อมดวงดาวมากที่สุด คือ การวาดรูปประจำราศีซ้อนลงไปบนกลุ่มดาวราศี ทำให้เห็นกลุ่ม ดาวเป็นรูปของคน สัตว์ และสิ่งของประจำราศีนั้นๆ หนึ่งในตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ ภาพกลุ่มดาวราศี ในคัมภีร์ กิตาบ ซูวาร์ อัลกาวากิบ อัลธาบิตา (Kitab suwar al-kawakib al-thabita) อันเป็นคัมภีร์ ในศาสนาอิสลามที่วาดด้วยเรื่องของกลุ่มดาว เขียนขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1009 -1010 (พ.ศ. 1552 - 1553) โดยภาพกลุ่มดาวราศีในคัมภีร์เล่มนี้ จะมีการวาดรูปประจำราศีซ้อนลงไปบนกลุ่มดาว เช่น กลุ่มดาว ราศีกันย์ ก็ได้วาดรูปผู้หญิงซ้อนกับรูปกลุ่มดาว (ภาพที่ 86) เป็นต้น ดังนั้นวิธีการวาดภาพกลุ่มดาว ราศีที่พบอยู่ในตำราพิไชยสงคราม ซึ่งใช้วิธีการลากเส้นเชื่อมดวงดาวในกลุ่มดาวราศีนั้น น่าจะเป็น วิธีการเดียวกับการวาดภาพกลุ่มดาวนักชดถุขในตำราเล่มเดียวกันนี้ ที่มีการลากเส้นเชื่อมดวงดาว เช่นกัน ต่างกับวิธีการวาดภาพกลุ่มดาวราศีที่ปรากฏในวัฒนธรรมอื่นๆ ที่ใช้วิธีการวาดรูปซ้อนลงไป บนกลุ่มดาว

¹²⁹ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, **ไต่บ้านดูดาว** (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2549), 177.

ภาพที่ 84 กระเบื้องโมเสกรูปจักรราศีบนพื้นภายในโบสถ์ เบธ อัลฟา
 ที่มา : Zodiac in a 6th-century synagogue at Beit Alpha, accessed April 6, 2019, available from
https://en.wikipedia.org/wiki/Jewish_views_on_astrology#/media/File:Beit_Alpha.jpg

ภาพที่ 85 ภาพสลักรูปประจำราศีบนเสาประตู
 ที่มา : ศรัณย์ มะกรูดอินทร์

ภาพที่ 86 ภาพวาดกลุ่มดาวราศีกันย์ ในคัมภีร์กีตาบ ซูวาร์ อัลกาวากิบ อัลฮาบิฮา

ที่มา : Persis Berlekamp, *Wonder, Image, and Cosmos in Medieval Islam* (n.p. : Yale University Press, 2011), 123.

3.2.3 กลุ่มดาว 12 นักษัตร

ไม่เพียงแต่ภาพของกลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตรเท่านั้น ในตำราพิไชยสงครามฉบับนี้ยังได้มีการวาดภาพกลุ่มดาวประจำปีนักษัตร 12 กลุ่ม ไว้ในตำแหน่งพื้นที่ของ ราศี ทั้ง 12 ประกอบด้วย

กลุ่มดาววานร ประจำปีวอก ในราศีเมษ - กลุ่มดาวไก่ ประจำปีระกา ในราศีพฤษภ - กลุ่มดาวหมา ประจำปีจอ ในราศีมิถุน - กลุ่มดาวหมู ประจำปีกุน ในราศีกรกฎ - กลุ่มดาวหนู ประจำปีชวด ในราศีสิงห์ - กลุ่มดาววัว ประจำปีฉลู ในราศีกันย์ - กลุ่มดาวเสือ ประจำปีขาล ในราศีตุลย์ - กลุ่มดาวกระต่าย ประจำปีเถาะ ในราศีพิจิก - กลุ่มดาวนาค ประจำปีมะโรง ในราศีธนู - กลุ่มดาวงู ประจำปีมะเส็ง ในราศีมังกร - กลุ่มดาวม้า ประจำปีมะเมีย ในราศีกุมภ์ - กลุ่มดาวแพะ ประจำปีมะแม ในราศีมีน

ระบบแนวคิดเรื่องสัตว์ประจำปีนักษัตรนั้น เป็นแนวคิดที่มีต้นกำเนิดในอารยธรรมจีนโบราณ โดยยุคแรกเริ่มนั้นได้กำหนดรูปสัตว์ 12 ชนิดให้เป็นตัวแทนของ 12 ชั่วโมงในหนึ่งวัน ตามที่มีการ

อธิบายไว้ในตำรา **ลุ่นเหิง** ซึ่งแต่งขึ้นโดยปราชญ์ **หวางซง** ในสมัยราชวงศ์ฮั่นตะวันออก (พ.ศ. 568-763) เอาไว้ว่า

ยามหยินคือไม้ สัตว์ประจำของหยินคือ**เสื่อ** ยามชวีคือดิน สัตว์ประจำของชวีคือ**สุนัข** ยามอู่คือ**ม้า** ยามจื่อคือ**หนู** ยามโห่วยคือ**ไก่** ยามเหมาคือ**กระต่าย** ยามไฮ่คือ**หมู** ยามเว่ยคือ**แพะ** ยามฉวี่คือ**วัว** ยามซื่อคือ**งู** ยามเซินคือ**ลิง** และยามเฉินคือ**มังกร**¹³⁰

ถ้าหากนับเรียงตาม 12 ชั่วโมงแล้วนั้น ในสมัยโบราณจะเริ่มนับจาก ยามจื่อ (หนู) ในช่วงเวลา 23 ถึง 1 นาฬิกา ยามฉวี่ (วัว) เวลา 1 ถึง 3 นาฬิกา ยามหยิน (เสื่อ) เวลา 3 ถึง 5 นาฬิกา ยามเหมามา (กระต่าย) เวลา 5 ถึง 7 นาฬิกา ยามเฉิน (มังกร) เวลา 7 ถึง 9 นาฬิกา ยามซื่อ (งู) เวลา 9 ถึง 11 นาฬิกา ยามอู่ (ม้า) เวลา 11 ถึง 13 นาฬิกา ยามเว่ย (แพะ) เวลา 13 ถึง 15 นาฬิกา ยามเซิน (ลิง) เวลา 15 ถึง 17 นาฬิกา ยามโห่วย (ไก่) เวลา 17 ถึง 19 นาฬิกา ยามชวี (สุนัข) เวลา 19 ถึง 21 นาฬิกา และลำดับสุดท้ายคือ ยามไฮ่ (หมู) เวลา 21 ถึง 23 นาฬิกา¹³¹

จากข้อความที่พบในตำราลุ่นเหิงนี้ แสดงให้เห็นว่าระบบแนวคิดเรื่อง 12 นักษัตรของจีน เริ่มปรากฏมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 6 ต่อมาจึงน่าจะได้มีการนำเอารูปสัตว์ทั้ง 12 ชนิดนี้มาเป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มดาว 12 กลุ่ม ซึ่งตั้งอยู่ห่างกันประมาณ 1 นักษัตร (365 วัน 6 ชั่วโมง 9 นาที 9.5 วินาที)¹³² อันเกี่ยวเนื่องกับรอบปีนักษัตร 12 รอบตามระบบปฏิทินของจีน และการนับปีนักษัตรก็ยังคงเริ่มนับจากปี หนู ไปสิ้นสุดที่ปี หมู แบบเดียวกับการเรียงลำดับในการนับชั่วโมงแต่เดิม ส่วนหลักฐานงานศิลปกรรมของจีนที่ปรากฏรูปภาพของสัตว์ประจำปีนักษัตรก็พบมาแล้วอย่างน้อยในช่วงสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น อาทิ คันฉว่งสำริดที่ด้านหลังมีรูปของสัตว์ประจำ 12 ราศี เรียงต่อกันเป็นวงกลมล้อมรอบรูปทรงของคันฉว่ง (ภาพที่ 87) ซึ่งกำหนดอายุเวลาของคันฉว่งขึ้นนี้อยู่ในราวครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 6 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 7 (ปลายพุทธศตวรรษที่ 11-ต้นพุทธศตวรรษที่ 13)¹³³

¹³⁰ โจวเซี่ยวเทียน, **เปิดตำนาน 12 นักษัตรจีน**, แปลโดย อาทร พึ่งธรรมสาร (กรุงเทพฯ มติชน, 2556), 14-15.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 16.

¹³² พระมหาหยงยุทธ ธีระมโน, “ดาวนักษัตรในอาเซียน : ความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรม,” **พุทธอาเซียนศึกษา**, 1, 1 (มกราคม-มิถุนายน, 2559), 30.

¹³³ Jessica Rawson and Emma Bunker, **Ancient Chinese and Ordos Bronzes** (Hong Kong : Oriental Ceramic Society of Hong Kong, 1990), 256.

ภาพที่ 87 รูปสัตว์ประจำ 12 ราศี ด้านหลังของคั่นองค์สำริดสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น

ที่มา : Jessica Rawson and Emma Bunker, *Ancient Chinese and Ordos Bronzes* (Hong Kong : Oriental Ceramic Society of Hong Kong, 1990), 257.

สำหรับในดินแดนประเทศไทยนั้นได้ปรากฏหลักฐานการรับเอาแนวคิดระบบปี 12 นักษัตรของจีน มาแล้วอย่างน้อยในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 4 เนื่องจากพบว่าในศิลาจารึกหลักหนึ่ง คือ จารึกเนินสระบัว ซึ่งเป็นจารึกอักษรยุคหลังปัลลวะภาษาบาลีและพบที่อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี ได้ระบุวัน เดือน ปีที่สร้างเอาไว้ว่า

“มหาศักราช 683 ปีฉลูนักษัตร แรม 3 ค่ำ เดือน 7 วันพุธ มรเตงพุทธสิริประดิษฐานพระศาสดานั้น ฯ”¹³⁴

นอกจากปีที่สร้างซึ่งตรงกับพุทธศักราช 1304 แล้ว จะสังเกตว่ามีการกล่าวถึง “ปีฉลูนักษัตร” ซึ่งเป็นนักษัตรลำดับที่ 2 ในจารึกหลักนี้ด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าระบบแนวคิดเรื่องปีนักษัตรที่พบในประเทศไทยสมัยแรกๆ นั้นไม่ได้เป็นการรับมาโดยตรงจากจีน แต่น่าจะได้รับเอาระบบดังกล่าวผ่านวัฒนธรรมเขมรโบราณอีกทอดหนึ่ง สอดคล้องกับชื่อปีนักษัตรที่รับรู้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ก็ เป็นภาษาเขมรโบราณด้วย¹³⁵

¹³⁴ จารึกในประเทศไทย, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 183.

¹³⁵ สมบัติ ปลายน้อย, *สิบสองนักษัตร* (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2547), 4.

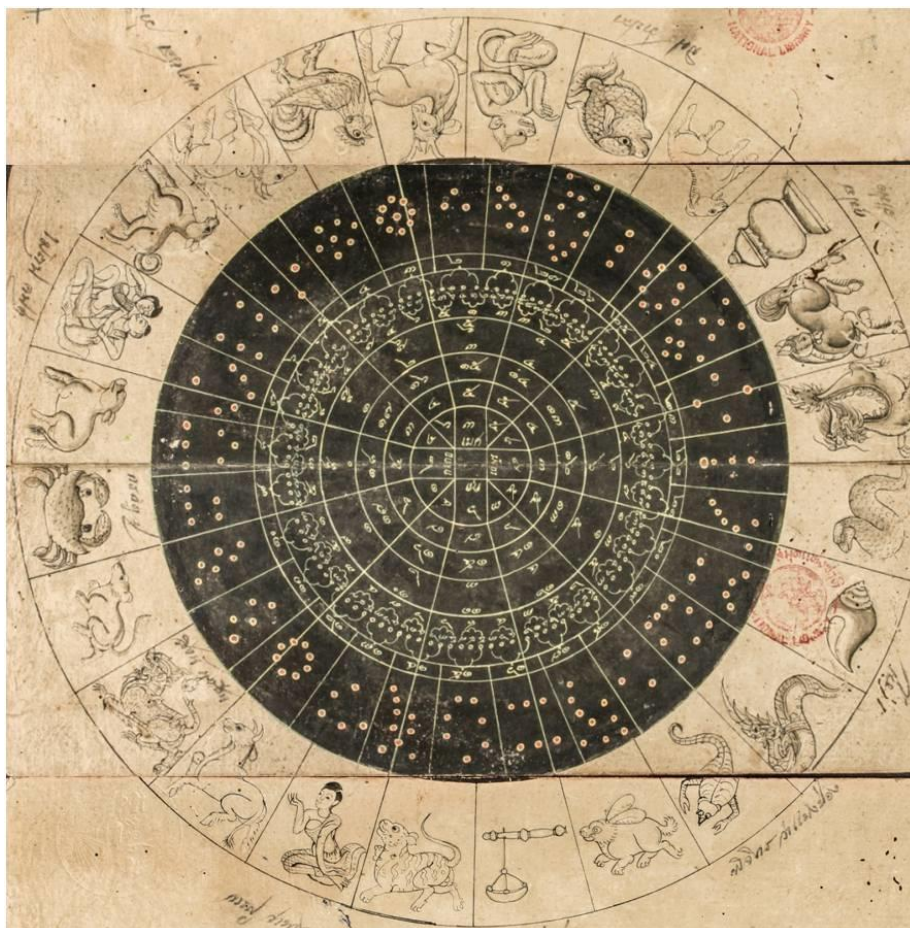
ลักษณะวิธีการวาดภาพกลุ่มดาวนักษัตรในตำราพิไชยสงครามนั้น ยังคงเป็นแบบเดียวกันกับภาพของกลุ่มดาวประจำราศี คือ เป็นกลุ่มดาวที่มีดาวเรียงตัวกันเป็นรูปคล้ายกับสัตว์ประจำปีนักษัตรแล้วจึงลากเส้นเชื่อมดวงดาวแต่ละดวง เกิดเป็นภาพโครงร่างของสัตว์ประจำปีนักษัตรที่มีความชัดเจนมากขึ้น อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาจากที่มาของแนวคิดเรื่องรูปสัตว์ประจำ 12 นักษัตรของจีนแล้ว จะเห็นว่ารูปสัตว์เหล่านี้ได้นำมาจากรูปสัตว์ประจำ 12 ชั่วโมง ซึ่งก็หมายความว่ากลุ่มดาวนักษัตรนั้นตามความเป็นจริงแล้วไม่ได้มีลักษณะการเรียงตัวของดวงดาวที่คล้ายกับรูปสัตว์ทั้ง 12 ชนิดแต่อย่างใด และในงานศิลปกรรมของจีนตั้งแต่อดีตเรื่อยมาก็ไม่พบว่ามีกรวาดภาพกลุ่มดาวเป็นรูปสัตว์ประจำ 12 นักษัตร แต่พบเฉพาะภาพของสัตว์ประจำปีนักษัตรเช่นเดียวกับที่ได้ยกตัวอย่างไว้แล้ว ด้วยเหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าภาพกลุ่มดาวรูปสัตว์ 12 นักษัตรที่ปรากฏอยู่ในตำราพิไชยสงครามนั้น น่าจะเกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของช่างเพื่อต้องการสะท้อนภาพกลุ่มดาวประจำปีนักษัตร โดยอาจได้แรงบันดาลใจมาจากภาพกลุ่มดาวประจำราศีที่เรียงตัวกันเป็นรูปร่างต่างๆ จึงได้วาดภาพกลุ่มดาวประจำปีนักษัตรออกมาเป็นภาพของกลุ่มดาวที่เรียงตัวกันเป็นรูปสัตว์ประจำปีนักษัตรด้วยนั่นเอง

ความน่าสนใจประการหนึ่งของตำราพิไชยสงครามฉบับนี้ คือการวางตำแหน่งของกลุ่มดาวนักษัตรให้อยู่ประจำใน 12 ราศี ซึ่งยังไม่สามารถหาหลักฐานเอกสารอ้างอิงมาอธิบายได้ว่าเหตุใดจึงต้องมีการจัดลำดับเช่นนี้ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยตั้งข้อสันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะ ระบบจักรราศีนั้นเริ่มนับจากราศีเมษโดยถือเอาช่วงเวลาที่ดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นดาวพระเคราะห์ลำดับแรก ได้โคจรเข้าสู่กลุ่มดาวราศีเมษเป็นจุดเริ่มต้น สอดคล้องกับการวาดภาพกลุ่มดาวมาประจำราศีเมษที่วาดอยู่ในตำแหน่งของราศีเมษ ในขณะที่ระบบนักษัตรนั้นจะเริ่มนับจากปีชวด ได้กำหนดเอาช่วงเวลาที่ดาวพฤหัสบดีโคจรเข้าสู่ปีนักษัตรชวดเป็นจุดเริ่มต้น แต่ด้วยเหตุที่ดาวพฤหัสบดีเป็นดาวพระเคราะห์ ลำดับที่ 5 ดังนั้นภาพกลุ่มดาวประจำปีนักษัตรจึงถูกวาดไว้โดยเริ่มในตำแหน่งของราศีลำดับที่ 5 ซึ่งได้แก่ราศีสิงห์ ทำให้ปรากฏภาพของกลุ่มดาวหนูประจำปีชวดอยู่ในราศีสิงห์ (ดูภาพที่ 74) ถัดมาจึงเป็นภาพกลุ่มดาววัวประจำปีฉลูในราศีกันย์ แล้วเวียนไปจนครบรอบ 12 นักษัตรที่กลุ่มดาวหมูประจำปีกุนในราศีกรกฎ (ดูภาพที่ 73) ทั้งนี้การวาดภาพกลุ่มดาว 12 นักษัตรในราศีต่างๆ ร่วมกับกลุ่มดาวนักษัตฤกษ์ 27 ดวง และกลุ่มดาวราศีนั้น ยังเป็นหลักฐานสำคัญอันหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันของระบบแนวคิดทางดาราศาสตร์จากสองวัฒนธรรมได้แก่ อินเดีย และ จีน ได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

3.3 กลุ่มดาวนักษัตฤกษ์ 27 ดวงจากคัมภีร์ดาว

นอกจากในตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122 แล้ว เอกสารหรือตำราอีกชุดหนึ่ง ที่ปรากฏภาพของกลุ่มดาวนักษัตฤกษ์ 27 ดวงอยู่ด้วย คือ คัมภีร์ดาว โดยฉบับที่เลือกนำมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ได้แก่ คัมภีร์ดาว เลขที่ 27 ต้นฉบับเป็นสมุดไทยชาวเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ

จากข้อมูลระบุว่าคัมภีร์เล่มนี้หอสมุดได้มาเมื่อ พ.ศ. 2451 ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานอย่างคร่าวๆ ว่า คัมภีร์ดาวฉบับดังกล่าวน่าจะถูกเขียนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ในสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 88 แผนที่ดาว ในคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ

รูปภาพสำคัญที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ดาวฉบับนี้ ได้แก่ ภาพของแผนที่ดาวในผังรูปวงกลม ภายในมีรูปภาพและตัวเลขที่เกี่ยวข้องกับดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ โดยส่วนที่ควรกล่าวถึง คือ แถบรูปภาพวงที่อยู่ด้านนอกสุดเป็นภาพของรูปประจำราศีและสัตว์ประจำปีนักษัตร ถัดเข้ามาเป็น ภาพกลุ่มดาวนักษัตร 27 กลุ่ม และด้านในสุดเป็นภาพของผังดวงเกษตร (ภาพที่ 88) ดังมีรายละเอียดในแต่ละส่วน ได้แก่

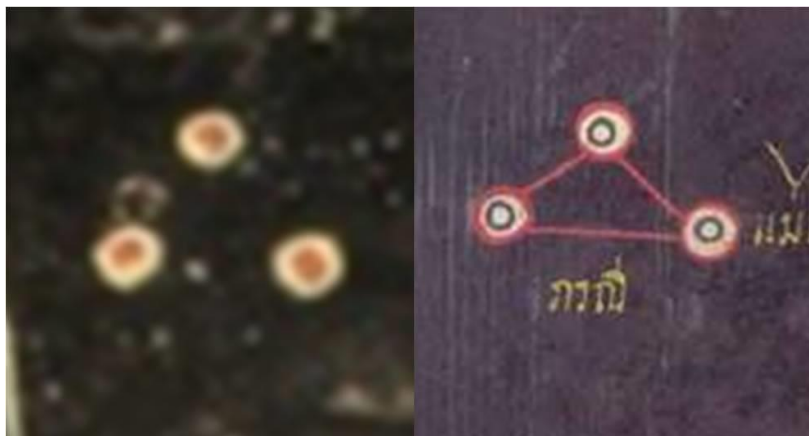
3.3.1 รูปประจําราศี กับรูปสัตว์ประจําปีนักษัตร

ภาพของรูปประจําราศีและสัตว์ประจําปีนักษัตรที่อยู่วงนอกสุดนั้น ได้ถูกจับคู่กัน โดยเริ่มจากช่องของราศีเมษที่มีรูปสิงห์ประจําปีนักษัตรวอก คู่กับรูปแกะประจําราศีเมษ แล้วค่อยเรียงลำดับกันไปเป็นคู่ๆ จนสิ้นสุดที่ช่องของราศีมีนที่มีรูปแพะประจําปีนักษัตรมะแม คู่กับรูปปลาประจําราศีมีน ส่วนรูปหนูประจําปีนักษัตรลำดับแรก คือปีชวดนั้นอยู่คู่กับรูปสิงห์ในช่องของราศีสิงห์ ซึ่งการจับคู่รูปสัตว์ประจําปีนักษัตรกับรูปประจําราศีแบบนี้ เป็นลักษณะเดียวกับการวาดภาพกลุ่มดาวประจําราศีไว้กับกลุ่มดาวประจําปีนักษัตร ในตำแหน่งของ 12 ราศี ที่พบอยู่ในตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 122 ด้วย แสดงให้เห็นถึงแนวคิดและลักษณะที่ร่วมกันระหว่างตำราพิไชยสงครามและคัมภีร์ดาว ซึ่งต่างก็เป็นเอกสารในสมัยรัตนโกสินทร์เช่นเดียวกัน

3.3.2 กลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ 27 ดวง

แม้ว่าเอกสารทั้งสองฉบับนี้จะมีแนวคิดหรือลักษณะบางอย่างร่วมกัน แต่หากพิจารณาภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ที่อยู่ในวงถัดเข้ามาของแผนที่ดาวแล้ว จะพบว่าภาพกลุ่มดาวแต่ละกลุ่มนั้นมีจำนวนและลักษณะการเรียงตัวของดวงดวงทั้งที่เหมือน และที่ต่างไปจากภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ในตำราพิไชยสงคราม ตัวอย่างของกลุ่มดาวที่มีลักษณะเหมือนกัน เช่น ภาพกลุ่มดาวภรณี ที่วาดดวงดาว 3 ดวงเรียงกันเป็นรูปสามเหลี่ยม ตรงกับภาพกลุ่มดาวภรณี ในตำราพิไชยสงครามที่วาดเป็นกลุ่มดาว 3 ดวงเรียงตัวกันเป็นรูปสามเหลี่ยม (ภาพที่ 89) หรือกลุ่มดาวธนิษฐะ ที่วาดดวงดาว 4 ดวงเรียงกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน เช่นเดียวกับในตำราพิไชยสงครามก็ได้วาดกลุ่มดาวธนิษฐะ ให้มีดาว 4 ดวงเรียงกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน (ภาพที่ 90) เป็นต้น ส่วนกลุ่มดาวที่มีลักษณะแตกต่างกัน ซึ่งพบว่ามีจำนวนมากกว่ากลุ่มดาวที่ลักษณะเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น กลุ่มดาวอัศวิน ซึ่งในแผนที่ดาวได้วาดเป็นกลุ่มดาวจำนวน 7 ดวงเรียงกันอยู่ แต่ในตำราพิไชยสงครามวาดเป็นกลุ่มดาว 5 ดวงเรียงกันเหมือนรูปหยักฟันปลา (ภาพที่ 91) หรือ กลุ่มดาวอากาศเลขะ ในแผนที่ดาววาดเป็นกลุ่มดาว 5 ดวง ต่างจากในตำราพิไชยสงครามที่วาดเป็นกลุ่มดาวซึ่งมีดาวแค่ดวงเดียว (ภาพที่ 92) เป็นต้น และพบว่ามีการวาดเพียงกลุ่มเดียวที่มีลักษณะการเรียงตัวของดาวเป็นแบบเดียวกัน หากแต่มีจำนวนดาวที่ไม่เท่ากัน ได้แก่ กลุ่มดาวเรวดี ซึ่งทั้งในแผนที่ดาวและตำราพิไชยสงครามต่างก็ได้วาดให้เป็นกลุ่มดาวที่เรียงตัวกันเป็นรูปร่างคล้ายปลา โดยในแผนที่ดาวนั้นกลุ่มดาวเรวดีจะประกอบด้วยดาว 13 ดวง ในขณะที่กลุ่มดาวเรวดีในตำราพิไชยสงครามจะมีดวงดาวจำนวนมากถึง 26 ดวง (ภาพที่ 93)

ภาพที่ 89 กลุ่มดาวภรณ์ในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิชัยสงคราม (ขวามือ)

ภาพที่ 90 กลุ่มดาวธนิษฐะในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิชัยสงคราม (ขวามือ)

ภาพที่ 91 กลุ่มดาวอัศวินในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิชัยสงคราม (ขวามือ)

ภาพที่ 92 กลุ่มดาวอาศุละษะในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิชัยสงคราม (ขวามือ)

ภาพที่ 93 กลุ่มดาวเวรตีในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิชัยสงคราม (ขวามือ)

หลักฐานที่มีการกล่าวถึงจำนวนของดวงดาวในแต่ละกลุ่มดาวไว้อย่างชัดเจน ซึ่งพบในประเทศไทยนั้นได้แก่ ไตรภูมิภิกษา พระราชนิพนธ์ของพญาสิทธิ ได้บรรยายว่ากลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์แต่ละกลุ่มจะมี “วิมานแก้ว” เรียงกันอยู่ และวิมานแก้วในที่นี้ก็น่าจะเป็นตัวแทนของดวงดาวนั่นเอง โดยจำนวนวิมานของแต่ละกลุ่มดาวมีดังนี้

อัศวินี มีวิมานแก้ว 5 อัน - ภรณี มีวิมานแก้ว 3 อัน - กฤติกา มีวิมานแก้ว 7 อัน - โรหิณี มีวิมานแก้ว 4 อัน - มฤคศิระ มีวิมานแก้ว 3 อัน - อารทรา มีวิมานแก้วอันเดียว - ปุณัพพสุ มีวิมานแก้ว 5 อัน - บุษยะ มีวิมานแก้ว 5 อัน - อาศุละษะ มีวิมานแก้ว 4 อัน - มาฆะ มีวิมานแก้ว 4 อัน - บุรพผลคุณี มีวิมานแก้ว 2 อัน - อุตรผลคุณี มีวิมานแก้ว 2 อัน - หัสตะ มีวิมานแก้ว 4 อัน - จิตระ มีวิมานแก้วอันเดียว - สวาตี มีวิมานแก้วอันเดียว - วิสาขะ มีวิมานแก้ว 6 อัน - อนุราระ มีวิมานแก้ว 7 อัน - เซษฐะ มีวิมานแก้วอันเดียว - มูละ มีวิมานแก้ว 5 อัน - บุรพาชาต มีวิมานแก้ว 4 อัน - อุตราชาต มี

วิมานแก้ว 4 อัน - ศรณะ มีวิมานแก้ว 3 อัน - ธนิษฐะ มีวิมานแก้ว 4 อัน - ศตภิชช์ มีวิมานแก้วอันเดียว - บุรพัทธบพ มีวิมานแก้ว 2 อัน - อุตรภัทธบพ มีวิมานแก้ว 2 อัน - เรวดี มีวิมานแก้ว 4 อัน¹³⁶

เมื่อลองนำจำนวนดาวในแต่ละกลุ่มดาวที่บรรยายไว้ในไตรภูมิภค มาเปรียบเทียบกับภาพกลุ่มดาวนักชตฤกษ์ในตำราพิไชยสงครามเลขที่ 122 และแผนที่ดาวในคัมภีร์ดาวเลขที่ 27 แล้ว พบว่าภาพกลุ่มดาวในตำราพิไชยสงครามที่มีจำนวนดาวตรงกับไตรภูมิภค มีอยู่ทั้งสิ้น 13 กลุ่ม เช่น กลุ่มดาวบุษยะ 5 ดวง กลุ่มดาวมาฆะ 4 ดวง หรือกลุ่มดาวอนุราธะ 7 ดวง เป็นต้น ส่วนกลุ่มดาวที่เหลืออีก 14 กลุ่มนั้นมีจำนวนต่างไป เช่น กลุ่มดาววิสาขะมี 4 ดวง แต่ในไตรภูมิภคระบุว่ามี 6 ดวง หรือกลุ่มดาวศตภิชช์ที่มีถึง 15 ดวง มากกว่าที่ไตรภูมิภคระบุไว้ว่ามีดาวเพียงดวงเดียว ในขณะที่แผนที่ดาวมีภาพกลุ่มดาวซึ่งมีจำนวนดาวตรงกับไตรภูมิภคเพียง 4 กลุ่มเท่านั้น คือ กลุ่มดาวภรณี 3 ดวง กลุ่มดาวมฤคศิระ 3 ดวง กลุ่มดาววิสาขะ 6 ดวง และกลุ่มดาวธนิษฐะ 4 ดวง โดยกลุ่มดาวภรณี มฤคศิระ และธนิษฐะในคัมภีร์ดาว ยังมีจำนวนดาวตรงกลับกลุ่มดาว 3 กลุ่มนี้ในตำราพิไชยสงครามด้วย อย่างไรก็ดีแม้ว่าภาพกลุ่มดาวนักชตฤกษ์ส่วนใหญ่ที่วาดอยู่ในตำราพิไชยสงครามและแผนที่ดาวจะมีจำนวนดาวที่ต่างไปจากที่ระบุไว้ในไตรภูมิภค แต่การพบภาพกลุ่มดาวที่ยังคงมีจำนวนดาวตรงกับในไตรภูมิภคซึ่งเป็นเพียงส่วนน้อย ก็ยังทำให้พอจะเชื่อได้ว่าจำนวนของกลุ่มดาวที่ระบุไว้ในไตรภูมิภคนั้น อาจเป็นต้นเค้าให้กับจำนวนดาวของภาพกลุ่มดาวในตำราพิไชยสงคราม และคัมภีร์ดาวก็เป็นได้

สาเหตุที่ภาพของกลุ่มดาวนักชตฤกษ์ในแผนที่ดาว และตำราพิไชยสงครามมีความแตกต่างกันนั้น อาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากในคัมภีร์ดาราศาสตร์โบราณตั้งแต่สมัยอินเดีย เช่น ซโยติชะ หรือ สุริยสิทธิานตระ ต่างก็ไม่ได้รายละเอียดในเรื่องจำนวนหรือการเรียงตัวกันของกลุ่มดาวว่ามีจำนวนและลักษณะเป็นอย่างไร ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าบูรพาจารย์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านดาราศาสตร์ในอดีตของแต่ละสำนัก จึงได้กำหนดรูปร่างและจำนวนของกลุ่มดาวจากการสังเกตกลุ่มดาวบนท้องฟ้า โดยอาศัยข้อมูลจากตำแหน่งของกลุ่มดาวที่ปรากฏอยู่ในตำราหรือคัมภีร์บางฉบับ เช่นเดียวกับที่พบในคัมภีร์สุริยสิทธิานตระ หรือคัมภีร์จันทสุริยคติทิปนี แล้วนำมาประกอบกับข้อมูลเรื่องจำนวนดาวในแต่ละกลุ่มดาวจาก ไตรภูมิภค แต่ได้มีการปรับลดหรือเพิ่มจำนวนดาวตามความเหมาะสมหรือให้ตรงกับที่สามารถสังเกตได้ และด้วยเหตุที่อาจารย์ผู้ทำการกำหนดกลุ่มดาวนักชตฤกษ์นั้นคงจะมีหลายท่านจากหลายสำนัก จึงทำให้รูปแบบของกลุ่มดาวจากแต่ละสำนักนั้นมีความต่างกันไป ซึ่งรูปแบบของภาพกลุ่มดาวนักชตฤกษ์ในตำราพิไชยสงคราม และคัมภีร์ดาวก็ถือเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงรูปลักษณะของกลุ่มดาวนักชตฤกษ์จาก 2 สำนัก ที่มีรูปแบบต่างกันอีกด้วย

¹³⁶ ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ : ศิลปะบรรณาคาร, 2554), 200-201.

3.3.3 ผังดวงเกษตร

ในส่วนของภาพดวงเกษตรที่อยู่ด้านในสุดของแผนที่ดาวนั้น ยังคงมีรูปแบบเดียวกับที่พบในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี คือเป็นผังรูปวงกลมซึ่งถูกแบ่งเป็น 12 ช่องแทน 12 ราศี แต่ละช่องยังมีตัวเลขแทนดาวพระเคราะห์ที่สถิตเป็นเกษตรในแต่ละราศีเขียนกำกับอยู่เช่นเดิม โดยการปรากฏภาพของดวงเกษตรในแผนที่ดาวนั้น นอกจากทำให้เห็นความสัมพันธ์ของระบบแนวคิดเรื่องดวงเกษตรในทางโหราศาสตร์ของไทย ที่พบหลักฐานมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย สู่สมัยธนบุรี และส่งต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว ยังช่วยสะท้อนถึงความคติความเชื่อด้านโหราศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับองค์ความรู้ทางดาราศาสตร์ด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาหลักฐานงานจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับดาราศาสตร์ รวมถึงแนวคิดทางโหราศาสตร์ซึ่งปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณของไทยทั้ง 3 ประเภท อันได้แก่ สมุดภาพไตรภูมิ ตำราพิไชยสงคราม และคัมภีร์ดาวนั้น ทำให้พอจะสรุปได้ว่า ภาพของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ พระราหู และเส้นวิถีโคจรแห่งดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา - ธนบุรีนั้น น่าจะถูกวาดขึ้นภายใต้แรงบันดาลใจจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและคัมภีร์ด้านโลกศาสตร์ของศาสนาพุทธเป็นหลัก ในขณะที่การแสดงลักษณะทางประติมานวิทยาของภาพดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ที่วาดเป็นพระอาทิตย์พระจันทร์ทรงราชรถเทียมม้า นั้น เชื่อว่าอาจจะมิต้นเค้ามาจากภาพพระอาทิตย์พระจันทร์ทรงราชรถบนพระพิมพ์ดินเผาแสดงภาพเล่าเรื่องยมกปาฏิหาริย์ ที่พบมาก่อนแล้วตั้งแต่ในสมัยทวารวดี อันเป็นลักษณะที่หยิบยืมมาจากประติมานวิทยาของพระอาทิตย์และพระจันทร์ในศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 และเลขที่ 10 ได้มีการวาดรูปของสัตว์สัญลักษณ์แทนดวงอาทิตย์และดวงจันทร์อันมีที่มาจากนิทานชาดกในศาสนาพุทธ ได้แก่ภาพนกยูงบนราชรถของพระอาทิตย์ และภาพของกระต่ายบนราชรถของพระจันทร์ ซึ่งได้พบรูปแบบเช่นนี้มาแล้วบนงานปูนปั้นเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ที่วิหารวัดโล้อย จ. ลพบุรี ส่วนในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 ได้มีการปรับเปลี่ยนสัตว์เทียมราชรถของพระอาทิตย์จากม้าเป็นราชสีห์ โดยสันนิษฐานว่าน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาเรื่องการทำเนียบของเทพพระอาทิตย์ในตำราเฉลิมไตรภพก็เป็นได้

ในส่วนของภาพพระราหูนั้น ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 และเลขที่ 8 หน้าต้น มีลักษณะเป็นอสูรที่มีร่างกายเฉพาะท่อนบน ซึ่งเป็นรูปแบบประติมานวิทยาของพระราหูในศาสนาพราหมณ์ที่สืบทอดมาจากศิลปะเขมรโบราณซึ่งได้อิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียอีกต่อหนึ่ง อย่างไรก็ตามในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 หน้าปลาย และสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 10 ได้วาดภาพของพระราหูให้มีร่างกายสมบูรณ์สอดคล้องกับคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ได้บรรยายลักษณะของพระราหูเอาไว้ว่ามีร่างกายเต็มองค์ นอกจากนี้ในสมุดภาพไตรภูมิทั้งสามเล่ม ยังได้ปรากฏภาพของผังดวงเกษตรตามแบบโหราศาสตร์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการผนวกเอาแนวคิดทางโหราศาสตร์เข้ามาผสมผสานกับแนวคิดเรื่องโลกทัศน์ฐานของพุทธศาสนา

สำหรับตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 22 ได้ปรากฏภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ ฤกวาดไว้ในตำแหน่งของราศีทั้ง 12 ซึ่งการวาดภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ ประจำอยู่ในราศีต่างๆ นี้ สันนิษฐานว่าน่าจะได้นำแนวคิดมาจากเนื้อหาในคัมภีร์จันทรคติที่ปนี ซึ่งได้รับการปริวรรตเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 ขณะที่ลักษณะของการวาดภาพกลุ่มดาว ที่ใช้รูปวงกลมแทนดวงดาวแล้วขีดเส้นลากเชื่อมดวงดาวแต่ละดวงเข้าไว้ด้วยกันเป็นกลุ่มดาวนั้น อาจมีต้นเค้ามาจากภาพกลุ่มดาวในศิลปะจีน เช่นที่พบในแผนที่ดาวแห่งตุนหวงก็เป็นได้ ส่วนภาพกลุ่มดาวราศีที่ใช้ลักษณะการวาดเช่นเดียวกับกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ แต่ได้ออกแบบการเรียงตัวของดวงดาวและลากเส้นเชื่อมให้เกิดเป็นรูปสัตว์และสิ่งของประจำราศี ซึ่งน่าจะได้รับแนวคิดเรื่องรูปประจำราศีทั้ง 12 มาจากศิลปะอินเดีย เช่นเดียวกับชื่อเรียกของราศีที่เป็นภาษาสันสกฤตด้วย ในขณะที่ภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ 12 กลุ่มนั้น ก็ได้วาดเป็นกลุ่มดาวที่มีเส้นลากเชื่อมดวงดาวเกิดเป็นรูปสัตว์ประจำปีนักษัตร ซึ่งการกำหนดรูปสัตว์ประจำปีนักษัตรนั้นเป็นแนวคิดทางดาราศาสตร์แบบจีน ที่ไม่ปรากฏในอินเดียแต่อย่างใด ดังนั้นการปรากฏภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระบบแนวคิดทางดาราศาสตร์แบบจีนและอินเดียเข้าไว้ด้วยกันภายในตำราพิชัยสงครามฉบับนี้

ในส่วนของแผนที่ดาว ในคัมภีร์ดาวเลขที่ 27 ยังคงปรากฏการวาดภาพสัตว์และสิ่งของประจำราศีตามระบบดาราศาสตร์แบบอินเดีย ไว้คู่กับภาพสัตว์ประจำปีนักษัตรของจีน ในทำนองเดียวกับที่พบในตำราพิชัยสงครามเลขที่ 22 แต่อย่างไรก็ดีการวาดภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ 27 กลุ่มบนแผนที่ดาวนั้น กลับพบว่ากลุ่มดาวโดยส่วนใหญ่จะมีลักษณะการเรียงตัว และจำนวนดวงดาวที่แตกต่างไปจากที่พบอยู่ในตำราพิชัยสงคราม ทำให้สันนิษฐานว่าลักษณะการเรียงตัวของดวงดาวตลอดจนจำนวนดวงดาวในแต่ละกลุ่มนี้น่าจะเป็นรูปแบบเฉพาะของแต่ละสำนัก ที่กำหนดขึ้นและเป็นที่เข้าใจกันในสำนักนั้นๆ โดยอาจมีพื้นฐานจากจำนวนดวงดาวในแต่ละกลุ่มดาวตามที่ถูกระบุไว้ในไตรภูมิภคา ก่อนที่จะได้รับปรับปรุงให้มีลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละสำนักในภายหลัง นอกจากนี้ยังพบว่าในแผนที่ดาวยังมีการวาดภาพของผังดวงเกษตรแบบเดียวกับที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิ อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของระบบแนวคิดทางโหราศาสตร์ที่ถูกลำมาเชื่อมโยงเข้ากับดาราศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

บทที่ 4

ภาพกลุ่มดาวในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์

นอกจากในเอกสารโบราณแล้ว ภาพดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และกลุ่มดาวยังได้ถูกนำมาถ่ายทอดผ่านงานจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งมักพบอยู่ภายในอาคารสำคัญวัด เช่น อุโบสถ หรือวิหาร โดยภาพของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์นั้นสามารถพบได้ทั่วไปในจิตรกรรมภาพฉากจักรวาล แต่ภาพกลุ่มดาวนั้นพบหลักฐานเป็นงานจิตรกรรมฝาผนังอยู่เพียงไม่กี่แห่งดังเช่นที่ได้นำมาศึกษาในบทนี้ ได้แก่ อุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี, หอไตรตำหนักวาสุกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, พระอุโบสถ วัดพุทไธสวรรย์ และพระอุโบสถ วัดราชชนิตดาราม กรุงเทพมหานคร โดยจะได้นำจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้มาเปรียบเทียบกับเอกสารโบราณ คือ ตำราพิชัยสงคราม และคัมภีร์ดาว เพื่อหาลักษณะร่วมและข้อแตกต่างระหว่างภาพกลุ่มดาวในจิตรกรรมฝาผนังกับที่พบในเอกสารโบราณ รวมถึงแนวคิดหรือคติเบื้องหลังในการวาดภาพกลุ่มดาวในงานจิตรกรรมฝาผนังด้วย

4.1 กลุ่มดาวในผังจักรราศีที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม เมืองเพชรบุรี

วัดเกาะแก้วสุทธาราม หรือที่ชาวบ้านมักเรียกว่า “วัดเกาะ” นับเป็นวัดโบราณที่มีความสำคัญของจังหวัดเพชรบุรี เนื่องจากพบว่าภายในวัดแห่งนี้มีงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมสมัยอยุธยา อันถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาจากอดีตที่ยังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน และหนึ่งในงานศิลปกรรมที่น่าสนใจของวัด คือ ภาพจิตรกรรมที่เขียนไว้บนผนังภายในอุโบสถฝีมืออย่างสกุลช่างเมืองเพชรบุรีสมัยอยุธยา ทั้งนี้บนงานจิตรกรรมบริเวณผนังด้านทิศใต้ได้มีการเขียนปีศักราชเอาไว้ ซึ่งอาจจะเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ได้มีการวาดภาพจิตรกรรมขึ้น โดยปีศักราชที่ถูกระเอาไปไว้ นั่นคือ “พ.ศ. 2277” ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา¹³⁷

ภาพจิตรกรรมที่ถูกวาดขึ้นภายในอุโบสถหลังนี้ เป็นการบรรยายเรื่องราวอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติเป็นหลัก โดยกำหนดให้ผนังทางด้านขวาของพระประธานวาดเป็นภาพเล่าเรื่องอัฐมหาสถาน คือสถานที่สำคัญ 8 แห่งที่ถูกกล่าวถึงในพุทธประวัติ ส่วนผนังด้านซ้ายของพระประธานเป็นภาพของสัตตมหาสถาน หรือสถานที่ประทับเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธเจ้าทั้ง 7 แห่ง ที่ผนังสกัดเบื้องหลังพระประธานวาดภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ ในขณะที่ผนังสกัดหน้าฝั่งตรงข้ามกับพระ

¹³⁷ วัดเกาะแก้วสุทธาราม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529), 7.

ประธานแสดงภาพของเขาศรีสุเมรุและสวรรค์ชั้นต่างๆ หรือที่เรียกว่า “ฉากจักรวาล” โดยมีฉากพุทธประวัติตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สอดแทรกอยู่ด้วย¹³⁸

สำหรับรายละเอียดของภาพจิตรกรรมฉากจักรวาลนั้น ได้วาดให้เขาพระสุเมรุเป็นหลักอยู่ตรงกึ่งกลาง ขนาบด้วยเขาสัตตปริภันท์ทั้ง 7 ลูก คือ ยุคนธร อีสินธร กรวิก สุทัคนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสสกันณะ ด้านข้างของเขาสัตตปริภันท์มีรูปดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และพระราหู ตรงยอดของเขาพระสุเมรุวาดเป็นภาพช้างเอราวัณ 3 เศียรรองรับวิมานไพชยนต์ที่ด้านในมีพระพุทธเจ้าประทับเป็นประธาน โดยมีพระอินทร์กับพระพรหมประนมหัตถ์เฝ้าอยู่ ฝั่งขวาของวิมานไพชยนต์วาดภาพต้นปาริชาติ อันเป็นต้นไม้ประจำสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ขณะที่ฝั่งซ้ายมีภาพของพระจุฬามณีเจดีย์เหนือวิมานไพชยนต์ปรากฏภาพของวิมาน 4 เรียงซ้อนกันขึ้นไป ซึ่งน่าจะหมายถึงสวรรค์อีก 4 ชั้นที่อยู่สูงกว่าดาวดึงส์พิภพ ได้แก่ ยามา ดุสิตา นิมมานรดี และปรนิมมิตสวัตดี ซึ่งลักษณะของจิตรกรรมฉากจักรวาลบนผนังอุโบสถหลังนี้ สามารถนำไปเปรียบเทียบกับฉากจักรวาลในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เนื่องจากมีรายละเอียดส่วนใหญ่ของภาพที่ใกล้เคียงกัน เช่น ภาพดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ พระราหู ตลอดจนการแบ่งผนังเป็น 12 ช่องคล้ายผังจักรราศี ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าภาพจิตรกรรมฉากจักรวาลภายในพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธารามอาจจะถูกวาดขึ้นโดยมีแรงบันดาลใจจากฉากจักรวาลในสมุดภาพไตรภูมิก็เป็นได้¹³⁹

4.1.1 ผังจักรราศี

จากการศึกษาของ วรพล ไม้สน ได้ให้ข้อสังเกตว่าในจิตรกรรมฉากจักรวาลของวัดเกาะฯ นี้ มีการลากเส้นขนานในแนวตั้ง ตัดกับเส้นแนวนอน พร้อมกับเส้นแนวทแยงมุม (ภาพที่ 94) และเมื่อมองในภาพรวมแล้วคล้ายกับจะแบ่งผนังออกเป็น 12 ช่อง (ภาพที่ 95) ในลักษณะเดียวกับผังจักรราศีหรือผังดวงชาตาแบบโหราศาสตร์¹⁴⁰ (ดูภาพที่ 62) ซึ่งการลากเส้นแบ่งผนังคล้ายกับผังจักรราศีที่บลงไปบนฉากเขาพระสุเมรุเช่นนี้ เป็นรูปแบบที่ไม่พบในจิตรกรรมฝาผนังฉากจักรวาลของวัดแห่งอื่นเลย แต่หากย้อนกลับไปดูภาพจิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา ก็ได้พบกับหลักฐานซึ่งอาจเป็นที่มา

¹³⁸ ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, “แนวคิดในการออกแบบจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม : ประติมานวิทยากับการแสดงออกเชิงช่าง,” *เมืองโบราณ*, 33, 1 (มกราคม-มีนาคม, 2550), 93.

¹³⁹ ณมน พงศกรปภัส, “จิตรกรรมฝาผนังไตรภูมิอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี : ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบและเนื้อหา กับสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6,” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548) น. 31-37.

¹⁴⁰ วรพล ไม้สน, *อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย*, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน), 2556), 66.

ของการลากเส้นแบ่งผนังในฉากจักรวาลของอุโบสถวัดเกาะ เนื่องมาจากภาพวาดของฉากจักรวาลที่ปรากฏอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 6 กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 นั้น เป็นหลักฐานงานจิตรกรรมที่เก่าที่สุดที่ได้มีการวาดภาพผังจักรราศีไว้ที่บริเวณกึ่งกลางของเขาวงกตสุเมรุ ซึ่งมีลักษณะเป็นแผนผังรูปวงกลมที่ถูกลากเส้นแบ่งออกเป็น 12 ช่อง (ดูภาพที่ 50) คล้ายกับที่ปรากฏอยู่ในงานจิตรกรรมฝาผนังของอุโบสถหลังนี้

อย่างไรก็ตามภาพผังจักรราศีที่ปรากฏอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยานั้น แท้จริงแล้วเป็นภาพของ ผังดวงเกษตร ที่มีพื้นฐานรูปแบบจากผังจักรราศีตามที่ได้บรรยายไว้แล้วในบทที่ 3 ส่วนจิตรกรรมฝาผนังฉากจักรวาลของวัดเกาะฯ ซึ่งมีการขีดเส้นแบ่งผนังออกเป็น 12 ช่องคล้ายกับผังจักรราศีนี้ สันนิษฐานว่าช่างผู้วาดอาจได้นำเอาแบบอย่างมาจากการวาดผังดวงเกษตรร่วมกับฉากจักรวาล เช่นเดียวกับที่พบอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิ แต่จะสังเกตเห็นว่าไม่ปรากฏการเขียนตัวเลขแทนดาวพระเคราะห์กำกับลงในพื้นที่ของราศีต่างๆ อันเป็นลักษณะของผังดวงเกษตรเลย ซึ่งทำให้พอจะอธิบายได้ว่าการลากเส้นแบ่งผนังออกเป็น 12 ช่องนั้น น่าจะต้องการสะท้อนภาพของผังจักรราศีร่วมกับฉากจักรวาล มากกว่าที่จะเป็นภาพของดวงเกษตร เหมือนกับที่พบในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา

ภาพที่ 94 เส้นที่ลากเพื่อแบ่งผนัง

ภาพที่ 95 แนวเส้นที่แบ่งผนังออกเป็น 12 ช่อง คล้ายผังจักรราศี

4.1.2 กลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์

แม้จะไม่พบตัวเลขกำกับ แต่สิ่งที่หนึ่งปรากฏอยู่ในผังจักรราศีในฉากจักรวาลนี้ คือการวาดภาพของกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์กระจายอยู่โดยรอบทั้งสองฝั่งของเขาพระสุเมรุ ทำให้ดูคล้ายกับว่ากลุ่มดาวเหล่านั้นมาประจำอยู่ในราศีต่างๆ แทน ซึ่งกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ที่ปรากฏภาพนั้นมีเพียง 22 กลุ่ม จากทั้งหมด 27 กลุ่ม และพบว่าดาวบางกลุ่มจะมีทั้งชื่อและตัวเลขลำดับของกลุ่มดาวเขียนระบุเอาไว้ แต่บางกลุ่มก็มีเฉพาะตัวเลขเขียนกำกับไว้ ส่วนที่เหลือนั้นไม่มีทั้งชื่อและตัวเลขเขียนกำกับ โดยภาพกลุ่มดาวนั้นจะเริ่มต้นจากกลุ่มดาวอัศวิน ที่มีชื่อกลุ่มดาวเขียนกำกับไว้ และเริ่มวาดจากตำแหน่งของราศีเมษ บริเวณช่องตรงกลางด้านบน แล้วจึงเรียงลำดับภาพกลุ่มดาวกลุ่มถัดมาในทิศทางทวนเข็มนาฬิกา จนถึงกลุ่มดาวที่มีตัวเลข 22 กำกับไว้ อันน่าจะได้แก่ กลุ่มดาวศรวงะ ในตำแหน่งราศีมีนตรงบริเวณช่องด้านบนทางขวามือ ซึ่งตำแหน่งของกลุ่มดาวที่วาดขึ้นในขอบเขตของ 12 ราศีนั้น พอจะ

สามารถระบุได้อย่างคร่าวๆ โดยอาศัยภาพของกลุ่มดาว 14 กลุ่มที่มีชื่อหรือตัวเลขกำกับว่าเป็นกลุ่มดาวกลุ่มใด ดังนี้ (ภาพที่ 96)

กลุ่มดาวอัศวิน (๑) วาดในตำแหน่งระหว่างราศีเมษกับราศีพฤษภ

กลุ่มดาวภรณี (๒) วาดในตำแหน่งราศีพฤษภ

กลุ่มดาวกตุติกา (๓) วาดในตำแหน่งราศีพฤษภ

กลุ่มดาวโรหิณี (๔) วาดในตำแหน่งราศีพฤษภ

กลุ่มดาวมฤคศีรชะ (๕) วาดในตำแหน่งระหว่างราศีพฤษภกับราศีมิถุน

กลุ่มดาวอัถระ (๖) วาดในตำแหน่งราศีมิถุน

กลุ่มดาวบุษย์ (๗) วาดในตำแหน่งราศีมิถุน

กลุ่มดาวบุษยะ (๘) วาดในตำแหน่งระหว่างราศีมิถุนกับราศีกรกฎ

กลุ่มดาวอัลเลสสะ (๙) วาดในตำแหน่งราศีกรกฎ

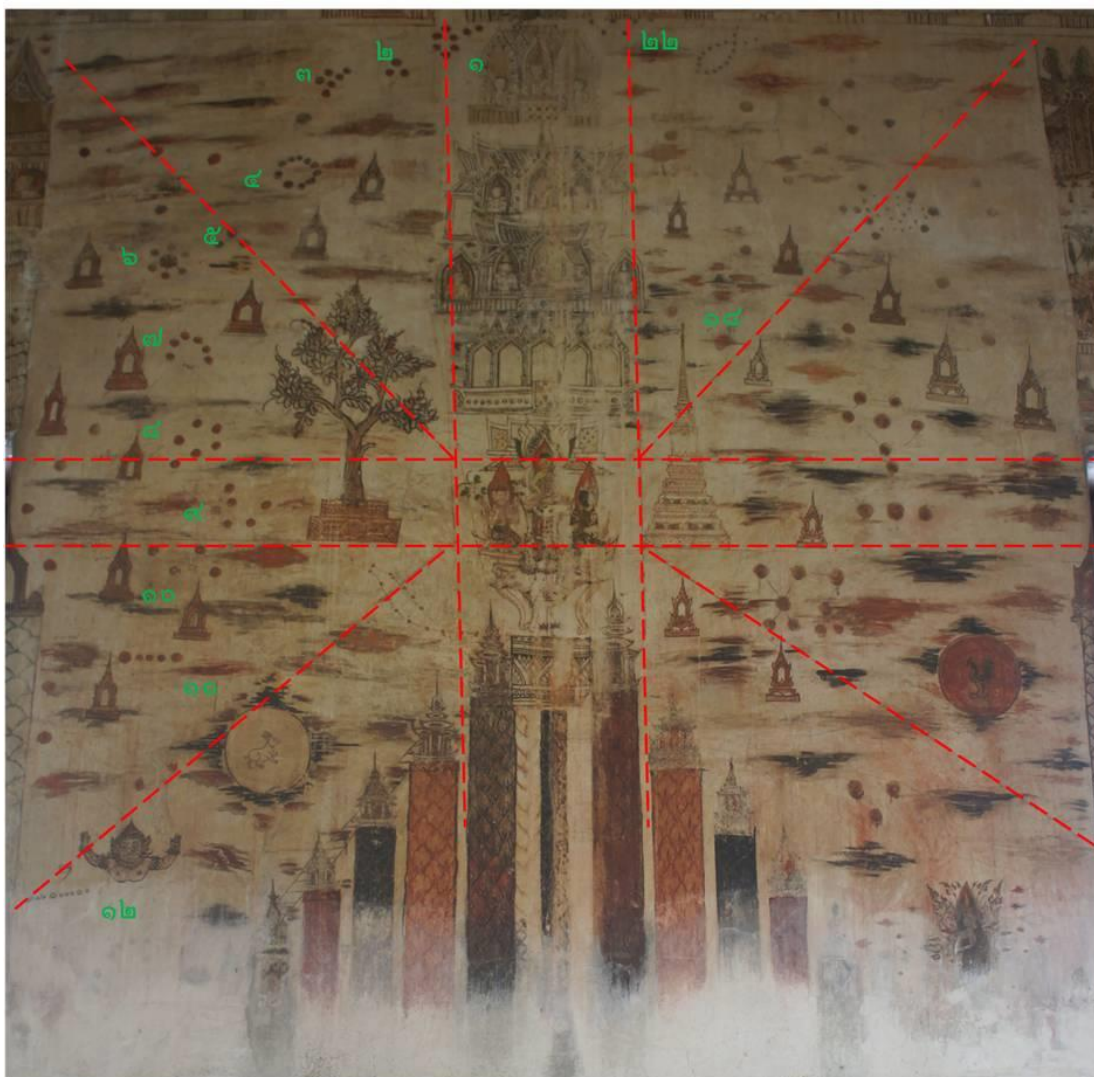
กลุ่มดาวมาฆะ (๑๐) วาดในตำแหน่งราศีสิงห์

กลุ่มดาวบุรพพาลคุณี (๑๑) วาดในตำแหน่งราศีสิงห์

กลุ่มดาวอุตรพาลคุณี (๑๒) วาดในตำแหน่งราศีกันย์

กลุ่มดาวเซษฐะ (๑๘) วาดในตำแหน่งราศีมีน

กลุ่มดาวศรวณะ (๒๒) วาดในตำแหน่งราศีมีน

ภาพที่ 96 กลุ่มดาว 14 กลุ่มที่มีชื่อหรือตัวเลขกำกับ ในตำแหน่งราศีต่างๆ

สำหรับตำแหน่งของภาพดาวนักชัตฤกษ์ 14 ดวงที่ประจำอยู่ในราศีต่างๆ นี้ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับข้อมูลจากคัมภีร์สุริยสีทธานตระ และจันทสุริยคติทิปนี ซึ่งคัมภีร์ทั้งสองเล่มได้มีการระบุตำแหน่งของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ในราศีต่างๆ ไว้ตรงกัน จะพบว่ามีภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ที่มีตำแหน่งตรงกับที่ระบุไว้ในคัมภีร์ทั้งสองเล่มจำนวน 7 ดวง เช่น กลุ่มดาวภรณีในราศีพฤษภ กลุ่มดาวอารทราในราศีมิถุน และกลุ่มดาวอาศเลขะในราศีกรกฎ เป็นต้น ส่วนกลุ่มดาวที่มีตำแหน่งใกล้เคียงกับที่ระบุไว้ในคัมภีร์มีอยู่ 5 กลุ่ม เช่น กลุ่มดาวอัศวิน ที่คัมภีร์ระบุว่าอยู่ในราศีเมษ แต่ภาพจิตรกรรมวาดให้อยู่ระหว่างราศีเมษกับราศีพฤษภ หรือกลุ่มดาวบุ๋นพพสุ ที่คัมภีร์ระบุว่าอยู่ระหว่างราศีมิถุนกับกรกฎ แต่พบว่าจิตรกรรมวาดให้อยู่ในราศีมิถุน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มดาวอีก 2 กลุ่มที่มีตำแหน่งต่างจากที่ระบุไว้ในคัมภีร์อย่างมาก ได้แก่ กลุ่มดาวเชษฐะ ที่คัมภีร์ระบุว่าอยู่ในราศีพิจิก กับกลุ่มดาว

ศรวณะ ที่ตามคัมภีร์ระบุว่าจะอยู่ในราศีมังกร แต่ในจิตรกรรมกลับวาดรูปกลุ่มดาวทั้งสองไว้ในตำแหน่ง ราศีมีน ซึ่งจากการที่พบว่าภาพกลุ่มดาว 14 กลุ่มนี้ ส่วนใหญ่จะมีตำแหน่งที่ตรงกัน หรือใกล้เคียงกับที่ ระบุไว้ในคัมภีร์ทั้งสองเล่ม ก็แสดงให้เห็นว่าภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ในจิตรกรรมฉากจักรวาลของวัด เกาะ อาจถูกวาดขึ้นโดยใช้ข้อมูลเรื่องตำแหน่งกลุ่มดาวจากตำราเล่มใดเล่มหนึ่งที่มีต้นเค้ามาจาก คัมภีร์สุริยสิทธิธานตระ หรือจันทรสุริยคติที่ปีก็เป็นได้ ส่วนตำแหน่งของกลุ่มดาว 2 กลุ่มที่ต่างไปจากที่ ระบุไว้ในคัมภีร์นั้น มีความเป็นไปได้ว่าจะเกิดจากความเข้าใจผิดของช่างผู้วาด หรือในอีกกรณี คือ ช่างไม่ได้ให้ความสำคัญกับตำแหน่งของกลุ่มดาว โดยไม่จำเป็นต้องวาดให้ตรงกับที่ระบุไว้ในตำราหรือ คัมภีร์ แต่ตั้งใจวาดภาพกลุ่มดาวเหล่านี้เพื่อสะท้อนภาพของจักรวาล ที่มีกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์อยู่ราย รอบเขาพระสุเมรุเท่านั้น

ในส่วนของรูปแบบการเรียงตัวและจำนวนดาวของกลุ่มดาวทั้ง 14 กลุ่มนี้ อันดับแรกได้ ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจำนวนของดวงดาวในแต่ละกลุ่มดาว กับรายละเอียดที่กล่าวถึงใน ไตรภูมิ มิถา อันเป็นคัมภีร์โลกศาสตร์ในทางพุทธศาสนาที่เก่าที่สุดของไทย และมีอายุเวลาเก่ากว่าภาพ จิตรกรรมในอุโบสถวัดเกาะ ซึ่งได้มีการระบุจำนวนของดวงดาว (วิมานแก้ว) ในกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์แต่ ละกลุ่มเอาไว้ ทั้งนี้เมื่อได้ทำการเปรียบเทียบกันแล้ว พบว่ามีภาพของกลุ่มดาว 3 กลุ่มที่มีจำนวนดาว ตรงกับที่ระบุไว้ในไตรภูมิ มิถา อาทิ ภาพกลุ่มดาวมาฆะ ที่มีดาวจำนวน 4 ดวง (ภาพที่ 97) ในไตรภูมิ มิถาได้ระบุว่า “ดาวชื่อมาฆะนั้น มีวิมานแก้ว 4 อันเรียงกันอยู่” ส่วนกลุ่มดาวอีก 11 กลุ่มที่มีจำนวน ดวงดาวต่างกับที่ระบุไว้ในไตรภูมิ มิถา เช่น ภาพกลุ่มดาวบุรพผลคุณี ที่มีดาวจำนวน 5 ดวง (ภาพที่ 98) ในขณะที่ไตรภูมิ มิถากล่าวว่า “ดาวอันชื่อบุพพผลคุณะนั้น มีวิมานแก้ว 2 อันเรียงกันอยู่ หรือ ภาพ กลุ่มดาวศรวณะ ที่มีดาวจำนวน 6 ดวง (ภาพที่ 99) ต่างจากไตรภูมิ มิถาที่กล่าวว่า “ดาวอันชื่อศรวณะ นั้นมีวิมานแก้ว 3 อันเรียงกัน” เป็นต้น และจากการพบภาพกลุ่มดาว 3 กลุ่มที่มีจำนวนดวงดาวตรง กับในไตรภูมิ มิถา ก็อาจจะพออธิบายได้ว่าภาพกลุ่มดาวในงานจิตรกรรมชุดนี้ อย่างน้อย 3 กลุ่มยังคง มีลักษณะที่สืบเนื่องมาจากเนื้อหาในไตรภูมิ มิถา

ภาพที่ 97 กลุ่มดาวมาฆะ จำนวน 4 ดวง

ภาพที่ 98 กลุ่มดาวบุรพผลคูณี มีดาวจำนวน 5 ดวง

ภาพที่ 99 ภาพกลุ่มดาวศรณะ มีดาวจำนวน 6 ดวง

กรณีลักษณะการเรียงตัวของกลุ่มดาวที่พบในจิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะนั้น เนื่องจากเป็นหลักฐานงานจิตรกรรมที่เก่าที่สุด ซึ่งพบภาพของกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ ด้วยเหตุนี้จึงต้องอาศัยการศึกษาเปรียบเทียบกับเอกสารในชั้นหลังที่มีการวาดภาพของกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ ได้แก่ ตำราพิไชยสงคราม สมัยรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122 และแผนที่ดาวในคัมภีร์ดาวเลขที่ 27 มาเป็นตัวอย่างในการเปรียบเทียบ ทั้งนี้เมื่อได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบแล้วพบว่า มีภาพกลุ่มดาว 2 กลุ่มจากจำนวน 14 กลุ่มที่มีลักษณะการเรียงตัวเหมือนกับภาพกลุ่มดาวที่พบในตำราพิไชยสงคราม และแผนที่ดาว คือ กลุ่มดาวภรณี ที่มีลักษณะเป็นกลุ่มดาว 3 ดวงเรียงตัวกันเป็นรูปสามเหลี่ยม (ภาพที่ 100) ตรงกับภาพกลุ่มดาวภรณี ในตำราพิไชยสงครามกับแผนที่ดาว ที่เป็นกลุ่มดาว 3 ดวงเรียงตัวเป็นรูปสามเหลี่ยม (ดูภาพที่ 89) และ กลุ่มดาวมฤคศิระ ที่มีลักษณะเป็นกลุ่มดาว 3 ดวงเรียงตัวเป็นรูปสามเหลี่ยมเช่นเดียวกับกลุ่มดาวภรณี (ภาพที่ 101) ก็ตรงกับในตำราพิไชยสงครามกับแผนที่ดาว ซึ่งต่างมีภาพกลุ่มดาวมฤคศิระ ที่มีดาว 3 ดวงเรียงเป็นรูปสามเหลี่ยม (ภาพที่ 102)

ส่วนกลุ่มดาวที่เหลืออีก 12 ดวงนั้น มีลักษณะการเรียงตัวต่างไปจากภาพกลุ่มดาวของหลักฐานในชั้นหลังทั้งสองฉบับ เช่น ภาพกลุ่มดาวอัศวิน ที่วาดเป็นกลุ่มดาว 8 ดวง โดยมีดาว 6 ดวงเรียงกันเป็นรูปวงกลม และอีก 2 ดวงเรียงต่อกันอยู่ด้านนอกวงกลม (ภาพที่ 103) ต่างจากกลุ่มดาวอัศวินในตำราพิชัยสงครามที่วาดเป็นกลุ่มดาว 5 ดวงเรียงกันเป็นรูปหยักฟันปลา ในขณะที่กลุ่มดาวอัศวินของแผนที่ดาววาดเป็นกลุ่มดาว 5 ดวงเรียงกันคล้ายรูปวงรี (ดูภาพที่ 91) หรือภาพของกลุ่มดาวอาศเลาะ ที่วาดเป็นกลุ่มดาว 6 ดวงเรียงกันคล้ายรูปตัวยู (U) (ภาพที่ 104) ต่างจากกลุ่มดาวอาศเลาะ ในตำราพิชัยสงครามที่วาดเป็นดาวเพียงดวงเดียว ส่วนกลุ่มดาวอาศเลาะในแผนที่ดาวนั้น วาดเป็นกลุ่มดาว 5 ดวงเรียงกันคล้ายรูปสี่เหลี่ยมคางหมู (ดูภาพที่ 92) เป็นต้น ซึ่งลักษณะการเรียงตัวของกลุ่มดาวที่แตกต่างไปจากที่พบในตำราพิชัยสงคราม และแผนที่ดาวในคัมภีร์ดาวนั้น อาจมีเหตุผลเดียวกับความแตกต่างของระหว่างภาพกลุ่มดาวในตำราพิชัยสงคราม กับแผนที่ดาว เพราะน่าจะเป็นลักษณะแบบแผนเฉพาะของกลุ่มดาวในแต่ละสำนัก ที่เกิดจากการสังเกตและปรับเปลี่ยนลักษณะของกลุ่มดาวโดยอาจารย์ในสำนักนั้นๆ ซึ่งมีพื้นฐานจากคัมภีร์ดาราศาสตร์และโลกศาสตร์ตามที่ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ 3 ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าภาพกลุ่มดาวนักชตฤกษ์ในฉากจักรวาลของวัดเกาะ ก็นับเป็นอีกแบบแผนหนึ่งของลักษณะการเรียงตัวกันของกลุ่มดาวที่ยังหลงเหลือหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน นอกเหนือจากแบบแผนในตำราพิชัยสงครามและคัมภีร์ดาว โดยช่างผู้วาดน่าจะไดต้นแบบมาจากภาพกลุ่มดาวของสำนักใดสำนักหนึ่งในสมัยนั้นก็เป็นได้ ทั้งนี้จากการพบภาพกลุ่มดาวภรณี กับกลุ่มดาวมฤคศิระ ที่มีลักษณะการเรียงตัวและจำนวนดาวตรงกันทั้งในจิตรกรรมของวัดเกาะ ตำราพิชัยสงครามสมัยรัชกาลที่ 1 และคัมภีร์ดาวในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น ยังแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของลักษณะกลุ่มดาวทั้งสองกลุ่มตั้งแต่สมัยอยุธยาที่ตกทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

ภาพที่ 100 กลุ่มดาวภรณี จำนวนดาว 3 ดวงเรียงตัวกันเป็นรูปสามเหลี่ยม

ภาพที่ 101 กลุ่มดาวมฤคศิระ มีดาว 3 ดวงเรียงตัวเป็นรูปสามเหลี่ยม

ภาพที่ 102 ภาพกลุ่มดาวมฤคศิระในแผนที่ดาว (ซ้ายมือ) และในตำราพิชัยสงคราม (ขวามือ)

ภาพที่ 103 กลุ่มดาวอัลติวีนิ วาดเป็นกลุ่มดาว 8 ดวง

ภาพที่ 104 กลุ่มดาวอาศleşะ วาดเป็นกลุ่มดาว 6 ดวง

สำหรับภาพของกลุ่มดาวที่ไม่มีชื่อหรือตัวเลขเขียนกำกับเอาไว้วันั้น หากพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งในราศีและรูปแบบการเรียงตัวของกลุ่มดาว โดยเปรียบเทียบกับภาพกลุ่มดาวในตำราพิไชยสงครามกับแผนที่ดาวในคัมภีร์ดาวแล้ว พบว่ามีภาพกลุ่มดาวเพียงกลุ่มเดียวที่พอจะระบุได้ว่าเป็นกลุ่มดาวกลุ่มใด คือ ภาพกลุ่มดาว 18 ดวงเรียงกันเป็นรูปร่างคล้ายกับรูปปลา ในตำแหน่งราศีมีน (ภาพที่ 105) ซึ่งมีลักษณะการเรียงตัวคล้ายกับภาพ กลุ่มดาวเรวดีในราศีมีน ของตำราพิไชยสงครามและแผนที่ดาว (ดูภาพที่ 93) แม้ว่าจะมีจำนวนดาวที่ต่างกันแต่จากลักษณะของการเรียงตัวของกลุ่มดาวเป็นรูปร่างคล้ายปลาและวาดอยู่ในราศีมีนนั้น ก็ทำให้เชื่อว่าภาพกลุ่มดาวกลุ่มนี้น่าจะได้แก่ กลุ่มดาวเรวดีนั่นเอง ส่วนกลุ่มดาวกลุ่มที่เหลือนั้น เมื่อลองนำไปเปรียบเทียบกับภาพกลุ่มดาวในตำราพิไชยสงครามกับแผนที่ดาว ทั้งในแง่ลักษณะการเรียงตัวของกลุ่มดาว รวมถึงตำแหน่งที่ตั้งแล้วนั้น ไม่พบว่ามีกลุ่มดาวกลุ่มใดที่มีลักษณะและตำแหน่งที่ตรงกันหรือใกล้เคียงกับภาพกลุ่มดาวที่วาดในเอกสารทั้งสองเล่ม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ยังไม่สามารถระบุได้ว่ากลุ่มดาวเหล่านี้ควรจะได้แก่กลุ่มดาวใด

ภาพที่ 105 กลุ่มดาวเรวดี จำนวน 18 ดวง เรียงกันเป็นรูปปลา

4.1.3 พระราหู

นอกจากภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์แล้ว จิตรกรรมฉากจักรวาลภายในอุโบสถแห่งนี้ ยังมีการวาดภาพของ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และพระราหูเอาไว้ด้วย โดยภาพพระราหูนั้นได้วาดเป็นภาพของอสูรหรือยักษ์ที่มีกายเฉพาสะท้อนบน (ภาพที่ 106) ที่พบมาก่อนแล้วในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6 ที่วาดภาพพระราหูให้มีกายครึ่งท่อน (ดูภาพที่ 50) อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของลักษณะทางประติมานวิทยาของพระราหูในจิตรกรรมของวัดเกาะ ที่อาจได้ต้นแบบมาจากสมุดภาพไตรภูมิเล่มใดเล่มหนึ่งซึ่งวาดภาพพระราหูให้มีกายครึ่งท่อนเช่นเดียวกับในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 และยังเป็นหนึ่งหลักฐานที่ช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ของลักษณะทางประติมานวิทยาของพระราหูที่มีกายครึ่งท่อน อันเป็นรูปแบบที่ปรากฏมาก่อนแล้วตั้งแต่ในศิลปะอินเดีย ส่วนในศิลปะอยุธยา นั้นน่าจะได้รับอิทธิพลผ่านมาจากศิลปะเขมรโบราณอีกทอดหนึ่ง ซึ่งลักษณะทางประติมานวิทยาของพระราหูที่มีกายครึ่งท่อนนี้ยังคงได้รับความนิยมมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่นที่ปรากฏอยู่ในจิตรกรรมของอุโบสถแห่งนี้

ภาพที่ 106 พระราหูมีกายครึ่งท่อน ในจิตรกรรมฝาผนังของวัดเกาะแก้วสุทธาราม

4.1.4 ดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์

ส่วนภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้น ได้มีการวาดภาพนกยูงไว้ภายในดวงอาทิตย์ ในขณะที่ดวงจันทร์ก็วาดรูปของกระต่ายไว้ในดวงจันทร์ (ภาพที่ 107) ซึ่งการนำรูปนกยูงและกระต่ายมาเป็นองค์ประกอบหนึ่งของภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ พบหลักฐานที่เก่าที่สุดในประเทศไทย ณ ปัจจุบัน คือ ภาพปูนปั้นฉากเสด็จลงจากดาวดึงส์ของวัดไลย์ จังหวัดลพบุรี กำหนดอายุเวลาอยู่ในสมัยอยุธยาตอนกลาง ที่มีการปั้นรูปนกยูงไว้ที่คุมล้อราชรถของพระอาทิตย์ และปั้นรูปกระต่ายไว้ที่คุมล้อราชรถของพระจันทร์ (ดูภาพที่ 56) โดยที่มาของรูปนกยูงนั้นได้มีการสันนิษฐานว่าน่าจะเกี่ยวข้อง

เรื่องราวจาก โมรชาดก ส่วนรูปกระต่ายนั้นก็น่าจะมีที่มาจาก สสปีณจิตชาดก ตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว ซึ่งการที่ช่างผู้วาดจิตรกรรมในอุโบสถแห่งนี้ได้เลือกวาดรูปนกยูงไว้ในดวงอาทิตย์ และรูปกระต่ายไว้ในดวงจันทร์นั้น ก็นับว่าเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของภาพดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ที่พบในงานจิตรกรรมไทยประเพณี โดยรูปแบบของภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่มีรูปนกยูงและกระต่ายอยู่ด้านในเช่นนี้ ยังคงสืบต่อมาถึงจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย เช่น ภาพดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ในฉากจักรวาลบนผนังสกัดด้านหลังพระประธานในอุโบสถวัดโอบสถสามเสน (ภาพที่ 108) และภาพดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ ในฉากจักรวาลบนผนังสกัดหลังพระประธานของอุโบสถ วัดไชยทิศ (ภาพที่ 109) ซึ่งได้วาดรูปนกยูงไว้ภายในดวงอาทิตย์ กับรูปของกระต่ายภายในดวงจันทร์ แบบเดียวกับที่พบในจิตรกรรมของวัดเกาะด้วย

ภาพที่ 107 ดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์ ในจิตรกรรมของอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม

ภาพที่ 108 ดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์ ในจิตรกรรมของอุโบสถวัดโอบสถสามเสน

ภาพที่ 109 ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ในจิตรกรรมของอุโบสถวัดไชยทิศ

4.2 ดาวราศี ดาวนักษัตร ดาวนักษัตรฤกษ์ ในหอไตรตำหนักวาสูกกรี

ภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หรือที่รู้จักกันในชื่อ วัดโพธิ์ นั้น พบว่ามีการสร้างหอไตรซึ่งเป็นอาคารที่สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎก และคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง โดยหอไตรของวัดแห่งนี้มีอยู่ด้วยกันถึง 6 หลัง ได้แก่ หอไตรจตุรมุขยอดมงกุฎ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านหลังของพระมหาเจดีย์ 4 รัชกาล ส่วนหอไตรอีก 5 หลังนั้นตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส คือ หอไตรข้างตำหนักวาสูกกรี ที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กับหอไตรประจำคณะเหนือ 2 หลัง และหอไตรประจำคณะใต้อีก 2 หลัง โดยหอไตรทั้ง 6 หลังนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ครั้งใหญ่ในสมัยของพระองค์¹⁴¹

สำหรับการศึกษาครั้งนี้จะกล่าวถึงเฉพาะหอไตรข้างตำหนักวาสูกกรี ซึ่งภายในปรากฏภาพจิตรกรรมผนังที่วาดขึ้นตามตำราคุณลักษณะของสัตว์ 4 ประเภท คือ 1. ตำราคชลักษณ์ หรือตำราช่าง ที่กล่าวถึงรูปพรรณสัณฐานของช่างตระกูลต่างๆ 2. ตำราโค ที่ว่าด้วยลักษณะของโคทั้ง 8 ตระกูล 3. ตำราม้า ที่ระบุเกี่ยวกับม้าประเภทต่างๆ 4. ตำราแมว ซึ่งอธิบายลักษณะของแมวมงคล 17 ชนิดกับแมวอัปมงคลอีก 6 ชนิด และยังมีจิตรกรรมจากตำราอื่นอีก เช่น ตำราดูเขาโค และตำราภาพจับ เป็นต้น¹⁴²

¹⁴¹ ศานติ ภักดีคำ, ตำหนักวาสูกกรี วัดโพธิ์ (กรุงเทพฯ : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, 2559), 159.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, 166-211.

นอกเหนือจากภาพจิตรกรรมที่เขียนตามตำราต่างที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่าที่บริเวณตอนบนของผนังด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันออกนั้น ได้มีการวาดภาพของกลุ่มดาวต่างๆ เอาไว้อยู่โดยรอบ ซึ่งตรงกันกับข้อความที่ปรากฏในโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 สลักอยู่บนแผ่นศิลาจารึกบริเวณคอสองด้านในระเบียงปีกนกฝั่งทิศตะวันออกของหอไตร (ภาพที่ 110) ที่กล่าวว่า

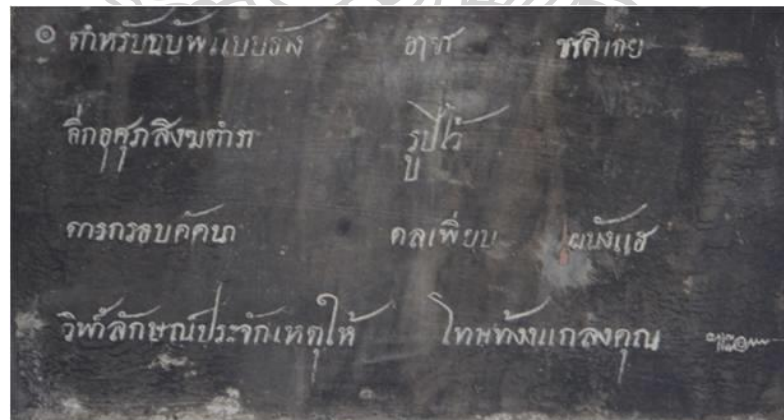
ตำหรับฉบับแบบอ้าง   อาชา ชาติเอย

อีกอุศุภสังฆตำรา   รูปไว้

ดรรครอบคัคนา   ดลเพียบ ผนังแฮ

วิพาลักษณ์ประจักษ์เหตุให้   โทษทั้งแกลงคุณ

ด้วยเนื้อหาจากโคลงบทนี้ ที่ได้มีการกล่าวถึงภาพดวงดาวบนผนังของหอไตรนั้น ก็มีความเป็นไปได้ว่าภาพของกลุ่มดาวที่ปรากฏอยู่ในงานจิตรกรรมฝาผนัง น่าจะถูกวาดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับการสร้างหอไตรหลังนี้ เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3

ภาพที่ 110 แผ่นศิลาจารึกบริเวณคอสองด้านในระเบียงปีกนกฝั่งทิศตะวันออกของหอไตร

สำหรับภาพของกลุ่มดาวบริเวณตอนบนของผนังภายในหอไตร ได้มีการกำหนดให้ผนังด้านทิศเหนือวาดเป็นภาพของกลุ่ม ดาวนักษัตร 12 กลุ่ม เรียงต่อกันไป (ภาพที่ 111) โดยเริ่มจาก กลุ่มดาววານร บริเวณห้องแรกทางด้านหน้าไปสิ้นสุดที่ กลุ่มดาวแพะ ในห้องที่สามท้ายหอไตร และกลุ่มดาวแต่ละกลุ่มมีข้อความเขียนกำกับเอาไว้ตามลำดับและอักษรวิธีเดิมดังนี้

ดาววานร ประจำปีวอก ๑ - ดาวไก่ ประจำปีระกา ๒ - ดาวหมา ประจำปีจอ ๓ - ดาวหมู ประจำปีกุน ๔ - ดาวหนู ประจำปีชวด ๕ - ดาววัว ประจำปีฉลู ๖ - ดาวเสือ ประจำปีชาล ๗ - ดาวกระต่าย ประจำปีเถาะ ๘ - ดาวนาคร ประจำปีมะโรง ๙ - ดาว(งู) ประจำปีมะเสถ ๑๐ - ดาวม้า ประจำปีมะเมีย - ดาวแพะ ประจำปีมะแม

ที่ผนังด้านทิศใต้วาดภาพของ กลุ่มดาวราศี 12 กลุ่ม เรียงต่อกันในทำนองเดียวกับผนังด้านทิศเหนือ (ภาพที่ 112) แต่เริ่มต้นจาก กลุ่มดาวราศีเมษ ในห้องที่สามไปสิ้นสุดที่ กลุ่มดาวราศีมีน ในห้องแรก และกลุ่มดาวแต่ละกลุ่มมีตัวอักษรเขียนกำกับด้วย คือ

ราศีเมษ ดาวม้า ๑ - ราศีพฤษภ ดาววัว ๒ - ราศีเมถุน ดาวคนสองคน ๓ - ราศีกรกฎ ดาวปู ๔ - ราศีสิงห์ ดาวราชสีห์ ๕ - ราศีกันยะ ดาวคน ๖ - ราศีตุลยะ ดาวคันชาง ๗ - ราศีพิจิตร ดาวแมลงปอง ๘ - ราศีธนู ดาวธนู ๙ - ราศีมังกร ดาวมังกร ๑๐ - ราศีกุมภะ ดาวหม้อ ๑๑ - ราศีมิถุนะ ดาวปลาตะเพียน ๑๒ สิ้นดาว ๑๒ ฯ

ส่วนผนังสกัดหลังด้านทิศตะวันออกของหอไตร เป็นภาพวาดของ กลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ 27 กลุ่ม เรียงกันเป็น 2 แถว (ภาพที่ 113) โดยแถวบนเริ่มจาก กลุ่มดาวอัศวิน ไปถึง กลุ่มดาวเซษฐะ และแถวล่างเริ่มจาก กลุ่มดาวมูละ ไปสิ้นสุดที่ กลุ่มดาวเรวัตี ซึ่งมีข้อความเขียนอธิบายไว้ใกล้ๆ กับกลุ่มดาวแต่ละกลุ่มว่า

อะสุณี ดาวงูเลื้อย ๑ - ภรณี ดาวแม่ไก่ ๒ - กิตติกา ดาวลูกไก่ ๓ - โรหิณี ดาวม้า ๔ - มิคสิระ ดาวสี่ตะเต้า ๕ - อัถระ ดาวสำเภา ๖ - บุนพสุ ดาวเรือไชย ๗ - บุศยะ ดาวปุยฝ้าย ๘ - อัศเลข ดาวแมว ๙ - มาฆะ ดาวแดงม้า ๑๐ - บุพผคุณ ดาวเพดานหน้า ๑๑ - อุตระผคุณ ดาวเพดานหลัง ๑๒ - หัสตะ ดาวเทริด ๑๓ - จิตรระ ดาวหมู ๑๔ - สวัสติ ดาวไม้เส้า ๑๕ - วิสาขะ ดาวกระบือ ๑๖ - อนุราธ ดาวหมี ๑๗ - เซฐ ดาวแพะ ๑๘ - มูลสาร ดาวช้างน้อย - บุรพาชาต ดาวแรดตัวผู้ ๒๐ - อุตราชาต ดาวแรดตัวเมีย - ศราวณะ ดาวคนจำศีล - ธนิษฐะ ดาวช้างใหญ่ - สตะพิศ ดาวงูเหลือม ๒๔ - บุรพภัทรบถ ดาวราชสีห์ตัวผู้ - อุตราภัทรบถ ดาวราชสีห์ตัวเมีย - เรวัตี หลิงมีครรรค์ สิ้นหมู่ฤกษ์ ๒๗

ภาพที่ 111 บางส่วนของภาพกลุ่มดาวนักษัตร 12 กลุ่ม บริเวณผนังฝั่งทิศเหนือ

ภาพที่ 112 บางส่วนของภาพกลุ่มดาวราศี 12 กลุ่ม บริเวณผนังฝั่งทิศใต้

ภาพที่ 113 ภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ 27 กลุ่ม บนผนังฝั่งทิศตะวันตก

สำหรับรูปแบบการวาดกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ทั้ง 27 กลุ่มนั้น จะใช้รูปวงกลมทาสีขาวเพื่อแทนดวงดาวแต่ละดวง แล้วจึงลากเส้นเชื่อมดวงดาวเข้าด้วยกันเกิดเป็นกลุ่มดาว ตัวอย่างเช่น กลุ่มดาวอัศวิน (อะสุณี) มีดาวจำนวน 5 ดวง กลุ่มดาวมูละ (มุลสาธ) มีดาวจำนวน 4 ดวง และกลุ่มดาวเรวตี มีดาวจำนวน 17 ดวง เป็นต้น (ภาพที่ 114-116) ในขณะที่ภาพของกลุ่มดาวราศี และปักษัตรก็ยังคงวาดรูปวงกลมทาสีขาวเพื่อแทนดวงดาว แต่เพื่อเชื่อมดวงดาวแต่ละดวงเข้าด้วยกันนั้น ได้มีการลากเส้นให้เป็นรูปร่างของ คน สัตว์ และสิ่งของตามชื่อของกลุ่มดาวนั้นๆ ด้วย เช่น กลุ่มดาวคนราศีกันย์ (ราศีกันยะ) ลากเส้นเชื่อมดาว 18 ดวงให้เป็นรูปคนนั่ง กลุ่มดาวคันชั่งราศีตุลย์ (ราศีตุลยะ) ลากเส้นเชื่อมดาว 9 ดวงเป็นรูปคันชั่ง กลุ่มดาววัว ประจำปีฉลู ลากเส้นเชื่อมดวงดาว 21 ดวงเป็นรูปวัว และกลุ่มดาวนาศ ประจำปีมะโรง ก็ได้ลากเส้นเชื่อมดวงดาว 20 ดวงเข้าไว้ด้วยกันเป็นรูปคล้ายพญานาค เป็นต้น (ภาพที่ 117-120)

ภาพที่ 114 กลุ่มดาวอัศวิน(อะสุณี) มีดาวจำนวน 5 ดวง และมีเส้นลากเชื่อมดาวแต่ละดวง

ภาพที่ 115 กลุ่มดาวมูสะ (มูสซาธ) มีดาวจำนวน 4 ดวง และมีเส้นลากเชื่อมดาวแต่ละดวง

ภาพที่ 116 กลุ่มดาวเรวดี มีดาวจำนวน 17 ดวง และมีเส้นลากเชื่อมดาวแต่ละดวง

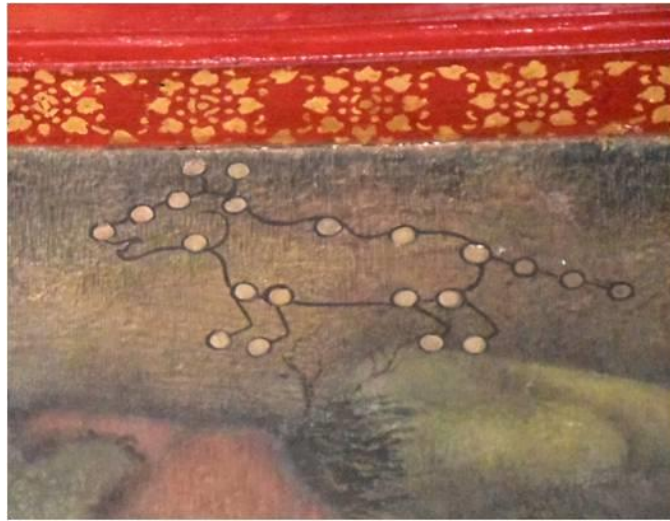

ภาพที่ 117 ภาพกลุ่มดาวคนราศีกันย์ (ราศีกันยะ) ลากเส้นเชื่อมดาว 18 ดวงเป็นรูปคนนั่ง

ภาพที่ 118 ภาพกลุ่มดาวคนชงราศีตุลย์ (ราศีตุลยะ) ลากเส้นเชื่อมดาว 9 ดวงเป็นรูปคนชั่ง

ภาพที่ 119 กลุ่มดาววัว ประจำปีฉลู ลากเส้นเชื่อมดวงดาว 21 ดวงเป็นรูปวัว

ภาพที่ 120 กลุ่มดาวนาค ประจำปีมะโรง ลากเส้นเชื่อมดวงดาว 20 ดวงเป็นรูปคล้ายพญานาค

วิธีการวาดกลุ่มดาวที่ใช้รูปวงกลมแทนดวงดาวแล้วลากเส้นเชื่อมดวงดาวให้เกิดเป็นกลุ่มดาวตลอดจนลักษณะรูปร่างและจำนวนดาวของกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตรบนจิตรกรรมฝาผนังของหอไตรแห่งนี้ สามารถนำไปเปรียบเทียบกับภาพของกลุ่มดาวที่ปรากฏอยู่ใน ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122 ซึ่งได้มีการวาดภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตรไว้ด้วยเช่นเดียวกัน (ดูภาพที่ 70-81) เพราะเมื่อพิจารณาจากลักษณะรูปร่าง

ตลอดจนจำนวนของดาวในแต่ละกลุ่มดาวแล้วพบว่ามีความแตกต่างกันน้อยมาก จนอาจกล่าวได้ว่าแทบจะเหมือนกันทุกประการ ดังตัวอย่างของกลุ่มดาวที่ได้เลือกมานำเสนอดังนี้

กลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ เช่น **กลุ่มดาวกฤติกา (กัตติกา)** หรือดาวลูกไก่ บนจักรกรรมฝาผนังหอไตรวาดเป็นกลุ่มดาว 7 ดวงเรียงกันเป็นแถว แถวบนมี 2 ดวง แถวกลางมี 3 ดวง และแถวล่างอีก 2 ดวง (ภาพที่ 121) เทียบได้กับกลุ่มดาวกฤติกาที่เขียนอยู่ในตำราพิชัยสงคราม ที่มีดาวจำนวน 7 ดวงเรียงตัวในลักษณะเดียวกัน (ดูภาพที่ 71) **กลุ่มดาวอารทรา (อัทธระ)** หรือดาวสำเภา วาดเป็นกลุ่มดาว 11 ดวงเรียงตัวกันลักษณะคล้ายกับเลข 1 กลับหัว (ภาพที่ 122) เหมือนกับภาพกลุ่มดาวอารทราของตำราพิชัยสงคราม ซึ่งมีดาว 11 ดวงเรียงตัวคล้ายเลข 1 กลับหัวเช่นเดียวกัน (ดูภาพที่ 72) **กลุ่มดาวสวติ (สวัสติ)** มีลักษณะเป็นกลุ่มดาว 3 ดวงเรียงกันในแนวนอน (ภาพที่ 123) ซึ่งในตำราพิชัยสงครามก็ได้วาดกลุ่มดาวสวติให้มีดาว 3 ดวงเรียงกันในแนวนอน (ดูภาพที่ 76) **กลุ่มดาวอุตราษาด** ได้วาดเป็นกลุ่มดาวที่เรียงตัวกันเป็นรูปคล้ายวงรี มีจำนวนดาวทั้งหมด 6 ดวง (ภาพที่ 124) ตรงกับจำนวนและรูปร่างของกลุ่มดาวอุตราษาดที่เขียนในตำราพิชัยสงคราม ซึ่งวาดเป็นกลุ่มดาวที่มีดาว 6 ดวงเรียงตัวกันเป็นวงรี (ดูภาพที่ 79)

ภาพที่ 121 กลุ่มดาวกฤติกา (กัตติกา) หรือดาวลูกไก่

ภาพที่ 122 กลุ่มดาวอิทธิระ หรือดาวสำเภา

ภาพที่ 123 กลุ่มดาวสวาตี (สวัสตี) หรือดาวไม้เส้า

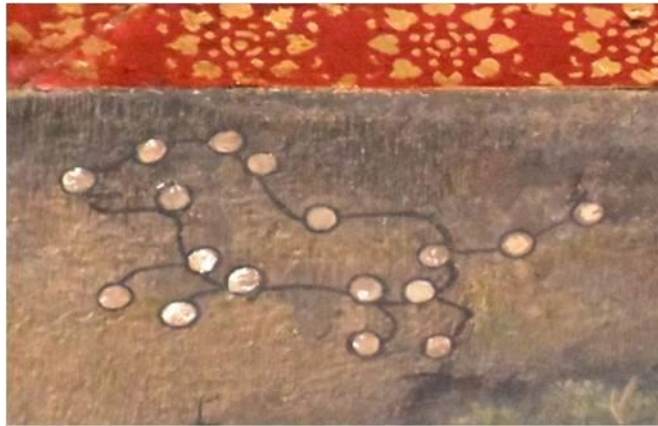

ภาพที่ 124 กลุ่มดาวอุตราชาตม หรือดาวแรดตัวเมีย

กลุ่มดาวนักชัศตร เช่น ภาพกลุ่มดาวไถ่ **ประจำปีระกา** ที่ปรากฏอยู่บนผนังของหอไตร ได้วาดเป็นกลุ่มดาวจำนวน 20 ดวง โดยลากเส้นเชื่อมดวงดาวแต่ละดวงเกิดเป็นรูปไถ่ (ภาพที่ 125) ซึ่งพบว่าในตำราพิชัยสงครามก็ได้วาดกลุ่มดาวไถ่ ที่มีจำนวนดาว 20 ดวง และลากเส้นเชื่อมดาวแต่ละดวงให้เป็นรูปไถ่ (ดูภาพที่ 71) **กลุ่มดาวหนู ประจำปีชวด** ได้ถูกวาดขึ้นเป็นกลุ่มของดาว 17 ดวงที่มีเส้นลากเชื่อมต่อกันเป็นรูปหนู (ภาพที่ 126) ซึ่งในตำราพิชัยสงครามก็ได้วาดดาวกลุ่มนี้ให้มีจำนวนดาว 20 ดวง และลากเส้นเชื่อมดาวแต่ละดวงให้มีรูปลักษณะเหมือนหนูเช่นกัน (ดูภาพที่ 74) **กลุ่มดาวเสือ ประจำปีขาล** มีลักษณะเป็นดาวจำนวน 21 ดวง ซึ่งมีเส้นลากต่อกันเป็นรูปร่างคล้ายกับเสือ (ภาพที่ 127) โดยกลุ่มดาวเสือที่เขียนอยู่ในตำราพิชัยสงครามก็มีการลากเส้นเชื่อมดวงดาวจำนวน 21 ดวงให้มีลักษณะคล้ายเสือด้วย (ดูภาพที่ 76) **กลุ่มดาวงู ประจำปีมะเส็ง** (มะเสถย) ถูกวาดขึ้นให้มีรูปร่างเหมือนกับงู โดยมีดวงดาวอยู่ทั้งสิ้น 20 ดวง (ภาพที่ 128) ทั้งนี้ในตำราพิชัยสงครามก็พบภาพของกลุ่มดาวงู ที่มีจำนวนของดาว 20 ดวงและมีการลากเส้นเชื่อมดาวแต่ละดวงเป็นรูปคล้ายงู เช่นเดียวกัน (ดูภาพที่ 79)

ภาพที่ 125 กลุ่มดาวไถ่ ประจำปีระกา

ภาพที่ 126 กลุ่มดาวหนู ประจำปีชวด

ภาพที่ 127 กลุ่มดาวเสือ ประจำปีชกาล

ภาพที่ 128 กลุ่มดาวงู ประจำปีมะเส็ง (มะเสถียร)

กลุ่มดาวราศี เช่น **กลุ่มดาวคนสองคน ประจําราศีมิถุน** พบว่าภายในหอไตรได้มีการวาดดาวกลุ่มนี้ขึ้นจำนวน 28 ดวง โดยมีการลากเส้นเชื่อมดาวแต่ละดวง เกิดเป็นรูปลักษณะคล้ายกับคนสองคนนั่งหันหน้าเข้าหากัน (ภาพที่ 129) เช่นเดียวกับภาพกลุ่มดาวคนสองคน ซึ่งเขียนอยู่ตำราพิไชยสงครามก็มีจำนวนดาว 28 ดวงเท่ากันพร้อมกับลากเส้นเชื่อมดวงดาวเป็นรูปคนสองคนหันหน้าเข้าหากัน (ดูภาพที่ 72) **กลุ่มดาวปู ประจําราศีกรกฎ** มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวรูปร่างคล้ายกับปู ซึ่งเกิดจากการลากเส้นเชื่อมดวงดาวจำนวน 27 ดวงเข้าด้วยกัน (ภาพที่ 130) ในขณะที่ภาพกลุ่มดาวปูในตำราพิไชยสงคราม ก็มีลักษณะของการลากเส้นเชื่อมดาวแต่ละดวงเข้าด้วยกันเป็นรูปปู แต่มีจำนวนดาวอยู่เพียง 26 ดวงเท่านั้น (ดูภาพที่ 73) **กลุ่มดาวแมลงปอง ประจําราศีพิจิก** (พิจิตร) ถูกวาดขึ้นเป็นกลุ่มดาวจำนวน 26 ดวง ซึ่งมีการลากเส้นเชื่อมดวงดาวเป็นรูปคล้ายกับแมลงปอง (ภาพที่ 131) ส่วนกลุ่มดาวแมลงปองที่พบในตำราพิไชยสงครามมีจำนวนดาวมากกว่า คือ 28 ดวง แต่ยังคงมีการลากเส้นเชื่อมดวงดาวเป็นรูปลักษณะคล้ายกับแมลงปองเช่นเดียวกัน (ดูภาพที่ 77) **กลุ่มดาวธนู ประจําราศีธนู** ลักษณะเป็นกลุ่มดาวจำนวน 12 ดวงที่มีการลากเส้นเชื่อมดวงดาวแต่ละดวงให้เป็นรูปคล้ายคันธนู (ภาพที่ 132) โดยกลุ่มดาวธนูที่ปรากฏอยู่ในตำราพิไชยสงครามก็มีดวงดาวจำนวน 12 ดวง ซึ่งแต่ละดวงถูกลากเส้นเชื่อมต่อกันรูปคล้ายคันธนู (ดูภาพที่ 78)

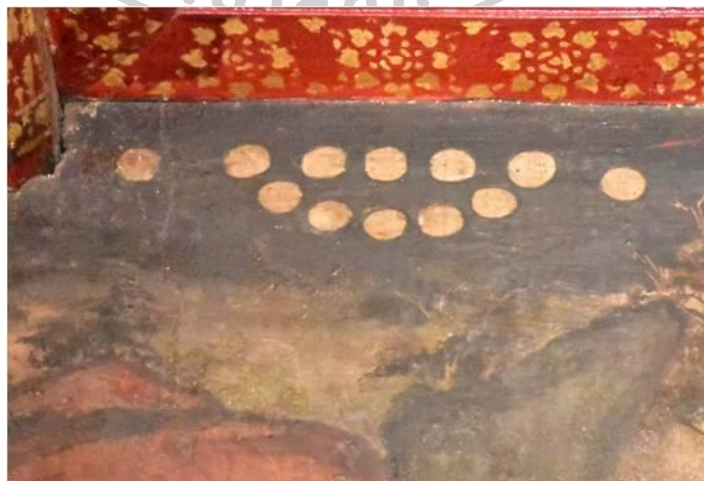
ภาพที่ 129 กลุ่มดาวคนสองคน ประจําราศีมิถุน

ภาพที่ 130 กลุ่มดาวปู ประจำราศีกรกฎ

ภาพที่ 131 กลุ่มดาวแมลงป่อง ประจำราศีพิจิก

ภาพที่ 132 กลุ่มดาวธนู ประจำราศีธนู

นอกจากลักษณะรูปร่างและจำนวนดาวในแต่ละกลุ่มดาวที่ค่อนข้างจะเหมือนกันแล้ว ยังพบว่าในตำราพิชัยสงครามได้เริ่มเขียนภาพของ กลุ่มดาวม้า ราศีเมษ ไว้เป็นลำดับแรกของกลุ่มดาวราศี และเขียนภาพ กลุ่มดาววานร ประจำปีวอก เป็นลำดับแรกของกลุ่มดาวนักษัตร (ดูภาพที่ 70) ในขณะเดียวกันก็เขียนภาพ กลุ่มดาวปลาตะเพียน ราศีมีน ไว้เป็นลำดับสุดท้ายของกลุ่มดาวราศี กับกลุ่มดาวแพะ ประจำปีมะแม ไว้ที่ลำดับสุดท้ายของกลุ่มดาวนักษัตร (ดูภาพที่ 81) ซึ่งการจัดลำดับของกลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตรในรูปแบบเช่นนี้ มีความสอดคล้องกับการวาดภาพกลุ่มดาวราศีบนผนังหอไตรด้านทิศใต้ ที่เริ่มจากกลุ่มดาวม้า ราศีเมษ (ภาพที่ 133) ไปสิ้นสุดที่กลุ่มดาวปลาตะเพียน ราศีมีน (ภาพที่ 134) และภาพกลุ่มดาวนักษัตรบนผนังหอไตรด้านทิศเหนือ ที่วาดภาพของกลุ่มดาววานร ประจำปีวอกไว้เป็นลำดับแรก (ภาพที่ 135) แล้ววาดภาพกลุ่มดาวแพะ ประจำปีมะแมไว้เป็นลำดับสุดท้าย เช่นเดียวกับที่ปรากฏในตำราพิชัยสงคราม (ภาพที่ 136)

ภาพที่ 133 กลุ่มดาวม้า ราศีเมษ กลุ่มดาวลำดับแรกบนผนังฝั่งทิศใต้

ภาพที่ 134 กลุ่มดาวปลาตะเพียน ราศีมีน กลุ่มดาวลำดับสุดท้ายบนผนังฝั่งทิศใต้

ภาพที่ 135 กลุ่มดาววานร ประจำปีวอก กลุ่มดาวลำดับแรกบนผนังฝั่งทิศเหนือ

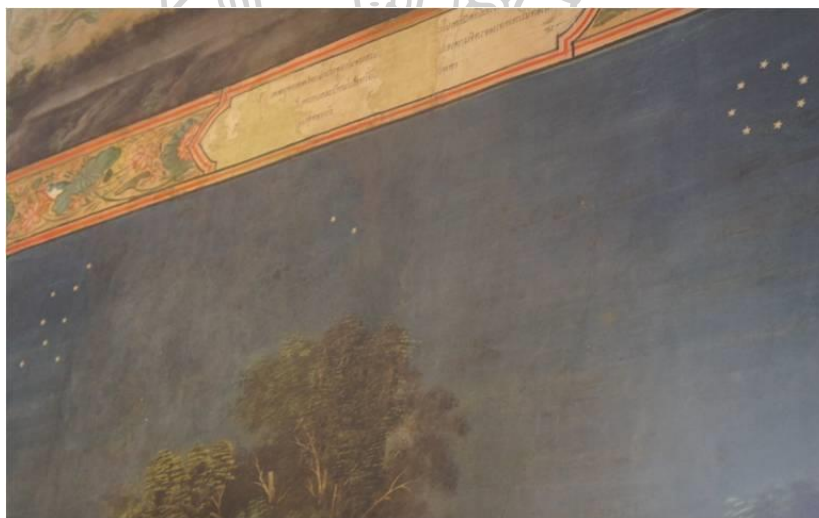
ภาพที่ 136 กลุ่มดาวแพะ ประจำปีมะแม กลุ่มดาวลำดับสุดท้ายบนผนังฝั่งทิศเหนือ

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จึงอาจวินิจฉัยได้ว่า ที่มาของของภาพจิตรกรรมรูปกลุ่มดาวราศี กลุ่มดาวนักษัตร และกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ บริเวณตอนบนของผนังด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก ภายในหอไตรของตำหนักवासกรี ที่ถูกเขียนขึ้นพร้อมกับการสร้างหอไตรในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น อาจจะมีต้นแบบมาจากภาพของกลุ่มดาวราศี กลุ่มดาวนักษัตร และกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ ซึ่งปรากฏอยู่ในตำราพิชัยสงครามสมัยรัชกาลที่ 1 ก็เป็นไปได้ และนอกเหนือจากภาพของกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ กลุ่มดาวนักษัตร และกลุ่มดาวราศีแล้ว ภายในหอไตรแห่งนี้ยังมีภาพจิตรกรรมกลุ่มอื่นๆ ที่สำคัญด้วย เช่น ภาพช้าง ม้า และวัวตระกูลต่างๆ ที่ได้แบบอย่างมาจาก ตำราช้าง ตำราม้า และตำราโค เป็นต้น อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าช่างผู้วาดมีความตั้งใจที่จะรวบรวมเอาองค์ความรู้จากเอกสารและตำราต่างๆ มาถ่ายทอดเป็นงานจิตรกรรมบนฝาผนังของหอไตรหลังนี้ด้วย

4.3 ดาวนักชตฤกษ์ ในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

วัดปทุมวนารามเป็นหนึ่งในพระอารามที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ณ บริเวณทุ่งปทุมวัน ทางทิศตะวันออกของพระนคร เมื่อ พ.ศ. 2400¹⁴³ โดยมีสิ่งก่อสร้างสำคัญในเขตพุทธาวาสได้แก่ พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร และไพฑูริะ ซึ่งภายในพระอุโบสถ และพระวิหารนั้นมีภาพจิตรกรรมฝาผนังประดับอยู่โดยรอบ สำหรับงานจิตรกรรมภายในพระอุโบสถนั้น ที่บริเวณผนังตอนบนเหนือช่องหน้าต่างเขียนภาพอุทยานสวรรค์ 4 แห่ง คือ จิตรลดาว์นอุทยาน ปารุสกวัน์อุทยาน มิสสกวัน์อุทยาน และนันทวัน์อุทยาน ส่วนผนังระหว่างช่องหน้าต่างนั้นเขียนภาพเล่าเรื่องสังฆกรรมวิธีของพระภิกษุ¹⁴⁴ ซึ่งตอนบนของผนังระหว่างช่องหน้าต่างนี้ยังได้มีการวาดภาพของกลุ่มดาวนักชตฤกษ์เอาไว้ด้วย (ภาพที่ 137) อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2515 เกิดไฟไหม้พระอุโบสถ ทำให้จิตรกรรมบางส่วนได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์ในครั้งนี้

145

ภาพที่ 137 ภาพกลุ่มดาวที่วาดอยู่บนฝาผนังพระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

¹⁴³ ปทุมวนานุสรณ์ : โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดปทุมวนาราม (กรุงเทพฯ : สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2555), 18.

¹⁴⁴ นฤมล สารากรบริรักษ์, “สังฆกรรมวิธีในจิตรกรรมฝาผนังวัดปทุมวนาราม,” หน้าจั่ว, 11 (กันยายน - ธันวาคม 2557), 264-270.

¹⁴⁵ น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง), วัดปทุมวนาราม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2539), 11.

จากการสำรวจพบว่าภาพจิตรกรรมรูปกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ที่ปรากฏอยู่บนฝาผนังระหว่างช่องหน้าต่างภายในพระอุโบสถซึ่งมีทั้งหมด 12 ห้องภาพ ได้พบภาพของกลุ่มดาวอยู่เพียง 15 กลุ่มจากจำนวนทั้งหมด 27 กลุ่ม และภาพกลุ่มดาวบางกลุ่มถูกวาดขึ้นใหม่ในลักษณะที่ใกล้เคียงกับของดั้งเดิมโปรดสังเกตรูปแบบการวาดภาพกลุ่มดาวนั้นไม่ได้ใช้รูปวงกลมแทนดวงดาวตามอย่างจิตรกรรมไทยประเพณี แต่กลับวาดให้มีลักษณะเป็นดาวที่มีแฉกรัศมี ซึ่งเชื่อว่าน่าจะเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากสัญลักษณ์รูปดาวในศิลปะตะวันตกก็เป็นได้ โดยสามารถอธิบายตำแหน่งของภาพกลุ่มดาวซึ่งปรากฏอยู่บนผนังแต่ละห้องภาพดังนี้ (แผนผังที่ 1)

ห้องภาพที่ 1 ฝั่งทิศเหนือ ตรงกลางพบภาพกลุ่มดาว จำนวน 2 ดวง วาดขึ้นใหม่ใกล้เคียงกับกลุ่มดาว 2 ดวงของเดิม

ห้องภาพที่ 2 พบกลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง บริเวณมุมบนด้านขวามือ

ห้องภาพที่ 3 มีภาพกลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง ที่มุมบนด้านขวามือ ถัดมาทางฝั่งซ้ายเป็นภาพกลุ่มดาวอีก 5 ดวง

ห้องภาพที่ 4 ทางฝั่งขวามือปรากฏภาพของกลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง ซึ่งวาดขึ้นใหม่ในบริเวณที่มีกลุ่มดาว 6 ดวงของเดิมอยู่ ถัดมาทางซ้ายมือ มีภาพของกลุ่มดาวอีกกลุ่มที่มีดาวจำนวน 5 ดวง ที่วาดขึ้นใหม่ในตำแหน่งที่มีของกลุ่มดาว 5 ดวงของเดิมปรากฏอยู่เช่นเดียวกัน

ห้องภาพที่ 5 มีภาพกลุ่มดาว 3 กลุ่ม กลุ่มแรกทางขวามือเป็นกลุ่มดาวจำนวน 8 ดวง ถัดมาตรงกลางมีกลุ่มดาวจำนวน 2 ดวง จากนั้นจึงเป็นภาพของกลุ่มดาวจำนวน 8 ดวงอยู่ทางซ้ายมือ

ห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศเหนือมีภาพกลุ่มดาวจำนวน 8 ดวง และฝั่งทิศตะวันตกมีกลุ่มดาวที่มีจำนวน 6 ดวง

ห้องภาพที่ 7 ไม่พบกลุ่มดาว

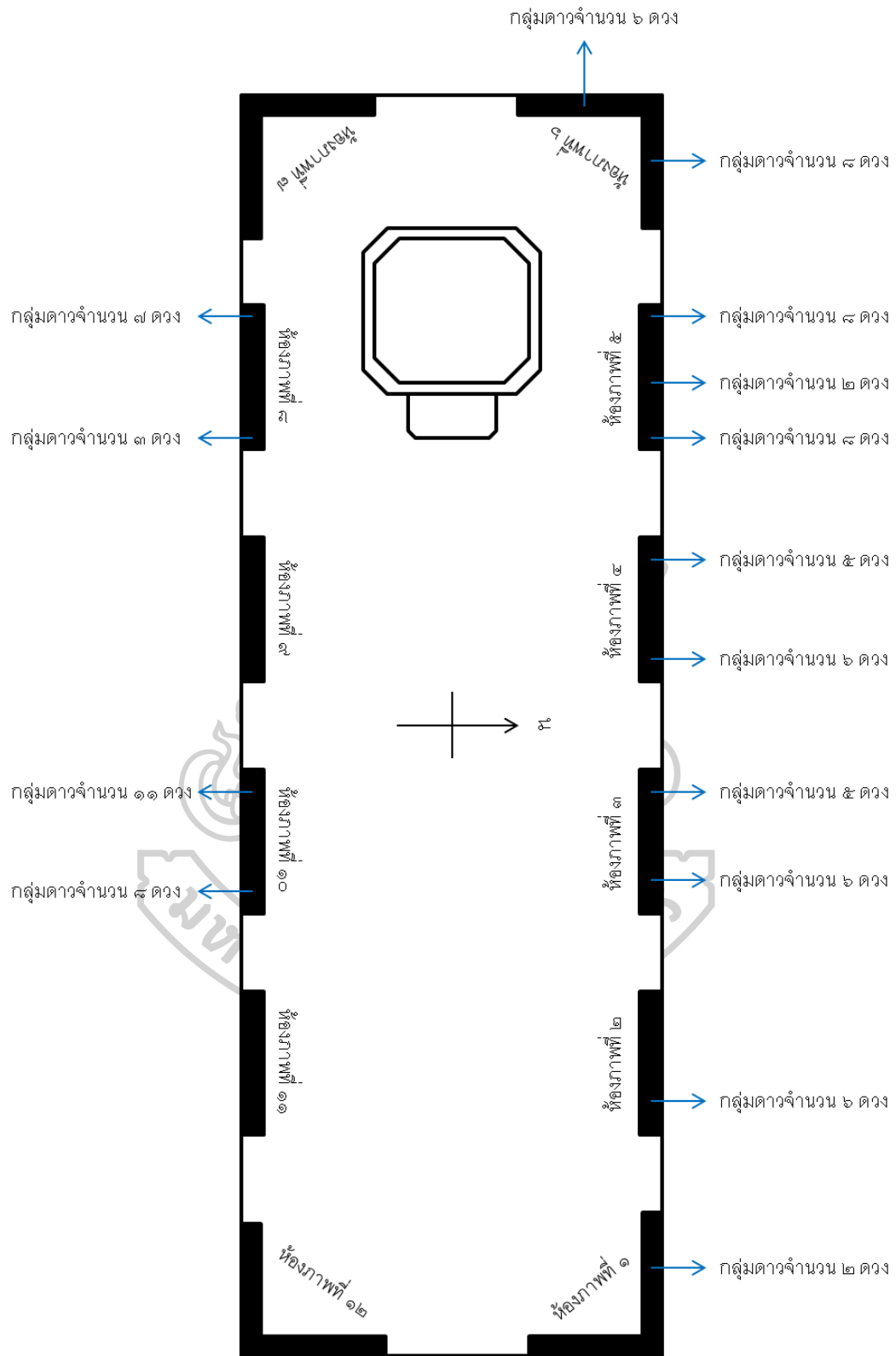
ห้องภาพที่ 8 พบภาพของกลุ่มดาวที่มีดาวจำนวน 7 ดวง บริเวณด้านขวามือ ถัดมาทางด้าน
ซ้ายมีภาพกลุ่มดาวจำนวน 3 ดวง

ห้องภาพที่ 9 ไม่พบกลุ่มดาว

ห้องภาพที่ 10 ปรากฏภาพกลุ่มดาวจำนวน 11 ดวงอยู่ทางด้านขวามือ ส่วนทางซ้ายมือมี
ภาพกลุ่มดาวจำนวน 8 ดวง

ห้องภาพที่ 11 - 12 ไม่ปรากฏภาพกลุ่มดาว

แผนผังที่ 1 ผังพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม และตำแหน่งฝ้าผนังที่พบภาพกลุ่มดาว

สำหรับลักษณะของกลุ่มดาวที่พบจิตรกรรมภายในพระอุโบสถแห่งนี้ เมื่อลองนำไปเทียบกับภาพกลุ่มดาวในตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 ฉบับที่ 122 ซึ่งเคยใช้เทียบกับภาพกลุ่มดาวในหอไตรของตำหนักवासกรีมาแล้วนั้นปรากฏว่า ไม่พบกลุ่มดาวที่มีจำนวน และลักษณะใกล้เคียงกันมากพอที่จะนำมาใช้เปรียบเทียบกัน อย่างไรก็ตามได้พบว่าในคัมภีร์ดาวเลขที่ 27 ซึ่งต้นฉบับเป็นสมุดไทย ขาวเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ได้มีการวาดภาพของแผนที่ดาวพร้อมกับภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ ทั้ง 27 ดวงเอาไว้ด้วย (ดูภาพที่ 88) โดยพบว่าภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ 27 กลุ่มในแผนที่ดาวนี้มีลักษณะการเรียงตัว และจำนวนของดาวในแต่ละกลุ่มดาวที่ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับที่พบในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ โดยมีกลุ่มดาวที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ดังนี้

1. กลุ่มดาว 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 2 (ภาพที่ 138) มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวจำนวน 6 ดวงเรียงตัวกันเป็น แถวในแนวตั้ง 2 แถว แถวละ 3 ดวง ซึ่งลักษณะของการเรียงตัวและจำนวนของกลุ่มดาวนี้เหมือนกับ **กลุ่มดาวอาร์ทรา**ลำดับที่ 6 ในแผนที่ดาว ซึ่งมีดาว 6 ดวง เรียงตัวกันเป็น 2 แถวในแนวตั้ง แต่ละแถวมีดาว 3 ดวงเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 139) ดังนั้นภาพกลุ่มดาว 6 ดวงในห้องภาพที่ 2 นี้อาจเป็นภาพของ กลุ่มดาวอาร์ทราแบบเดียวกับที่ปรากฏในแผนที่ดาว

ภาพที่ 138 กลุ่มดาว 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 2

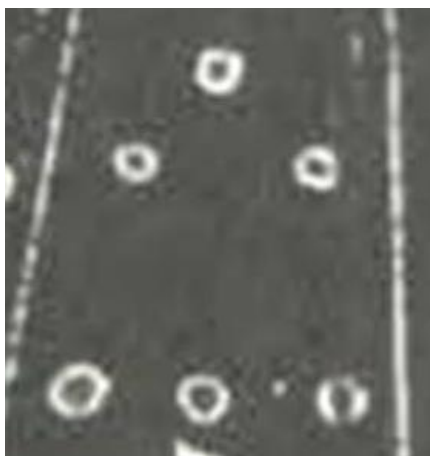
ภาพที่ 139 กลุ่มดาวอาร์ทรา ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

2. กลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 3 (ภาพที่ 140) ลักษณะเป็นกลุ่มดาว 6 ดวงเรียงซ้อนกัน 3 ชั้นคล้ายรูปสามเหลี่ยม โดยชั้นล่างมีดาว 3 ดวง ชั้นกลางมีดาว 2 ดวง และชั้นบนอีก 1 ดวง ซึ่งสามารถนำไปเทียบกับ **กลุ่มดาวบุษยะ** อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่ 8 ในแผนที่ดาว ที่พบว่ามีดาวจำนวน 6 ดวงเรียงกันเป็นรูปสามเหลี่ยม (ภาพที่ 141) ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อว่ากลุ่มดาวจำนวน 6 ดวงด้านขวามือในห้องภาพที่ 3 อาจเป็นภาพของกลุ่มดาวบุษยะ

ภาพที่ 140 กลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 3

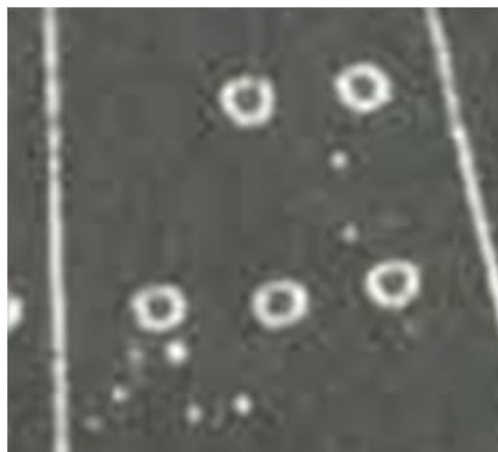

ภาพที่ 141 กลุ่มดาวบุษยะ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

3. กลุ่มดาวจำนวน 5 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 3 (ภาพที่ 142) มีลักษณะเป็นกลุ่มดาว 5 ดวงเรียงซ้อนกันในแนวนอน 2 แถว แถวล่างมี 3 ดวง แถบบนมี 2 ดวง โดยลักษณะของกลุ่มดาวกลุ่มนี้ดูเหมือนกับ กลุ่มดาวลำดับที่ 9 ในแผนที่ดาว คือ **กลุ่มดาวอาศเลข** ที่มีดาวจำนวน 5 ดวงเรียงซ้อนกัน 2 ชั้นในแนวนอนเช่นกัน (ภาพที่ 143) ทำให้พอจะสันนิษฐานได้ว่ากลุ่มดาวจำนวน 5 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 3 นี้เป็นภาพของกลุ่มดาวอาศเลข

ภาพที่ 142 กลุ่มดาวจำนวน 5 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 3

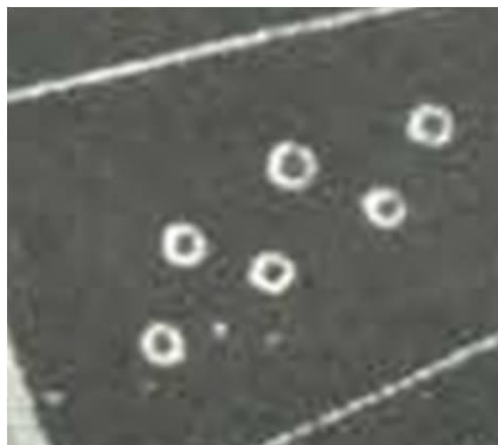

ภาพที่ 143 กลุ่มดาวอาศเลข ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

4. กลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 4 (ภาพที่ 144) เป็นภาพกลุ่มดาวที่ได้รับการซ่อมแซม ซึ่งภาพกลุ่มดาวที่วาดขึ้นใหม่มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวจำนวน 6 ดวงเรียงซ้อนกัน 2 แถวในแนวเฉียง โดยแถวบนมี 4 ดวง และแถวล่างอีก 2 ดวง ในขณะที่ภาพกลุ่มดาวของเดิมนั้นจะเห็นเป็นดาวจำนวน 6 ดวงเรียงซ้อนกันในแนวเฉียงเช่นกัน แต่มีจำนวนดาวแถวละ 3 ดวงและดาวแถวบนกับแถวล่างจะเรียงตัวสลับหว่างกัน ซึ่งลักษณะกลุ่มดาวของดั้งเดิมนี้อาจสามารถนำมาเทียบได้กับ **กลุ่มดาวมาฆะ** ลำดับที่ 10 ในแผนที่ดาว ลักษณะเป็นกลุ่มดาวจำนวน 6 ดวงที่เรียงซ้อนกัน 2 ชั้นในแนวเฉียง และดาวแต่ละดวงจะเรียงสลับหว่างกัน (ภาพที่ 145) ฉะนั้นจึงเป็นไปได้ที่ภาพกลุ่มดาวจำนวน 6 ดวงด้านขวามือในห้องภาพที่ 4 นี้จะเป็นภาพของกลุ่มดาวมาฆะ

ภาพที่ 144 กลุ่มดาวจำนวน 6 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 4

ภาพที่ 145 กลุ่มดาวมาฆะ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

5. กลุ่มดาวจำนวน 5 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 4 (ภาพที่ 146) เป็นภาพกลุ่มดาวที่ได้รับการซ่อมแซมเช่นเดียวกับกลุ่มดาวก่อนหน้า โดยภาพกลุ่มดาวที่วาดขึ้นมาใหม่นั้นมีลักษณะเป็นกลุ่มดาว 5 ดวงเรียงตัวสลับหว่างกันคล้ายฟันปลาในแนวเฉียง ขณะที่ภาพกลุ่มดาวของเดิมก็มีลักษณะเป็นกลุ่มดาว 5 ดวงเรียงสลับฟันปลาเช่นเดียวกัน เพียงแค่มิพื้นที่การกระจายตัวของกลุ่มดาวกว้างกว่า และแนวองศาเฉียงของกลุ่มดาวไม่ชันเท่ากับภาพที่วาดขึ้นมาใหม่ ซึ่งลักษณะของภาพกลุ่มดาวแบบเก่านี้มีความคล้ายคลึงกับภาพของกลุ่มดาวลำดับที่ 11 คือ **กลุ่มดาวบุรพผลคุณี** ในแผนที่ดาวที่เป็นกลุ่มดาว 5 ดวงเรียงตัวสลับหว่างกัน (ภาพที่ 147) ดังนั้นภาพกลุ่มดาวจำนวน 5 ดวงด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 5 อาจจะเป็นภาพของกลุ่มดาวบุรพผลคุณีก็เป็นได้

ภาพที่ 146 กลุ่มดาวจำนวน 5 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 4

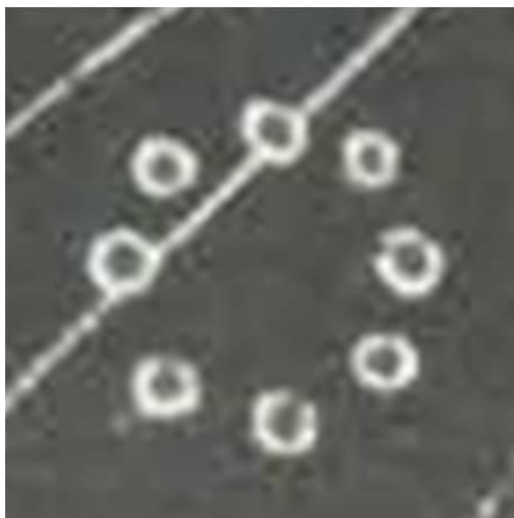

ภาพที่ 147 กลุ่มดาวบุรพผลคูณี ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

6. ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 5 (ภาพที่ 148) มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวจำนวน 8 ดวงเรียงตัวกันเป็นรูปวงกลม ซึ่งเหมือนกับภาพของ **กลุ่มดาวอุตรผลคูณี** ลำดับที่ 12 ในแผนที่ดาวซึ่งมีลักษณะเป็นกลุ่มดาว 8 ดวงเรียงกันเป็นรูปวงกลมเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 149) ด้วยเหตุนี้จึงอาจมีความเป็นไปได้ที่ภาพของกลุ่มดาว 8 ดวงด้านขวามือในห้องภาพที่ 5 จะเป็น **กลุ่มดาวอุตรผลคูณี** เช่นเดียวกับแผนที่ดาว

ภาพที่ 148 ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 5

ภาพที่ 149 กลุ่มดาวอูตรผลคูณี ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

7. ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านซ้ายมือในท้องภาพที่ 5 (ภาพที่ 150) เป็นกลุ่มดาวที่มีจำนวนดาว 8 ดวงเรียงกันคล้ายรูปกากบาท (X) ทั้งนี้พบว่าลักษณะดังกล่าวมีความใกล้เคียงกับ **กลุ่มดาวจัตตระ** กลุ่มดาวลำดับที่ 14 ในแผนที่ดาว ซึ่งมีรูปลักษณะเป็นดาวจำนวน 8 ดวง เรียงตัวกันเป็นรูปคล้ายกากบาท (ภาพที่ 151) ฉะนั้นภาพกลุ่มดาว 8 ดวงด้านซ้ายมือในท้องภาพที่ 5 นี้ น่าจะเป็นภาพของกลุ่มดาวจัตตระ นั่นเอง

ภาพที่ 150 ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านซ้ายมือในท้องภาพที่ 5

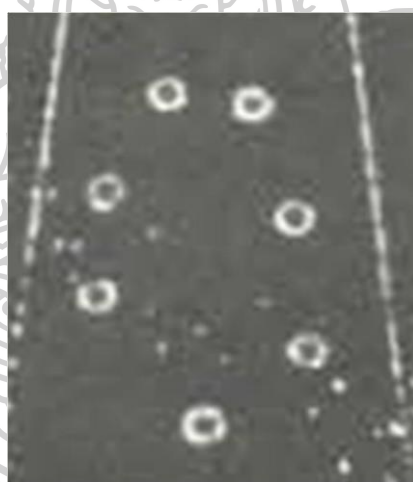

ภาพที่ 151 กลุ่มดาวจิตระ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

8. ภาพกลุ่มดาว 8 ดวงในห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศเหนือ (ภาพที่ 152) มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวที่เรียงตัวกันเป็นรูปวงกลม ประกอบด้วยดวงดาวจำนวน 8 ดวง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับกลุ่มดาวลำดับที่ 15 ในแผนที่ดาว คือ **กลุ่มดาวสวาติ** แต่ลักษณะและจำนวนที่ของกลุ่มดาวนี้ที่พบในแผนที่ดาวจะเป็นกลุ่มดาวอยู่จำนวน 7 ดวง ที่เรียงตัวกันในรูปร่างค่อนข้างไปทางวงรี (ภาพที่ 153) แม้ว่าจำนวนและรูปทรงของดาวจะแตกต่างกันไปบ้าง แต่จากตำแหน่งของภาพกลุ่มดาว 8 ดวงในห้องภาพที่ 6 ซึ่งอยู่ถัดจากภาพกลุ่มดาวที่เชื่อว่าเป็น กลุ่มดาวจิตระ ด้วยเหตุนี้จึงอาจพอสันนิษฐานนิษฐานได้ว่า ภาพกลุ่มดาวนี้น่าจะเป็นภาพของ กลุ่มดาวสวาติ ได้เช่นกัน

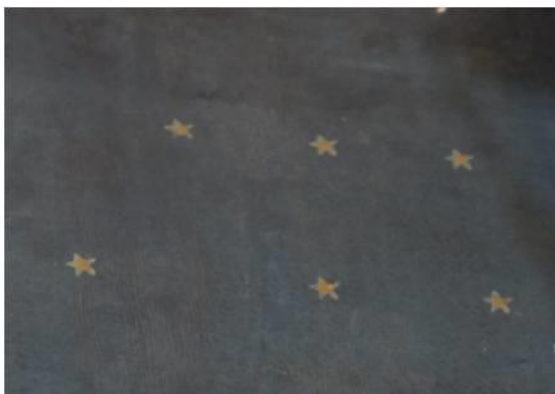

ภาพที่ 152 ภาพกลุ่มดาว 8 ดวงในห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศเหนือ

ภาพที่ 153 กลุ่มดาวสวาดิ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

9. ภาพกลุ่มดาว 6 ดวงในห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศตะวันตก (ภาพที่ 154) ลักษณะเป็นกลุ่มดาวจำนวน 6 ดวงเรียงตัวเป็นแถวในแนวนอน 2 แถว แถวละ 3 ดวง โดยพบว่าดาวกลุ่มนี้มีความใกล้เคียงกับภาพกลุ่มดาววิสาขะ ลำดับที่ 16 ที่พบอยู่ในแผนที่ดาว ซึ่งมีลักษณะเป็นกลุ่มดาวเรียงตัวกันเป็นแถวในแนวนอน 2 แถว แต่ละแถวมีดาวจำนวน 3 ดวง (ภาพที่ 155) ด้วยเหตุนี้จึงพอจะอธิบายได้ว่า ภาพกลุ่มดาว 6 ดวงในห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศตะวันตกนี้อาจเป็นแก่ภาพของ กลุ่มดาววิสาขะ

ภาพที่ 154 ภาพกลุ่มดาว 6 ดวงในท้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศตะวันตก

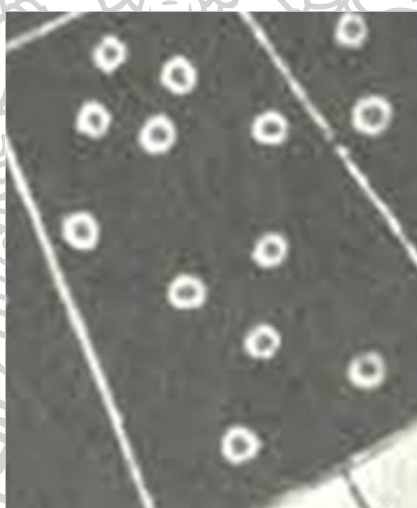
ภาพที่ 155 ภาพกลุ่มดาววิสาขะ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

10. ภาพกลุ่มดาว 11 ดวง ด้านขวามือในท้องภาพที่ 10 (ภาพที่ 156) มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวจำนวน 11 ดวง เรียงตัวกันเป็นรูปร่างคล้ายปลา โดยพบว่าการเรียงตัวกันของกลุ่มดาวในลักษณะเช่นนี้สามารถเทียบได้กับภาพของ กลุ่มดาวลำดับที่ 24 ในแผนที่ดาว ได้แก่ **กลุ่มดาวศตภีษ** ซึ่งเป็นกลุ่มดาวจำนวน 11 ดวง เรียงกันเป็นรูปคล้ายกับปลา (ภาพที่ 157) ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าภาพกลุ่มดาว 11 ดวง ด้านขวามือในท้องภาพที่ 10 นี้ จะเป็นภาพของ กลุ่มดาวศตภีษ

ภาพที่ 156 ภาพกลุ่มดาว 11 ดวง ด้านขวามือในห้องภาพที่ 10

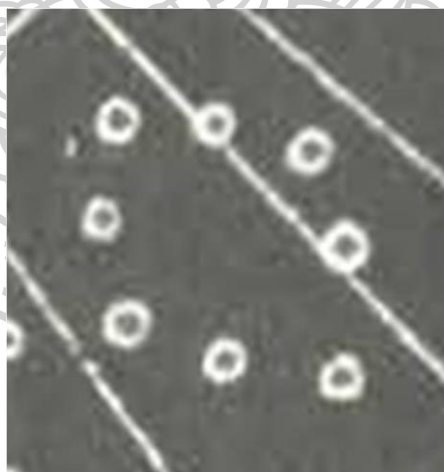
ภาพที่ 157 กลุ่มดาวศตภิชช์ ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

11. ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 10 (ภาพที่ 158) เป็นกลุ่มดาวที่มีดาวจำนวน 8 ดวงเรียงตัวกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ซึ่งหากเทียบกับกลุ่มดาวที่เขียนอยู่ในแผนที่ดาวแล้ว อาจสามารถเทียบได้กับภาพของ กลุ่มดาวลำดับที่ 25 คือ **กลุ่มดาวบุรพภัทรบท** ที่มีลักษณะเป็นกลุ่มดาวเรียงตัวกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน โดยมีจำนวนดาวทั้งสิ้น 8 ดวง

เช่นเดียวกัน (ภาพที่ 159) ฉะนั้นภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 10 นี้ น่าจะเป็นภาพของ กลุ่มดาวบुरुพภัทรบท เช่นเดียวกับที่ปรากฏในแผนที่ดาว

ภาพที่ 158 ภาพกลุ่มดาว 8 ดวง ด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 10

ภาพที่ 159 กลุ่มดาวบुरुพภัทรบท ในแผนที่ดาว จากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27

จากการเปรียบเทียบภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์บนจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม กับภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ในแผนที่ดาวจากคัมภีร์ดาวเลขที่ 27 แล้ว ทำให้ได้ข้อเสนอน่าสนใจว่าในจำนวน

ภาพกลุ่มดาวทั้งหมด 15 กลุ่มภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม มีภาพกลุ่มดาว 11 กลุ่ม ที่พอจะ
สามารถระบุชื่อได้ดังนี้

1. กลุ่มดาวอาร์ทรา (6) ทางด้านขวามือในห้องภาพที่ 2
2. กลุ่มดาวบุษยะ (8) ทางด้านขวามือในห้องภาพที่ 3
3. กลุ่มดาวอาศเลข (9) ทางด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 3
4. กลุ่มดาวมาฆะ (10) ทางด้านขวามือในห้องภาพที่ 4
5. กลุ่มดาวบุรพผลคุณี (11) ทางด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 4
6. กลุ่มดาวอุตรผลคุณี (12) ทางด้านขวามือในห้องภาพที่ 5
7. กลุ่มดาวจิตระ (14) ทางด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 5
8. กลุ่มดาวสวาตี (15) ในห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศเหนือ
9. กลุ่มดาววิสาขะ (16) ในห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศตะวันตก
10. กลุ่มดาวศตภิชซ์ (24) ทางด้านขวามือในห้องภาพที่ 10
11. กลุ่มดาวบุรพภัทรบท (25) ทางด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 10

แม้ว่าจะสามารถระบุชื่อของกลุ่มดาวได้ถึง 11 กลุ่มจากการเปรียบเทียบกับภาพกลุ่มดาวใน
แผนที่ดาว แต่ยังมีภาพกลุ่มดาวอีก 4 กลุ่มที่ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นกลุ่มดาวใด คือ

1. ภาพกลุ่มดาวจำนวน 2 ดวง ทางฝั่งทิศเหนือในห้องภาพที่ 1
2. ภาพกลุ่มดาวจำนวน 2 ดวง ตรงกลางระหว่างภาพกลุ่มดาวอุตรผลคุณี กับภาพกลุ่มดาว
จิตระ ในห้องภาพที่ 5
3. ภาพกลุ่มดาวจำนวน 7 ดวง ทางด้านขวามือในห้องภาพที่ 8
4. ภาพกลุ่มดาวจำนวน 3 ดวง ทางด้านซ้ายมือในห้องภาพที่ 8

เหตุที่ไม่สามารถระบุได้ว่าภาพกลุ่มดาวทั้ง 4 กลุ่มนี้ เป็นกลุ่มดาวใดนั้น ก็เนื่องมาจากจำนวน และลักษณะการเรียงตัวของดาว ซึ่งไม่อาจนำไปเปรียบเทียบกับภาพดาวนักษัตรฤกษ์ในแผนที่ได้ ทั้งนี้ น่าจะเป็นผลมาจากสองกรณีคือ มีความเป็นไปได้ว่าภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ภายในพระอุโบสถวัด ปทุมวนาราม อาจถูกวาดขึ้นโดยมีต้นแบบจากแผนที่ดาวของคัมภีร์ดาวเล่มอื่นที่แสดงภาพของกลุ่ม ดาวนักษัตรฤกษ์ ซึ่งมีจำนวนและลักษณะการเรียงตัวของกลุ่มดาวบางกลุ่มแตกต่างไปจากตำราดาวเล่ม ที่นำมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ หรืออีกกรณี คือ ภาพกลุ่มดาวทั้ง 4 กลุ่มนี้อาจมีสภาพที่ไม่สมบูรณ์ตาม ลักษณะที่ควรจะเป็น เนื่องจากได้รับความเสียหายจากเหตุอัคคีภัยตามที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อมีการ บูรณะในภายหลัง จึงมีการเขียนภาพกลุ่มดาวขึ้นใหม่ตามแบบเดิมที่ยังพอหลงเหลืออยู่ ทั้งนี้จาก ร่องรอยของการบูรณะภาพกลุ่มดาว 2 ดวง ทางฝั่งทิศเหนือในห้องภาพที่ 2 โดยการเติมภาพของดาว 2 ดวง ลงไปในบริเวณใกล้ๆ กับกลุ่มดาว 2 ดวงของเดิมที่เหลืออยู่ ซึ่งแต่เดิมภาพของกลุ่มดาวนี้ถ้า สมบูรณ์อาจมีจำนวนและการเรียงตัวของดาวต่างไปจากที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ เชื่อว่าภาพกลุ่มดาวทั้ง 4 กลุ่มนี้อาจจะอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ครบถ้วนตามแบบเดิม ทำให้ไม่สามารถ นำมาใช้เปรียบเทียบกับภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ในตำราดาวเพื่อระบุชื่อของกลุ่มดาวนั้นๆ ได้

อย่างไรก็ดี ภาพของกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ที่สามารถระบุชื่อได้จำนวน 11 กลุ่ม ซึ่งถูกวาดขึ้นใน แต่ละห้องภาพนั้น เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว จะพบว่ามีการจัดตำแหน่งภาพกลุ่มดาวให้เรียงกัน ไปเป็นลำดับ ตามอย่างการจัดเรียงลำดับของกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ 27 กลุ่ม ทำให้เชื่อว่าแต่เดิมนั้นคงมี ภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ครบทั้ง 27 ดวง แต่ภาพกลุ่มดาวบางกลุ่มได้ลบเลือนไปจนหมดสิ้นแล้ว เมื่อมี การบูรณะจึงอาจจะได้ทำสีน้ำเงินเข้มอันเป็นสีของท้องฟ้าที่บดลงไปแทน จึงทำให้ไม่ปรากฏภาพของ กลุ่มดาวในหลายห้องภาพ ทั้งนี้จากภาพของกลุ่มดาวที่เหลืออยู่ ก็พอจะช่วยให้สันนิษฐานชื่อของกลุ่ม ดาวและตำแหน่งที่ควรจะปรากฏในแต่ละห้องภาพได้ โดยจะขอเริ่มสันนิษฐานจากห้องภาพที่ 2 ซึ่งเป็นห้องภาพแรกที่สามารถระบุชื่อของภาพกลุ่มดาวที่ปรากฏอยู่ แล้วเรียงลำดับไปยังแต่ละห้องภาพ ดังต่อไปนี้ (แผนผังที่ 2)

ห้องภาพที่ 2 ทางด้านขวามือของห้องภาพปรากฏภาพของ กลุ่มดาวอารทรา (6) ส่วน ทางด้านซ้ายมือของห้องภาพซึ่งว่างเปล่านั้น แต่เดิมควรเป็นตำแหน่งของภาพ กลุ่มดาวปูนัฟพสุ (7) ที่จะต่อเนื่องไปยังภาพกลุ่มดาวในห้องภาพถัดไป

ห้องภาพที่ 3 ทางด้านขวามือของห้องภาพเป็นภาพของ กลุ่มดาวบุษยยะ (8) และทางด้านซ้ายมือของห้องภาพเป็นภาพของ กลุ่มดาวอาศเลข (9)

ห้องภาพที่ 4 ทางด้านขวามือของห้องภาพเป็นภาพของ กลุ่มดาวมาฆะ (10) ส่วนทางด้านซ้ายมือของห้องภาพเป็นภาพของ กลุ่มดาวบุรพผลคฤณี (11)

ห้องภาพที่ 5 ทางด้านขวามือของห้องภาพปรากฏภาพของ กลุ่มดาวอุตรผลคฤณี (12) และทางด้านซ้ายมือของห้องภาพเป็นภาพของกลุ่มดาวจิตระ (14) ส่วนกลุ่มดาวจำนวน 2 ดวง ที่อยู่ตรงกลางของห้องภาพระหว่างภาพกลุ่มดาวอุตรผลคฤณี กับภาพกลุ่มดาวจิตระ ซึ่งยังไม่สามารถระบุชื่อนั้น อาจจะได้แก่ภาพของ กลุ่มดาวหัสตะ (13) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่ 13

ห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศเหนือเป็นภาพของ กลุ่มดาวสวาดิ (15) ในขณะที่ฝั่งทิศตะวันตกปรากฏภาพของ กลุ่มดาววิสาขะ (16)

ห้องภาพที่ 7 ไม่ปรากฏภาพกลุ่มดาว แต่หากสันนิษฐานโดยเชื่อมโยงกับห้องภาพที่ 6 ภาพของกลุ่มดาวที่ควรปรากฏในห้องภาพนี้น่าจะได้แก่ กลุ่มดาวอนุราธะ (17) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่ 17 บริเวณฝั่งทิศตะวันตกของห้องภาพ ส่วนฝั่งทิศใต้ของห้องภาพน่าจะเคยมีภาพของกลุ่มดาวลำดับที่ 18 คือ กลุ่มดาวเชษฐะ (18)

ห้องภาพที่ 8 ปรากฏภาพกลุ่มดาวจำนวน 2 กลุ่มที่ยังไม่สามารถระบุชื่อได้ และเนื่องจากตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับห้องภาพที่ 5 ซึ่งมีภาพกลุ่มดาวอยู่ทั้งหมด 3 กลุ่ม จึงอาจเป็นไปได้ว่าแต่เดิมห้องภาพนี้น่าจะเคยมีภาพของกลุ่มดาว 3 กลุ่มเช่นเดียวกัน โดยทางด้านขวามือของห้องภาพมีภาพของกลุ่มดาวจำนวน 7 ดวง ที่ไม่สามารถระบุชื่อได้ แต่ถ้าจะนับลำดับของกลุ่มดาวต่อจากข้อสันนิษฐานของห้องภาพที่ 7 แล้ว ภาพกลุ่มดาว 7 ดวงนี้อาจจะเป็นภาพของ กลุ่มดาวมูละ (19) อันเป็นกลุ่มดาวในลำดับที่ 19 ส่วนบริเวณตรงกลางของห้องภาพซึ่งไม่ปรากฏภาพกลุ่มดาวนั้น ถ้าห้องภาพนี้เคยมีภาพกลุ่มดาว 3 กลุ่มจริงตามข้อสันนิษฐาน บริเวณตรงนี้น่าจะเคยมีภาพของ กลุ่มดาวบุรพาชาต (20) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่ 20 อยู่ แต่ได้ลบเลื่อนไปหมดแล้ว และสำหรับภาพกลุ่มดาวจำนวน 3

ดวง ทางด้านซ้ายมือของห้องภาพที่ยังไม่สามารถระบุชื่อได้ ก็น่าจะเป็นภาพของกลุ่มดาวลำดับที่ 21 คือ กลุ่มดาวอุตราชาตม (21)

ห้องภาพที่ 9 ไม่พบภาพกลุ่มดาว แต่พอจะสันนิษฐานได้ว่าน่าจะเคยมีภาพกลุ่มดาว 2 กลุ่ม เหมือนที่ปรากฏในห้องภาพอื่นโดยส่วนใหญ่ที่มีกลุ่มดาวของ 2 ดวง และภาพกลุ่มดาวที่เคยปรากฏอยู่ในห้องภาพนี้น่าจะเป็นกลุ่มดาวในลำดับต่อจากห้องภาพที่ 8 กล่าวคือ ทางด้านขวามือของห้องภาพน่าจะเคยมีภาพของกลุ่มดาวศรวงษะ (22) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่ 22 ถัดมาบริเวณทางด้านซ้ายมือของห้องภาพก็อาจจะเคยมีภาพของกลุ่มดาวลำดับที่ 23 ได้แก่ กลุ่มดาวธนิษฐะ (23) หากแต่ภาพกลุ่มดาวทั้งสองนี้ได้ลบเลื่อนไปแล้ว

ห้องภาพที่ 10 ทางด้านขวามือของห้องภาพปรากฏภาพของกลุ่มดาวศตภิชซ์ (24) ส่วนทางด้านซ้ายมือของห้องภาพเป็นภาพของกลุ่มดาวบุรพรัทรบท (25)

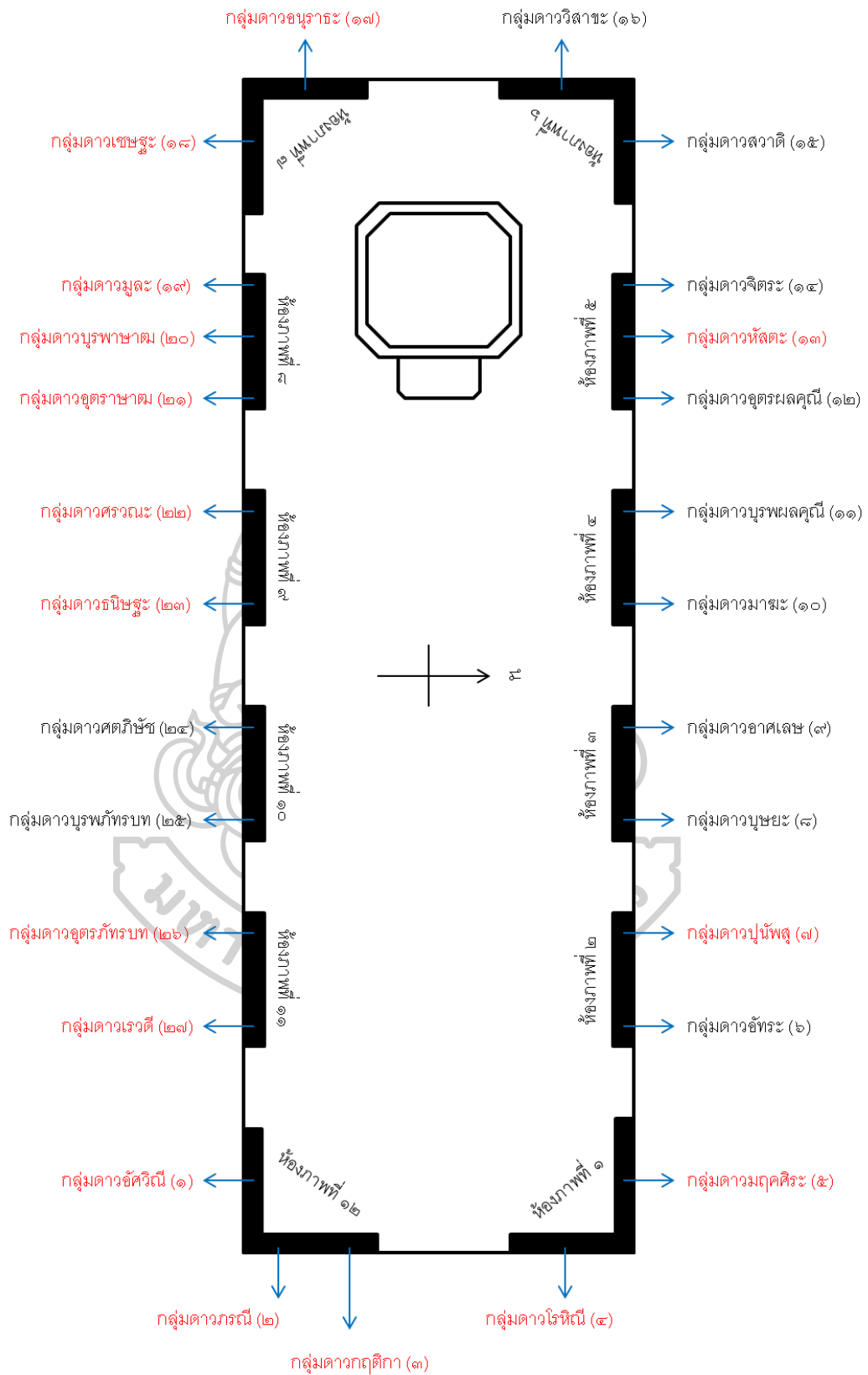
ห้องภาพที่ 11 ไม่ปรากฏภาพกลุ่มดาว สันนิษฐานว่าเดิมน่าจะมีภาพกลุ่มดาวจำนวน 2 กลุ่ม แต่ภาพลบเลื่อนไปแล้ว โดยทางด้านขวามือของห้องภาพน่าจะเคยวาดภาพของกลุ่มดาวอุตรรัทรบท (26) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่ 26 ส่วนทางด้านซ้ายมือถ้าภาพไม่ลบเลื่อน ก็น่าจะปรากฏภาพของกลุ่มดาวลำดับที่ 27 คือ กลุ่มดาวเรวดี (27) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับสุดท้ายในหมู่ดาวนักชัตฤกษ์ 27 กลุ่ม

ห้องภาพที่ 12 ไม่ปรากฏภาพกลุ่มดาว แต่เชื่อว่าน่าจะเคยมีภาพกลุ่มดาวอยู่ราว 2 - 3 กลุ่ม และควรจะเป็นภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ในลำดับแรกๆ ซึ่งพอจะสันนิษฐานได้ว่า ทางฝั่งทิศใต้ของห้องภาพน่าจะเป็นภาพของกลุ่มดาวอัศวิน (1) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่แรก ในหมู่ดาวนักชัตฤกษ์ 27 กลุ่ม ส่วนทางฝั่งทิศตะวันออกของห้องภาพสันนิษฐานว่าอาจจะเคยมีภาพของกลุ่มดาว 2 กลุ่ม คือ กลุ่มดาวภรณี (2) อันเป็นกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ลำดับที่ 2 ที่มีชื่อเรียกโดยทั่วไปว่า กลุ่มดาวแม่ไก่ และกลุ่มดาวอีกกลุ่มหนึ่งที่น่าจะอยู่ร่วมกัน คือ กลุ่มดาวภฤติกา (3) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่ 3 หรือที่เรียกกันว่า กลุ่มดาวลูกไก่

ห้องภาพที่ 1 พบภาพกลุ่มดาว 2 ดวง บริเวณกึ่งกลางผนังฝั่งทิศเหนือของห้องภาพ ซึ่งยังไม่สามารถระบุชื่อได้ ในขณะที่ฝั่งทิศตะวันออกของห้องภาพไม่ปรากฏภาพกลุ่มดาว แต่สันนิษฐานว่าอาจจะเคยมีภาพกลุ่มดาวที่อยู่ในลำดับถัดจากกลุ่มกฤติกา ซึ่งได้แก่ กลุ่มดาวโรหิณี (4) อันเป็นกลุ่มดาวลำดับที่ 4 ในหมู่ดาวนักชัตฤกษ์ ฉะนั้นภาพกลุ่มดาว 2 ดวง ทางฝั่งทิศเหนือของห้องภาพ ก็น่าจะเป็นของกลุ่มดาวลำดับที่ 5 คือกลุ่มดาวมฤคศิระ (5) ที่สามารถบรรจบเข้ากับกลุ่มดาวอาร์ทรา (6) ในห้องภาพที่ 2 ได้บรรจบกันพอดี

จากข้อสันนิษฐานที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็พอสรุปได้ว่า ในอดีตน่าจะเคยมีภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ครบทั้ง 27 กลุ่ม ถูกวาดไว้บนฝาผนังของพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม โดยน่าจะเริ่มจากภาพของกลุ่มดาวอัศวินี่ ที่สันนิษฐานว่าอาจถูกวาดขึ้นในห้องภาพที่ 12 แล้วจึงค่อยเรียงลำดับภาพกลุ่มดาวกลุ่มถัดมาเรื่อยๆ จนมาจบที่ภาพของกลุ่มดาวเรวตีในห้องภาพที่ 11 ซึ่งลักษณะและจำนวนของกลุ่มดาวที่ยังคงปรากฏภาพอยู่นั้น มีความใกล้เคียงกับภาพกลุ่มดาวที่พบบนผนังจักรราศีในตำราดาว ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าภาพกลุ่มดาวภายในพระอุโบสถแห่งนี้ น่าจะได้ต้นแบบมาจากตำราดาวฉบับใดฉบับหนึ่งก็เป็นได้

สำหรับตำแหน่งของภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ซึ่งได้ถูกวาดไว้ที่ส่วนบนของผนังระหว่างช่องประตูและหน้าต่าง ในขณะที่ผนังส่วนล่างนั้นวาดเป็นภาพเล่าเรื่อง “สังฆกรรมวิธี” คือ การทำสังฆกรรมของพระภิกษุในลักษณะต่างๆ ตามพระวินัยบัญญัติ ส่วนผนังเหนือช่องประตูและหน้าต่างทั้ง 4 ด้านได้วาดเป็นภาพของเหล่าเทวดานางฟ้ามาสำราญอิริยาบถภายในสวนทั้ง 4 แห่งบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันได้แก่ สวนนันทวัน สวนจิตรลดาวัน สวนมิสกวัน และสวนปารุสกวัน โดยการวาดภาพกลุ่มดาวไว้ในตำแหน่งตรงกลางระหว่างภาพเล่าเรื่องสังฆกรรมวิธีทางด้านล่าง กับภาพสวนสวรรค์ที่อยู่ด้านบนนั้น อาจจะเป็นเพื่อการแสดงให้เห็นว่าบริเวณดังกล่าวเป็นขอบเขตของ “ท้องฟ้า” อันเป็นมิติของพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ระหว่าง “โลกมนุษย์” ที่สะท้อนผ่านภาพเล่าเรื่องสังฆกรรมวิธี กับ “สวรรค์” ที่สะท้อนผ่านภาพของสวนสวรรค์ทั้ง 4 แห่งก็เป็นได้

แผนผังที่ 2 แผนผังพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม กับตำแหน่งสันนิษฐานของภาพกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์

4.4 เทวตาประจำกลุ่มดวงดาวนักชัตฤกษ์ ในพระอุโบสถ วัดราชนันทาราม

วัดราชนันทาราม เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2389 เพื่อเฉลิมพระเกียรติ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัส ซึ่งในรัชกาลถัดมา ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระนางนาฏโสมนัสวัฒนาวดีบรมอัครราชเทวีพระมเหสีพระองค์แรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับสิ่งก่อสร้างที่สำคัญภายในเขตพุทธาวาสของ ได้แก่ โถงพระปราสาท พระอุโบสถ พระวิหาร และศาลาการเปรียญ โดยภายในพระอุโบสถมีจิตรกรรมฝาผนังอยู่โดยรอบ ทั้งนี้สันนิษฐานว่าอาจจะถูกวาดขึ้นในสมัยที่พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตโต) ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสรูปที่ 5 ของวัด ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁴⁶

ตำแหน่งของภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถนั้น วาดขึ้นบริเวณผนังเหนือกรอบประตูและหน้าต่างทั้ง 4 ด้าน โดยผนังสกัดฝั่งทิศใต้ด้านหลังของพระประธาน แสดงภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และผนังสกัดฝั่งทิศเหนือตรงข้ามกับพระประธาน แสดงภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนเทโวโรหนะ หรือเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนผนังด้านข้างทั้งสองฝั่งวาดเป็นภาพของท้องฟ้า มีรูปดวงอาทิตย์อยู่กึ่งกลางผนังด้านทิศตะวันออก และมีรูปดวงจันทร์อยู่กึ่งกลางผนังด้านทิศตะวันตก มีภาพเหล่าเทวดาเหาะลอยมาเป็นหมู่ โดยภาพเหล่าเทวดาที่อยู่ถัดจากแนวของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เข้าไป จะถูกวาดให้เหาะไปทางพระประธานและฉากพุทธประวัติตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในขณะที่ภาพของเหล่าเทวดาซึ่งอยู่ทางด้านหน้าก่อนถึงภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ จะถูกวาดให้เหาะย้อนกลับมายังฉากพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ทางฝั่งหน้าพระอุโบสถ ประหนึ่งว่าใช้แนวของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่กึ่งกลางผนังด้านข้างทั้งสองฝั่ง เป็นเส้นแบ่งฉากพุทธประวัติทั้งสองตอนให้แยกออกจากกัน (ภาพที่ 160)

¹⁴⁶ ราชบัณฑิตมหาเจษฎานุสรณ์ (กรุงเทพฯ : สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2555), 65.

ภาพที่ 160 ภาพเหล่าเทวดาเหาะไปคนละด้านกัน โดยมีแนวของดวงอาทิตย์เป็นเส้นแบ่ง

รูปแบบที่น่าสนใจของงานจิตรกรรมภายในพระอุโบสถแห่งนี้ คือการวาดภาพหมู่เทวดาที่เหาะมาทางฉากพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ ให้เหาะเรียงกันเป็นกลุ่มๆ จำนวน 27 กลุ่ม และมีชื่อของกลุ่มดาวนักขัตฤกษ์ 27 กลุ่ม กับราศีที่สถิตเขียนกำกับเอาไว้ โดยเริ่มจากผนังฝั่งทิศตะวันออกห้องที่ 4 ก่อนถึงแนวของดวงอาทิตย์ เวียนย้อนมาทางห้องที่ 1 ทางด้านหน้าพระอุโบสถ จำนวน 13 กลุ่ม ซึ่งสามารถลำดับชื่อกลุ่มดาวและราศีที่สถิตตามอักขระวิธีเดิมได้ดังนี้

อัสวณี ที่ ๑ เมษ - ภรณี ที่ ๒ เมษ - กฤติกา ที่ ๓ ภตุศก - โรหิณี ที่ ๔ ภตุศก - มฤคศีร ที่ ๕ ภตุศกต่อเมถุน - อีทร ที่ ๖ เมถุน - ปุณัพพสุ ที่ ๗ เมถุนต่อกรกฎ - บุศย ที่ ๘ กรกฎ - อสิเลิศ ที่ ๙ กรกฎ - มาม ที่ ๑๐ สิงห์ - บุพพคฤณี ที่ ๑๑ สิงห์ - อุตระคฤณี ที่ ๑๒ กันย์ - หัตถ ที่ ๑๓ กันย์

ส่วนผนังด้านทิศตะวันตกมีกลุ่มเทวดาอีก 14 กลุ่ม ซึ่งเรียงลำดับตามชื่อของกลุ่มดาวที่ปรากฏโดยเริ่มจากห้องที่ 1 ย้อนกลับเข้าไปยังห้องที่ 4 ก่อนถึงแนวของดวงจันทร์ ได้แก่

จิตร ที่ ๑๔ ดุลย์ - สวัสตี ที่ ๑๕ ดุลย์ - วิสาข ที่ ๑๖ ดุลต่อพศจิก - อนุราช ที่ ๑๗ พศจิก - เชฐ ที่ ๑๘ พศจิก - มูล ที่ ๑๙ ธนู - บุพพาสารท ที่ ๒๐ ธนูต่อมังกร - อุตราสารท ที่ ๒๑ มังกร - สาวน ที่ ๒๒ มังกร - ธนิษ ที่ ๒๓ มังกรต่อกุมภ - สัตพิศข ที่ ๒๔ กุมภ - บุพพพัทรบท ที่ ๒๕ กุมภต่อมิน - อุตระพัทรบท ที่ ๒๖ มิน - เรวตี ที่ ๒๗ มินต่อเมษ

จะเห็นว่าการกำหนดชื่อกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ให้สถิตอยู่ในราศีต่างๆ นั้น เป็นรูปแบบเดียวกันกับที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สุริยสิทธิธานตระ และจันตสุริยคติที่ปนี ที่มีการระบุราศีตำแหน่งที่สถิตของกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ทั้ง 27 กลุ่ม ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ส่วนลักษณะการวาดกลุ่มของเทวดาทั้ง 27 กลุ่มนั้น วรพล ไม้สน ได้ให้ความเห็นว่า กลุ่มเทวดาประจำดาวนักซ์ตฤกษ์ถูกวาดขึ้นในขนาดที่แตกต่างกัน โดยเทวดาองค์ใหญ่ที่ไม่มีเมฆบดบังจะเป็นตัวแทนของดวงดาวที่สว่างกว่าดาวดวงอื่นในกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์แต่ละกลุ่ม และตำแหน่งของเทวดาในแต่ละกลุ่มยังสามารถเทียบได้กับตำแหน่งของดวงดาวในกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ด้วย¹⁴⁷ เช่น กลุ่มเทวดาประจำกลุ่มดาวอัศวินี ที่มีเทวดาองค์ใหญ่ 5 องค์ จัดรูปกระบวนในลักษณะสลัหว่างคล้ายฟันปลา (ภาพที่ 161) ซึ่งเทียบได้กับลักษณะการเรียงตัวของกลุ่มดาวอัศวินี (ภาพที่ 162) และ เทวดาประจำกลุ่มดาวภรณี ที่มีเทวดาองค์ใหญ่ 3 องค์ จัดรูปกระบวนเป็นรูปสามเหลี่ยม (ภาพที่ 163) ก็สามารถเทียบได้กับการเรียงตัวของกลุ่มดาวภรณี (ภาพที่ 164) เป็นต้น

ภาพที่ 161 เหล่าเทวดาประจำกลุ่มดาวอัศวินี

¹⁴⁷ วรพล ไม้สน, *อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย*, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน), 2556), 70.

ภาพที่ 162 กลุ่มดาวอสุรี (อัศวิน) ในตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122
ที่มา : ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), น. 130.

ภาพที่ 163 เหล่าเทวดาประจำกลุ่มดาวภรณ์

ภาพที่ 164 กลุ่มดาวภรณ์ ในตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122
ที่มา : ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), น. 130.

นับว่าเป็นความคิดสร้างสรรค์ของช่าง ที่ได้วาดภาพของเหล่าเทวดาประจำกลุ่มดาวนักษัตร
ฤกษ์ เทวดาแต่ละเหล่า ให้จัดเรียงรูปกระบวนเหมือนกับลักษณะการเรียงตัวของดวงดาวในกลุ่ม
ดาวนักษัตรฤกษ์แต่ละกลุ่ม แต่ยังมีข้อที่น่าสังเกตว่าเหตุใดช่างจึงเลือกวาดภาพของเหล่าเทวดาประจำ
กลุ่มดาว ให้เป็นเหมือนกับองค์ประกอบของฉากพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์เท่านั้น ทั้งนี้
เป็นไปได้ว่าช่างผู้วาดอาจจะได้แรงบันดาลใจจากคัมภีร์พุทธประวัติที่มีกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนเสด็จลง
จากดาวดึงส์ก็เป็นได้

เมื่อพิจารณาจากคัมภีร์พุทธประวัติหลายฉบับแล้วพบว่า คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ฉบับพระ
นิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส น่าจะเป็นคัมภีร์พุทธประวัติที่พอจะ
นำมาศึกษาเปรียบเทียบได้ เนื่องจากเป็นคัมภีร์พุทธประวัติที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรม
านุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 อันเป็นช่วงเวลาที่ไม่ห่างจากอายุของงานจิตรกรรม
ภายในพระอุโบสถ ซึ่งวาดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 มากนัก โดยหลังจากที่ได้ตรวจสอบเนื้อหาของคัมภีร์
ปฐมสมโพธิกถา ในเหตุการณ์ตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วไม่พบการกล่าวถึงกลุ่มดาว
นักษัตรฤกษ์แต่อย่างใด หากแต่ได้พบกับเนื้อความตอนหนึ่งที่น่าสนใจว่า

“...แลพระบรมครูเสด็จสถิตเหนือยอดเขาสิเนรุราชทอดพระเนตรเครื่องสักการะบูชาแห่งเทพ
ดาทั้งหมื่นโลกธาตฺ แลหม่อมมนุษย์จะนับบมิได้เต็มไปทั่วจักรวาล เสด็จยืนประดิษฐาน ณ ศีรษะบันไดใน
ท่ามกลางหว่างเทพพรหมบรรพชิต อันแวดล้อมเป็นบริวารก็ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง
จึงพระคันถรจนาจารย์ก็กล่าวสารพระคาถา ยมกปาฏิหาริสฺส เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่าพระ
สัพพัญญูทรงกระทำพระยมกปาฏิหาริย์โดยประการเป็นอันมาก เนื้อความก็เหมือนนัยกล่าวมา
แล้วแต่ครั้งก่อน” ¹⁴⁸

จากเนื้อความของเหตุการณ์ตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ยกมา จะเห็นว่าก่อนที่พระ
พุทธองค์จะเสด็จลงบันไดแก้วนั้น ได้ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งลักษณะของการแสดงยมก
ปาฏิหาริย์นั้นคงจะเหมือนกับการแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี เพื่อปราบพวกเดียรถีย์นั่นเอง
ด้วยเหตุนี้จึงต้องย้อนกลับไปดูเนื้อหาของเหตุการณ์ตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ว่ามีการ

¹⁴⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา (พระนคร : กรมการศาสนา, 2505), 438.

กล่าวถึงกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์หรือไม่ และเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว ก็พบว่าเนื้อหาบางส่วนของเหตุการณ์แสดงยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสวัตถีนีเอง ที่อาจจะมีความเชื่อมโยงกับภาพเหล่าเทวดาตัวแทนของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ เนื่องจากการบรรยายเอาไว้ว่า

“...เพื่อจะทรมานเสียซึ่งเดียรฉัตรทั้งหลายให้พ่ายแพ้ด้วยฤทธาานุภาพ จึงทรงนฤมิตพระรัตนจกรมในอากาศ โดยยาวตลอดหนึ่งหมื่นจักรวาล เอาเขาสิเนรุราชทั้งหมื่นโลกธาตุมารเป็นเสาทองรองรับเพดานเบื้องบนพระรัตนจกรม **เอาดวงดาวในหมื่นจักรวาลมาประดับเป็นดาวเรียรายเป็นพื้นเพดาน** เอาดวงพระจันทร์พระอาทิตย์ทั้งหมื่นจักรวาลมาตามเป็นประทีปชวาลา เอาทรายแก้วในท้องพระมหาสมุทรทั้งหมื่นโลกธาตุมารเรียรายบนพื้นรัตนจกรมแก้ว...”¹⁴⁹

มีความเป็นไปได้ว่าจากเนื้อความส่วนที่ยกมานี้เอง ที่น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้กับช่างผู้วาดผ่านการตีความเนื้อหาจากคัมภีร์ก่อนที่จะได้ถ่ายทอดออกมาเป็นงานจิตรกรรม โดยสันนิษฐานว่าช่างอาจต้องการสะท้อนภาพของเหตุการณ์แสดงยมกปาฏิหาริย์ที่เป็นส่วนหนึ่งในพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ แต่เนื่องจากรายละเอียดของการแสดงยมกปาฏิหาริย์ครั้งนี้ไม่ได้ถูกบรรยายเอาไว้ชัดเจน กล่าวแต่เพียงแค่ว่ามีลักษณะเหมือนการแสดงยมกปาฏิหาริย์ครั้งก่อนหน้า ด้วยเหตุนี้ช่างจึงอาจได้หยิบยืมเอารายละเอียดของการแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเดียรฉัตรมาประกอบในฉากเสด็จลงจากดาวดึงส์แทน โดยช่างได้เลือกเอารายละเอียดจากตอนที่พระพุทธรองค์ได้ทรงเนรมิตรัตนจกรมเนื่องจากอาจจะมีการตีความเชื่อมโยงเรื่องของบันไดแก้วในตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่สามารถเปรียบได้กับรัตนจกรมในตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเดียรฉัตรด้วย

หนึ่งในรายละเอียดที่สำคัญจากตอนเนรมิตรัตนจกรมที่ถูกบรรยายเอาไว้ในคัมภีร์ คือการที่พระพุทธรองค์ทรงเอาดวงดาวจากหมื่นจักรวาลมาประดับเป็นเพดานแห่งรัตนจกรม ซึ่งช่างน่าจะได้หยิบยืมเอาเนื้อความนี้มาสร้างสรรค์ให้เป็นภาพของเหล่าเทวดาที่เป็นตัวแทนของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ทั้ง 27 กลุ่ม เพื่อสะท้อนภาพของเหตุการณ์ยมกปาฏิหาริย์ที่เป็นส่วนหนึ่งในฉากเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั่นเอง ส่วนสาเหตุที่ช่างไม่ได้วาดออกมาเป็นภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์โดยตรงนั้น สันนิษฐานว่าอาจจะต้องการให้มีความกลมกลืนไปกับภาพของเหล่าเทวดาในฝั่งที่เป็นองค์ประกอบของฉากพุทธประวัติตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 416-417.

ไม่เพียงแต่ภาพของเหล่าเทพตัวแทนของกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์เท่านั้น ที่สันนิษฐานว่าช่างได้หยิบยืมมาจากเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าทรงเนรมิตรต้นจงกรม ในคราวแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเดียรีถีย์ เพราะจะสังเกตได้ว่า ภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่วาดอยู่บริเวณกึ่งกลางของผนังด้านข้างทั้งสองฝั่ง ได้มีการวาดภาพของพระอาทิตย์ชักราชรถเทียมราชสีห์ภายในสุริยมณฑล (ภาพที่ 165) และวาดภาพพระจันทร์ชักราชรถเทียมม้าไว้ในจันทรมณฑล (ภาพที่ 166) ซึ่งรูปแบบของภาพพระอาทิตย์ชักราชรถเทียมราชสีห์ ได้พบในงานจิตรกรรมไทยประเพณีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น ภาพพระอาทิตย์ในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 8 (ดูภาพที่ 51) และยังคงได้รับความนิยมนำมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยทั้งพระอาทิตย์และพระจันทร์ต่างก็ชักราชรถให้มุ่งหน้าไปทางฉากเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่นเดียวกับเหล่าเทพประจำกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ จึงเป็นไปได้ว่าภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่ปรากฏอยู่บนฝาผนัง อาจจะมีที่มาจากเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนเดียวกันนี้ซึ่งได้กล่าวถึงการที่พระพุทธองค์ทรง “...เอาดวงพระจันทร์พระอาทิตย์ทั้งหมดนี้จักรวาลมาตามเป็นประทีปชวาลา...” ก็เป็นไปได้

นอกจากจะเป็นการสะท้อนภาพเหตุการณ์แสดงยมกปาฏิหาริย์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จลงบันไดแก้วแล้ว ภาพของเทวดาประจำกลุ่มดาวนักษัตรฤกษ์ และภาพพระอาทิตย์กับพระจันทร์นี้ ยังอาจช่วยแสดงให้เห็นถึงช่วงเวลาขณะที่พระพุทธเจ้าต้องทรงเสด็จผ่านท้องฟ้าที่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และหมู่ดาวน้อยใหญ่ต่างๆ ก่อนที่จะลงมาถึงยังโลกมนุษย์ได้ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 165 ภาพพระอาทิตย์ชักราชรถมุ่งหน้าไปทางฉากเสด็จลงจากดาวดึงส์

ภาพที่ 166 ภาพพระจันทร์ซักราชรถมุ่งหน้าไปทางฉากเสด็จลงจากดาวดึงส์

จากการศึกษาวิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดทั้ง 4 แห่ง เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเอกสารโบราณแล้ว อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า จิตรกรรมฉากจักรวาลสมัยอยุธยาภายในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม ซึ่งปรากฏการลากเส้นแบ่งผนังออกเป็น 12 ช่องเหมือนกับผังจักราศีหรือผังดวงเกชตรนั้น ได้พบมาก่อนแล้วจากการวาดภาพผังดวงเกชตรในฉากจักรวาลของสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 แต่สันนิษฐานว่าช่างผู้วาดจิตรกรรมของอุโบสถแห่งนี้ตั้งใจลากเส้นแบ่งผนังเพื่อสะท้อนภาพของจักราศีมากกว่าที่จะเป็นภาพของผังดวงเกชตร เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาของคัมภีร์ด้านโลกศาสตร์ในทางพุทธศาสนา อาทิ ไตรภูมิภค ซึ่งได้กล่าวถึงราศีต่างๆ ที่อยู่ภายในวิถีโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์รอบเขาพระสุเมรุ นอกจากนี้ช่างยังได้วาดภาพกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์จำนวน 22 กลุ่ม จากทั้งหมด 27 กลุ่ม ไว้ในตำแหน่งของราศีทั้ง 12 โดยตำแหน่งของกลุ่มดาวที่ประจำอยู่ในราศีต่างๆ นั้น มีทั้งที่ตรงกับที่ระบุไว้ในคัมภีร์สุริยสถานตระและคัมภีร์จันตสุริยคติที่ปนี และกลุ่มดาวบางกลุ่มก็มีตำแหน่งคลาดเคลื่อนหรือต่างไปจากคัมภีร์ทั้งสองเล่ม ทั้งนี้อาจเกิดจากความเข้าใจผิดของช่าง หรือเป็นไปได้ว่าช่างไม่ได้ให้ความสำคัญกับตำแหน่งและจำนวนของกลุ่มดาวให้ตรงกับที่ระบุไว้ในคัมภีร์ทั้งสองเล่ม แต่วาดภาพกลุ่มดาวเหล่านี้เพียงเพื่อต้องการแสดงภาพของกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ให้อยู่รายรอบเขาพระสุเมรุตามที่กล่าวถึงในไตรภูมิภคเท่านั้น ส่วนลักษณะการเรียงตัวของกลุ่มดาว ตลอดจนจำนวนดวงดาวในแต่ละกลุ่มดาวนั้น เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับภาพกลุ่มดาวนักซ์ตฤกษ์ในตำราพิไชยสงครามเลขที่ 122 และแผนที่ดาวของคัมภีร์ดาวเลขที่ 27 พบว่ากลุ่มดาวโดยส่วนใหญ่มีลักษณะการเรียงตัวและจำนวนดวงดาวแตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่ารูปแบบการวาดภาพกลุ่มดาวของวัดเกาะแก้วสุทธาราม ก็ถือเป็นรูปแบบเฉพาะอีกสำนักหนึ่ง แต่เชื่อว่าคงมีพื้นฐานจากเนื้อหาในไตรภูมิภคเช่นเดียวกับตำราพิไชยสงครามและคัมภีร์ดาว

ส่วนภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ในจิตรกรรมของอุโบสถแห่งนี้ ไม่ได้ปรากฏภาพของ พระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงราชรถ หากแต่ได้วาดภาพของสัตว์สัญลักษณ์จากนิทานชาดกแทน ได้แก่ ภาพของนกกยูงในดวงอาทิตย์ และภาพกระต่ายในดวงจันทร์ อันถือเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของภาพ ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่พบอยู่ในงานจิตรกรรมไทย ในขณะที่ภาพพระราหูนั้นยังคงวาดเป็นอสูรที่มีกายเพียงครึ่งท่อนแบบเดียวกับที่พบในสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ 6 และเลขที่ 8

สำหรับจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ที่เก่าที่สุด ที่ปรากฏภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตร คือจิตรกรรมฝาผนังในหอไตรของตำหนักवासกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งสันนิษฐานว่าวาดขึ้นในราวรัชกาลที่ 3 โดยภาพของกลุ่มดาวทั้ง 3 ประเภทนี้ มีลักษณะรูปแบบและจำนวนของดวงดาว ที่ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตร ที่พบอยู่ในตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122 ทำให้เชื่อว่า จิตรกรรมภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักษัตร ในหอไตรหลังนี้ น่าจะได้นำเอา ต้นแบบมาจากตำราพิไชยสงครามเลขที่ 122 ก็เป็นไปได้ ทั้งนี้ภายในหอไตรยังได้มีการวาดภาพสัตว์ที่มี ต้นแบบจากตำราลักษณะสัตว์ด้วย แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจที่จะรวบรวมเอาองค์ความรู้จากตำรา ต่างๆ มาถ่ายทอดเป็นงานจิตรกรรมฝาผนัง

ขณะที่ภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ บนจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม ซึ่ง วาดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น ปัจจุบันเหลือภาพกลุ่มดาวอยู่เพียง 15 กลุ่ม โดยที่ลักษณะและจำนวน ดวงดาวในแต่ละกลุ่มนั้น มีความใกล้เคียงกับภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ในแผนที่ดาวจากคัมภีร์ดาว เลขที่ 27 ทำให้พอที่จะสามารถระบุชื่อของกลุ่มดาวได้ถึง 11 กลุ่มจากทั้งหมด 15 กลุ่ม และเนื่องจาก กลุ่มดาวทั้ง 11 กลุ่มที่สามารถระบุชื่อนี้ได้ นั้น ถูกวาดเรียงกันไปตามลำดับของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ทั้ง 27 กลุ่ม จึงสันนิษฐานว่า แต่เดิมภายในพระอุโบสถแห่งนี้ น่าจะมีภาพของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ครบทั้ง 27 กลุ่ม และการที่ช่างได้เลือกวาดภาพกลุ่มดาว ไว้บริเวณตอนบนของผนังระหว่างช่องหน้าต่างและ ประตู ก็เพื่อต้องการสื่อถึงท้องฟ้า อันเป็นพื้นที่ระหว่างโลกมนุษย์ที่แสดงออกผ่านภาพเล่าเรื่องสังข กรรมวิธีบริเวณส่วนล่างของผนังระหว่างช่องประตูและหน้าต่าง และสวรรค์ที่แสดงออกผ่านภาพของ สวรรค์บริเวณผนังเหนือช่องประตูและหน้าต่างทั้งสี่ด้านของพระอุโบสถ

ในส่วนของจิตรกรรมภาพเทวดาประจำกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ ภายในพระอุโบสถวัดราชนันทารามที่สันนิษฐานว่าวาดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น พบว่าได้มีการวาดกลุ่มเทวดา 27 กลุ่มหะเหวเรียงกันในลักษณะใกล้เคียงกับการเรียงตัวของดวงดาวในกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ ที่ปรากฏอยู่ในตำราพิชัยสงครามเลขที่ 122 ทั้งนี้ยังได้มีการเขียนชื่อของกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ และราศีที่สถิตเอาไว้ที่ด้านล่างของภาพกลุ่มเทวดา ซึ่งตำแหน่งของราศีที่สถิตนั้นตรงกันกับที่ระบุไว้ในคัมภีร์สุริยสิทธานตระและคัมภีร์จันทรสุริยคติที่ปณี โดยภาพของเทวดาประจำกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์นี้ ถูกวาดขึ้นเพื่อเป็นองค์ประกอบของฉากเสด็จลงจากดาวดิงส์ ซึ่งสันนิษฐานว่าช่างอาจได้แรงบันดาลใจจากเนื้อหาของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ก่อนที่จะเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดิงส์ แต่ได้หยิบยกเอาเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงเอาดวงดาวจากหมื่นจักรวาลมาคาดเป็นพาดานของทางรัตนจกรมในตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี มาแสดงออกโดยผ่านภาพจิตรกรรมรูปเทพประจำกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์แทน รวมไปถึงภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ก็น่าจะเป็นส่วนหนึ่ง ที่ช่วยสะท้อนภาพของเหตุการณ์ตอนยมกปาฏิหาริย์ก่อนการเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดิงส์ของพระพุทธองค์ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามภาพของเทวดาประจำกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ ตลอดจนภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ยังอาจจะช่วยแสดงให้เห็นถึงการเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดิงส์มายังโลกมนุษย์ของพระพุทธเจ้า ที่ต้องทรงเสด็จผ่านท้องฟ้า อันเป็นที่สถิตของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และกลุ่มดาวต่างๆ อีกด้วย

บทที่ 5

เทพพระเคราะห์ ในฐานะเทพทวารบาลและคติบางประการที่เกี่ยวข้อง

งานศิลปกรรมรูปเทพพระเคราะห์ที่ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบหนึ่งของศาสนสถานในประเทศไทยนั้น พบหลักฐานมาแล้วตั้งแต่สมัยที่อาณาจักรเขมรโบราณได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามายังดินแดนไทย คือ ภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ จำนวนหลายชิ้นที่ได้จากแหล่งโบราณสถานในหลายจังหวัด ซึ่งเดิมเคยเป็นศาสนสถานของวัฒนธรรมเขมรโบราณ เช่นที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 หากแต่ในยุคสมัยหลังจากนั้น คือ สุโขทัย อยุธยา และธนบุรี กลับไม่ปรากฏหลักฐานงานศิลปกรรมรูปเทพพระเคราะห์ในศาสนสถานอีกเลย ทั้งนี้เป็นไปได้ว่าอาจจะเคยมีอยู่แต่ได้สูญสลายไปตามกาลเวลาจนไม่หลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามเราได้พบหลักฐานของงานศิลปกรรมรูปเทพพระเคราะห์ ที่กลับมาปรากฏอีกครั้งในศาสนสถานสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ จิตรกรรมรูปเทพพระเคราะห์ด้านหลังบานหน้าต่างในพระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม และจิตรกรรมรูปเทพพระเคราะห์ภายในพระอุโบสถวัดราชนันทดาราม กรุงเทพฯ ซึ่งรูปเทพพระเคราะห์ ในจิตรกรรมของวัดทั้ง 2 แห่งนี้ มีจำนวนทั้งสิ้น 10 องค์ด้วยกัน เนื่องจากการเพิ่มรูปของพระมฤตยู ซึ่งเป็นเทพประจำดาวมฤตยู (Uranus) อันเป็นดาวที่ถูกค้นพบโดยเซอร์ วิลเลียม เฮอร์เชล (William Herschel) นักดาราศาสตร์ชาวอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. 2324 ตรงกับช่วงปลายของสมัยธนบุรี¹⁵⁰ ทั้งนี้การรวมพระมฤตยูเข้ากับเทพนพเคราะห์เดิม ทำให้เกิดกลุ่มของเทพพระเคราะห์ 10 องค์ หรืออาจเรียกว่า “เทพทศเคราะห์” นั้นปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในงานจิตรกรรมของวัดสุทัศน์ แต่เมื่อลองสืบค้นแล้วไม่พบว่ามีเอกสารใดที่กล่าวถึงพระมฤตยูเอาไว้เลย ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าพระมฤตยูนี้จะเป็นเทพที่ถูกสถาปนาขึ้นมาใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อให้เป็นเทพประจำดาวมฤตยู สอดคล้องกับหลักฐานประวัติศาสตร์ดาราศาสตร์ของไทย ที่ได้มีการเพิ่มเกณฑ์คำนวณดาวมฤตยูเข้าในไว้ คัมภีร์สุริยยาตร์ อันเป็นคัมภีร์ที่ใช้สำหรับการคำนวณทางดาราศาสตร์ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹⁵¹

¹⁵⁰ อารี สวัสดิ์, วรพล ไม้สน, *อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย*, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน), 2556), 168.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

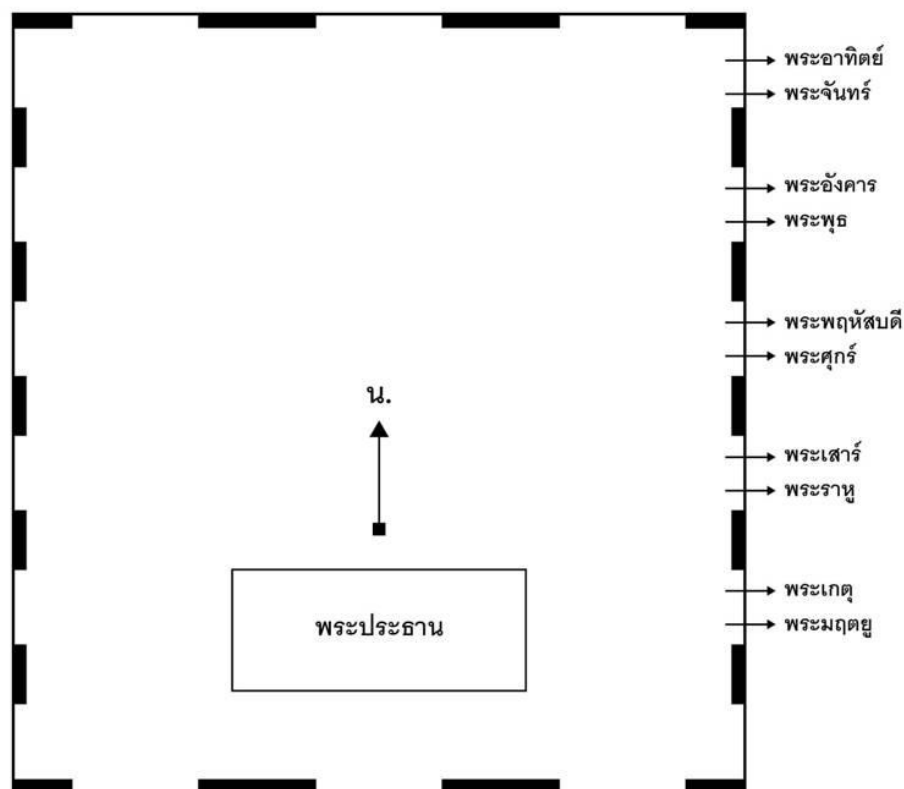
5.1 ทวารบาลรูปเทพศเคราะห์ ในวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

สำหรับงานจิตรกรรมภายในวิหารวัดสุทัศน์นั้น เชื่อว่าถูกวาดขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24¹⁵² ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 โดยที่ด้านหลังของบานหน้าต่างทุกบานภายในวิหารแห่งนี้จะมีภาพจิตรกรรมรูปเทพเจ้าวาดเอาไว้บานละ 1 องค์ ซึ่งภาพเทพพระเคราะห์นั้นพบอยู่ที่บานหน้าต่างทางฝั่งทิศตะวันออกของวิหารจำนวน 5 คู่ หรือ 10 บาน (แผนผังที่ 3) ทั้งนี้ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ได้ศึกษาที่มาของลักษณะทางประติมานวิทยาที่พบในรูปเทพพระเคราะห์ชุดนี้ โดยเปรียบเทียบกับ ตำราพระเทวรูปสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ 3 เล่ม ได้แก่ตำราพระเทวรูปเล่มที่ 31, 33 และ 69 ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ และได้มีการจัดพิมพ์ลงในหนังสือ “ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์” ซึ่งสามารถสรุปการศึกษาได้ดังนี้¹⁵³

¹⁵² พิระพัฒน์ สำราญ, **สถาปัตยกรรมวัดสุทัศน์เทพวราราม** (กรุงเทพฯ : ศูนย์ข้อมูลสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 49.

¹⁵³ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “เทพะประติมาน ในงานจิตรกรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีเทพผู้พิทักษ์อุโบสถและวิหารสมัยรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 178-184.

แผนผังที่ 3 ผังวิหารวัดสุทัศน์ และตำแหน่งจิตรกรรมรูปเทพพระเคราะห์

หน้าต่างคู่ที่ 1 (ภาพที่ 167)

บานที่ 1 รูปพระอาทิตย์กายสีแดง พระหัตถ์ถือคันศรกับลูกศร ทรงยืนบนราชสีห์ เทียบได้กับภาพพระอาทิตย์ในตำราพระเทวรูป เลขที่ 33 และเลขที่ 69 ซึ่งทรงถือคันศรกับลูกศรในพระหัตถ์และประทับบนหลังราชสีห์ (ภาพที่ 168) และมีข้อความระบุว่า “พระอาทิตย์ ทรงราชสีห์ถือธนู” ส่วนกายสีแดงของพระอาทิตย์นั้น ตรงกับที่ระบุไว้ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ว่า “พระอาทิตย์สีแดง ทรงราชสีห์เป็นภาพหนึ่ง”

บานที่ 2 รูปพระจันทร์กายสีขาว พระหัตถ์ถือพระดาบและเขน ทรงยืนบนม้า เทียบได้กับภาพพระจันทร์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69 ซึ่งประทับอยู่บนหลังม้า และถือดาบกับเขนไว้ในพระหัตถ์ (ภาพที่ 169) พร้อมกับข้อความระบุว่า “พระจันทร์ทรงม้า ถือดาบเขน” ส่วนกายสีขาวของพระจันทร์ ก็ตรงกับตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ที่กล่าวว่า “พระจันทร์ศรีขาว ทรงมโนไมเปนภาพหนึ่ง”

หน้าต่างคู่ที่ 2 (ภาพที่ 170)

บานที่ 1 รูปพระอังคารกายสีแดงอ่อน พระหัตถ์ถือพระขรรค์ ทรงยืนบนกระปือ มีความคล้ายคลึงกับภาพพระอังคารของตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 ที่ถือดาบไว้ในพระหัตถ์ และประทับบนกระปือ (ภาพที่ 171) โดยมีข้อความเขียนไว้ว่า “พระอังคาร ทรงมหิงษาหนะถือดาบ” ส่วนกายสีแดงอ่อนของพระอังคารนี้ อาจสอดคล้องกับที่ระบุไว้ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ที่เขียนว่า “พระอังคารสีชมพู ทรงกระปือเป็นภาพหนึ่ง”

บานที่ 2 รูปพระพุทศกายสีเขียว พระหัตถ์ถือพระขรรค์ ทรงยืนเหนือช้าง ซึ่งคล้ายกับภาพพระพุทศในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69 ที่ทรงถือดาบในพระหัตถ์ และประทับบนช้าง (ภาพที่ 172) พร้อมข้อความระบุว่า “พระพุทศทรงช้าง ถือดาบ” ขณะที่กายสีเขียวของพระพุทศ ยังคงเทียบได้กับข้อความในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ซึ่งกล่าวว่า “พระพุทศสีเขียว ทรงขางเปนภาพหนึ่ง”

หน้าต่างคู่ที่ 3 (ภาพที่ 173)

บานที่ 1 รูปพระพฤษภสติกายสีเทา พระหัตถ์ถือหอก ทรงยืนเหนือวงหรือละมั่ง เทียบได้กับภาพพระพฤษภสติกายจากตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 กับ 69 ซึ่งประทับบนละมั่ง และถือหอกไว้ในพระหัตถ์ (ภาพที่ 174) โดยมีข้อความระบุว่า “พระพฤษภสทรวงละมั่งถือหอก” ส่วนสีกายของพระพฤษภสติกายที่มีสีเทานั้น สอดคล้องกับในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ได้ระบุว่า “พระประหัตสีเมก ทรงขางเปนภาพหนึ่ง”

บานที่ 2 รูปพระศุกรีสีน้ำตาลอ่อน พระหัตถ์ถือคันศรกับลูกศร ทรงยืนบนโค ซึ่งรายละเอียดตรงกับภาพพระศุกรีในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69 ที่ถือคันศรกับลูกศรไว้ในพระหัตถ์ และประทับบนหลังโค (ภาพที่ 175) พร้อมกับข้อความว่า “พระศุกร ทรงโคถือธนู” สำหรับสีกายสีน้ำตาลอ่อนของพระศุกรีนั้นใกล้เคียงกับข้อความจากตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ที่ระบุว่า “พระสุกศรีเหลือง ทรงโคเปนภาพหนึ่ง”

หน้าต่างคู่ที่ 4 (ภาพที่ 176)

บานที่ 1 รูปพระเสาร์กายสีดำ พระหัตถ์ถือตรีศูล ทรงยืนบนเสื่อ สามารถเทียบได้กับภาพพระเสาร์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 กับ 69 ซึ่งประทับบนหลังเสื่อ และถือตรีศูลไว้ในพระหัตถ์ (ภาพที่ 177) โดยมีข้อความเขียนอธิบายไว้ว่า “พระเสาร์ทรงพยักฆาหนะถือตรี” ขณะที่กายสีดำของพระเสาร์นั้น ก็ตรงกับที่ถูกระบุไว้ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ว่า “พระเสาสีดำ ทรงพยักฆาเปนภาพหนึ่ง”

บานที่ 2 รูปพระราหูกายน้ำตาลอมม่วง พระหัตถ์ถือค้อน ทรงยืนบนหลังครุฑ มีรายละเอียดใกล้เคียงกับภาพพระราหูและข้อความในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ซึ่งประทับอยู่บนหลังครุฑ และทรงถือค้อนไว้ในพระหัตถ์ (ภาพที่ 178) พร้อมข้อความระบุว่า “พระราหู ศรีม่วงทรงสุบันเป็นภาพหนึ่ง”

หน้าต่างคู่ที่ 5 (ภาพที่ 179)

บานที่ 1 สันนิษฐานว่าเป็นรูปพระเกตุกายสีขาว พระหัตถ์ถือพระขรรค์ ทรงยืนบนหลังเทวดาหรือบุรุษ ซึ่งพาหนะและสีกายของเทพองค์นี้ไม่ตรงกับภาพของพระเกตุในตำราพระเทวรูปเล่มใดเลย แต่เมื่อพิจารณาจากรูปเทพพระเคราะห์ 8 องค์ก่อนหน้า จึงเชื่อว่าเทพองค์นี้น่าจะได้แก่ พระเกตุ ที่เป็นเทพพระเคราะห์ลำดับที่ 9

บานที่ 2 สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่รูปของพระมฤตยูกายสีดำ พระหัตถ์ถือจักรกับพระขรรค์ ทรงยืนบนหลังยักษ์หรืออสูร โดยยังไม่พบภาพของเทพองค์ใดที่มีลักษณะทางประติมานวิทยาเช่นนี้ในตำราพระเทวรูปทั้ง 3 เล่ม แต่เนื่องจากจิตรกรรมรูปพระเกตุที่ด้านหลังบานหน้าต่างในพระอุโบสถวัดราชันดดาฯ ได้วาดไว้คู่กับพระมฤตยู จึงมีความเป็นไปได้ที่รูปของเทพองค์นี้ซึ่งอยู่คู่กับรูปพระเกตุก็น่าจะเป็นรูปของพระมฤตยู

ภาพที่ 167 ภาพพระอาทิตย์กับพระจันทร์ บนหน้าต่างคู่ที่ 1 ของวิหารวัดสุทัศน์

ภาพที่ 168 ภาพพระอาทิตย์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69
ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 142, 165.

ภาพที่ 169 ภาพพระจันทร์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69
ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 143, 166.

ภาพที่ 170 ภาพพระอังคารกับพระพุธ บนหน้าต่างคู่อี 2 ของวิหารวัดสุทัศน์

ภาพที่ 171 ภาพพระอังคารในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33

ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 144.

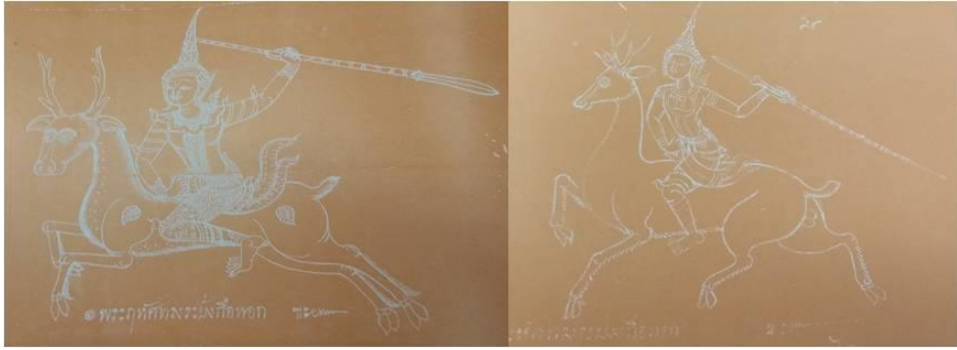

ภาพที่ 172 ภาพพระพุทธรูปในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69

ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 145, 168.

ภาพที่ 173 ภาพพระพุทธรูปที่ประดับกับพระศูกร์ บนหน้าต่างคู่ที่ 3 ของวิหารวัดสุทัศน์

ภาพที่ 174 ภาพพระพฤษหส์บดีในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69
ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 146, 169.

ภาพที่ 175 ภาพพระศุกรีในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69
ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 147, 170.

ภาพที่ 176 ภาพพระเสาร์กับพระราหู บนหน้าต่างคู่ที่ 4 ของวิหารวัดสุทัศน์

ภาพที่ 177 ภาพพระเสาร์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69

ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 148, 171.

ภาพที่ 178 ภาพพระราหูในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31
ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 22.

ภาพที่ 179 ภาพที่สันนิษฐานว่าเป็นพระเกตุกับพระมฤตยู บนหน้าต่างคู่ที่ 5 ของวิหารวัดสุทัศน์

จากการศึกษาของ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางด้านประติมานวิทยาของรูปเทพนพเคราะห์ในวิหารวัดสุทัศน์ กับรูปเทพนพเคราะห์ในตำราพระเทวรูปในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามยังคงมีปัญหาอยู่ที่ภาพของเทพพระเคราะห์สององค์สุดท้ายคือ พระเกตู และพระมฤตยู ซึ่งยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัดเนื่องจากลักษณะทางประติมานวิทยาไม่

ตรงกับภาพในตำราพระเทวารูป ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอเพิ่มเติมเกี่ยวกับประเด็นนี้ กล่าวคือ รูปที่สันนิษฐานว่าเป็นพระเกตุกายสีขาวยืนเหนือเทวดาหรือบุรุษ และถือพระขรรค์นั้น หากลองพิจารณา รูปของบุรุษหรือเทวดาที่เป็นเทพพาหนะแล้วจะพบว่ามียอดเครื่องทรง ได้แก่ พาทูร์ด ทองกร และสังวาลที่ทำเป็นรูปงู (ภาพที่ 180) ดังนั้นเทวดาหรือบุรุษดังกล่าวน่าจะเป็นรูปของ “มนุษย์นาค” คือนาคในร่างของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เชื่อได้ว่ารูปของเทพพระเคราะห์องค์นี้เป็นรูปของพระเกตุจริง เพราะสามารถเทียบได้กับภาพพระเกตุในตำราพระเทวารูปเลขที่ 33 กับ 69 ซึ่งประทับอยู่บนพญานาค และถือพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ (ภาพที่ 181) พร้อมกับข้อความระบุว่า “พระเกตุทรงนาคถือพระขรรค์” ส่วนสาเหตุที่ช่างต้องวาดเป็นมนุษย์นาคแทนรูปของพญานาคนั้นอาจเป็นเพราะต้องการให้มีลักษณะที่สอดคล้องกับรูปยักษ์หรืออสูร อันเป็นพาหนะของเทพองค์ที่อยู่คู่กัน ซึ่งน่าจะ ได้แก่พระมฤตยู สำหรับกายสีขาวยของพระเกตุนั้น ต่างไปจากในตำราพระเทวารูป เลขที่ 31 ที่กล่าวว่า “พระเกตุศรีทองทรงนาคเป็นภาพหนึ่ง” โดยสีกายของพระเกตุที่เป็นสีขาวยนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากความตั้งใจของช่างเพื่อไม่ให้สีกายนั้นกลืนไปกับสีของอาวุธเครื่องทรงซึ่งเป็นสีทอง ด้วยเหตุนี้ได้ปรับมาใช้สีขาวยเป็นสีกายของพระเกตุแทนสีทอง เพราะสีขาวยนี้ยังคงให้ความรู้สึกถึงความสว่างผุดผ่องเช่นเดียวกับสีทอง

ส่วนรูปที่สันนิษฐานว่าเป็นพระมฤตยูกายสีดำ มีจักรกับพระขรรค์ในพระหัตถ์ และมีอสูรหรือยักษ์เป็นเทพพาหนะนั้น เมื่อพิจารณาจากข้อมูลที่ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ได้อธิบายไว้เมื่อเขียนเกี่ยวกับรูปพระมฤตยูของวัดราชชนิตดาบ ว่ามีลักษณะทางประติมานวิทยาที่ถูกคิดค้นใหม่ เพราะเป็นเทพประจำดาวพระเคราะห์ที่เพิ่งถูกค้นพบ โดยไม่ปรากฏภาพหรือคำอธิบายในตำราพระเทวารูปเล่มใดเลย และยังอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างประติมานวิทยาของพระมฤตยู กับพระยม และพระกุเวร อีกด้วย¹⁵⁴ ซึ่งถ้าหากอาศัยข้อมูลดังกล่าวมาประกอบการวิเคราะห์รูปของเทพองค์นี้ ที่สันนิษฐานว่าเป็นรูปพระมฤตยู จะพบว่าสีกายที่เป็นสีดำนั้น น่าจะได้ต้นแบบมาจากกายสีดำของภาพพระยม ที่ถูกวาดไว้ด้านหลังบานหน้าต่างทิศตะวันตกภายในวิหารแห่งเดียวกันนี้ (ภาพที่ 182) รวมถึงมีเทพศาสตราวุธเป็นพระขรรค์เช่นเดียวกัน แต่รูปของเทพที่เชื่อว่าเป็นพระมฤตยูได้มีจักรเป็นอาวุธเพิ่มเข้ามาด้วย โดยยังไม่ทราบเหตุผลว่ามีที่มาอย่างไร หรืออาจจะเป็นเพียงความคิดสร้างสรรค์ของช่าง ในขณะที่เทพพาหนะซึ่งเป็นรูปยักษ์หรืออสูรนั้น เชื่อว่าน่าจะได้แบบอย่างมาจากพาหนะของพระราหูที่ปรากฏอยู่ในตำราพระเทวารูปเลขที่ 33 และ 69 ที่เป็นยักษ์ (ภาพที่ 183) ซึ่งการเลือกนำเอายักษ์

¹⁵⁴ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, *เทพอินทรีพิทักษ์พุทธสถาน* (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2551), 41.

หรืออสูรมาวาดเป็นเทพพาทนะ อาจเพราะต้องการสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างเทพองค์นี้ กับพระ
 กุเวรที่ทรงเป็นราชาของเหล่ายักษ์หรืออสูรก็เป็นได้ ดังนั้นรูปของเทพองค์ดังกล่าวก็ควรจะได้แก่ พระ
 มฤตยู อันเป็นเทพพระเคราะห์ลำดับสุดท้าย

ภาพที่ 180 มนุษยนาคซึ่งเป็นพาทนะของพระเกตุ

ภาพที่ 181 ภาพพระเกตุในตำราพระเทวารูปเลขที่ 33 และ 69

ที่มา : ตำราภาพเทวารูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 150, 173.

ภาพที่ 182 ภาพพระยม บนบานหน้าต่างของวิหาร วัดสุทัศน์

ภาพที่ 183 ภาพพระราหูในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69

ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 149, 172.

5.2 ทวารบาลรูปเทพศเคราะห์ ในพระอุโบสถวัดราชนันทาราม

สำหรับจิตรกรรมรูปเทพพระเคราะห์ในพระอุโบสถวัดราชนันทารามนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะวาดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกับภาพจิตรกรรมฝาผนัง โดยรูปเทพพระเคราะห์ทั้ง 10 องค์ถูกวาดไว้ที่ด้านหลังบานหน้าต่างจำนวน 5 คู่ พร้อมกับมีการเขียนชื่อของเทพพระเคราะห์แต่ละองค์ไว้ที่ใต้รูปภาพ เช่นเดียวกับรูปของเทพเจ้าอีกหลายองค์บนหน้าต่างบานอื่นๆ ซึ่งการวาดภาพเทพพระเคราะห์และเทพเจ้าไว้ที่ด้านหลังบานหน้าต่างนั้น คล้ายกับที่พบในจิตรกรรมหลังบานหน้าต่างของวิหารวัดสุทัศน์ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าแนวคิดในการวาดรูปของเทพพระเคราะห์กับเหล่าเทพเจ้าไว้ด้านหลังบานหน้าต่างภายในพระอุโบสถวัดราชนันทาราม อาจจะได้แรงบันดาลใจมาจากวิหารวัดสุทัศน์ก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามหากพิจารณาตำแหน่งของบานหน้าต่างที่วาดรูปเทพพระเคราะห์ และลักษณะการจับคู่รูปเทพพระเคราะห์แล้ว จะพบว่ามีความแตกต่างไปจากวิหารวัดสุทัศน์ กล่าวคือ ตำแหน่งที่ปรากฏภาพของเทพพระเคราะห์ในพระอุโบสถแห่งนี้ อยู่ด้านหลังบานหน้าต่างทางฝั่งทิศตะวันออกจำนวน 3 คู่ และบานหน้าต่างทางฝั่งทิศตะวันตกอีก 2 คู่ โดยทางฝั่งตะวันออกจะเริ่มจากบานหน้าต่างคู่ที่ 2 ถึงคู่ที่ 4 ส่วนทางฝั่งตะวันตกเริ่มจากบานหน้าต่าง 2 ถึงคู่ที่ 3 ซึ่งมีการจับคู่ภาพเทพพระเคราะห์ไว้ที่ด้านหลังบานหน้าต่างแต่ละคู่ดังนี้ (แผนผังที่ 4)

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันออก คู่ที่ 2 บานซ้ายมือ รูปพระมฤตยู

บานขวามือ รูปพระเกตุ

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันออก คู่ที่ 3 บานซ้ายมือ รูปพระศุกร์

บานขวามือ รูปพระอังคาร

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันออก คู่ที่ 4 บานซ้ายมือ รูปพระพฤหัสบดี

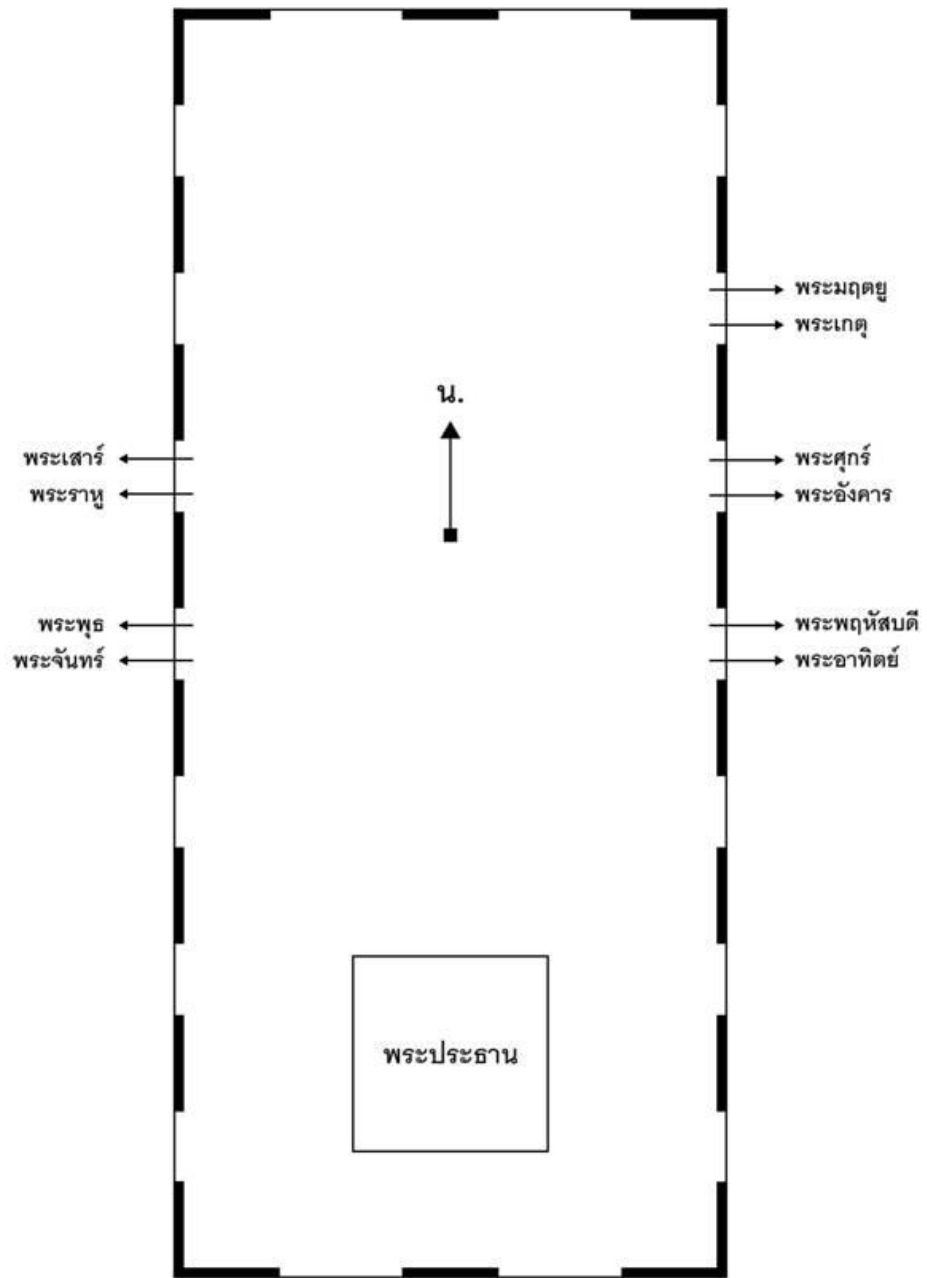
บานขวามือ รูปพระอาทิตย์

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันตก คู่ที่ 3 บานซ้ายมือ รูปพระราหู

บานขวามือ รูปพระเสาร์

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันตก คู่ที่ 4 บานซ้ายมือ รูปพระจันทร์

บานขวามือ รูปพระพุธ

แผนผังที่ 4 ผังพระอุโบสถวัดราชินีตาราม และตำแหน่งจิตรกรรมรูปเทพพระเคราะห์

นอกจากเรื่องของตำแหน่งและการจับคู่ภาพเทพพระเคราะห์แล้ว ลักษณะทางประติมานวิทยาบางประการของรูปเทพพระเคราะห์ที่ปรากฏอยู่ในงานจิตรกรรมของพระอุโบสถแห่งนี้ ยังต่างไปจากที่พบในวิหารวัดสุทัศน์ ซึ่งสามารถสรุปใจความสำคัญจากการศึกษาของ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี¹⁵⁵ ได้ความว่า

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่ที่ 2 (ภาพที่ 184)

บานซ้ายมือ รูปพระมฤตยูกายสีเทา พระหัตถ์ถือกระบองเกลียว มีพาหนะลักษณะคล้ายนกยูงหรือนกแสก ต่างจากรูปพระมฤตยูในวิหารวัดสุทัศน์ที่มีกายสีดำ ถือพระขรรค์เป็นอาวุธ และมียักษ์หรือสูรเป็นพาหนะ ซึ่งรูปพระมฤตยูในอุโบสถวัดราชนันทดาอาจเป็นรูปแบบที่ช่างคิดค้นขึ้นมาใหม่ โดยเลือกใช้กระบองเกลียวอันเป็นเทพศาสตราวุธของท้าวกุเวร และได้เลือกใช้นกแสกอันเป็นพาหนะของพระยม ดังที่ปรากฏในตำราพระเทวารูปเลขที่ 31, 33 และ 69 (ภาพที่ 185) มาเป็นพาหนะของพระมฤตยู ทั้งนี้เพราะท้าวกุเวรเป็นราชาแห่งอสูรและเหล่ามารทั้งหลาย ส่วนพระยมเป็นเทพแห่งความตาย และคำว่า มฤตยู ซึ่งหมายถึงความตาย ยังเป็นพระนามหนึ่งของพระยมด้วย

บานขวามือ รูปพระเกตุกายสีเหลืองอมน้ำตาล พระหัตถ์ถือพระขรรค์ มีพาหนะเป็นพญานาค ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายกับรูปพระเกตุของวัดสุทัศน์ คือ มีพระขรรค์เป็นเทพศาสตราวุธ และมีนาคเป็นพาหนะแบบเดียวกับภาพพระเกตุในตำราพระเทวารูปเลขที่ 33 และ 69 (ดูภาพที่ 181) ส่วนสีกายนั้นต่างจากวัดสุทัศน์ที่ระบายเป็นสีขาว ซึ่งกายสีเหลืองอมน้ำตาลนี้ใกล้เคียงกับข้อความที่ระบุไว้ในตำราพระเทวารูปเลขที่ 31 ว่า “พระเกตุศรีทองทรงนาคเป็นภาน์”

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่ที่ 3 (ภาพที่ 186)

บานซ้ายมือ รูปพระศุกร์กายสีเหลืองนวล พระหัตถ์ถือคันศรกับลูกศร มีวัวเป็นพาหนะสามารถเทียบได้กับรูปพระศุกร์ของวัดสุทัศน์ ที่ทรงถือคันศรกับลูกศร และประทับบนหลังวัวเช่นเดียวกับที่พบในตำราพระเทวารูปเลขที่ 33 กับ 69 ด้วย (ดูภาพที่ 175) ในขณะที่สีกายพระศุกร์ของวัดสุทัศน์นั้นเป็นสีน้ำตาลอ่อน ที่ใกล้เคียงกับกายสีเหลืองนวล สอดคล้องกับข้อความในตำราพระเทวารูปเลขที่ 31 ที่ระบุว่า “พระศุกร์สีเหลือง ทรงโคเปนภาน์”

¹⁵⁵ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, เทพอินดูผู้พิทักษ์พุทธสถาน, 40-61.

หน้าต่างบานขวามือ รูปพระอังคารกายสีเขียว พระหัตถ์ถือดาบกับเขน มีพาหนะเป็นกระบือ ต่างจากพระอังคารของวัดสุทัศน์ที่มีกายสีแดงอ่อน และถือพระขรรค์ในพระหัตถ์ แต่ยังคงมีพาหนะเป็นกระบือเช่นเดียวกัน ซึ่งอาวุธของพระอังคารที่เป็นดาบกับเขนนั่นตรงกับที่วาดไว้ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 และ 69 (ภาพที่ 187) แต่กายสีเขียวของพระอังคารนั้นกลับไม่ตรงตามตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ที่ระบุไว้ว่า “พระอังคารสีชมพู ทรงกระบือเป็นพาหน์” ทั้งนี้ยังไม่สามารถสืบหาที่มาได้ว่าเหตุใดจึงวาดพระอังคารให้มีกายสีเขียว

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่ที่ 4 (ภาพที่ 188)

หน้าต่างบานซ้ายมือ รูปพระพญหัสติกายสีเหลือง พระหัตถ์ถือดาบคู่ มีกวางหรือละมั่งเป็นพาหนะ ต่างจากพระพญหัสติของวัดสุทัศน์ที่มีกายสีเทา และถือหอกไว้ในพระหัตถ์ มีเพียงพาหนะที่เป็นกวางหรือละมั่งเหมือนกัน ทั้งนี้เมื่อเทียบกับตำราพระเทวรูปแล้วพบว่ามักจะวาดพระพญหัสติถือหอกเป็นอาวุธ (ดูภาพที่ 174) ไม่มีเล่มใดที่วาดภาพของพระพญหัสติถือดาบคู่เลย และสีกายก็ยังคงต่างไปจากที่ระบุไว้ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ว่า “พระประหัตสีเมก ทรงกวางเป็นพาหน์” ซึ่งกายสีเหลืองนั้น อาจเกี่ยวข้องกับเนื้อหาส่วนหนึ่งจาก เอลิมไทรภาพ ที่กล่าวว่าพระพญหัสติมีวิมานสีบุษราคัม ส่วนเทพศาสตราวุธที่เป็นดาบคู่ยังไม่สามารถหาหลักฐานมาอธิบายได้

หน้าต่างบานขวามือ รูปพระอาทิตย์กายสีน้ำตาลแดง พระหัตถ์ถือหอกเป็นอาวุธ และมีพาหนะเป็นราชสีห์ คล้ายกับรูปพระอาทิตย์ของวัดสุทัศน์ ที่มีกายสีแดง และทรงราชสีห์เป็นพาหนะ แต่เทพศาสตราวุธที่เป็นหอกนั้น กลับไม่พบในรูปพระอาทิตย์ของวัดสุทัศน์หรือในตำราพระเทวรูป ที่มักวาดเทพศาสตราวุธของพระอาทิตย์เป็นคันทศกรกับลูกศร (ดูภาพที่ 168) ซึ่งยังพบที่มาของพระอาทิตย์ทรงดาบคู่เป็นอาวุธ ส่วนกายสีน้ำตาลแดงนั้น ใกล้เคียงกับข้อความจากตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ได้กล่าวไว้ว่า “พระอาทิตย์สีแดง ทรงราชสีห์เป็นพาหน์”

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันตกคู่ที่ 3 (ภาพที่ 189)

หน้าต่างบานซ้ายมือ รูปพระราหูกายสีน้ำตาลเข้ม ถือค้อนในพระหัตถ์ มีครุฑเป็นพาหนะ ลักษณะคล้ายกับรูปพระราหูของวัดสุทัศน์ ที่ทรงครุฑเป็นพาหนะ กับมีค้อนเป็นเทพศาสตราวุธ และเป็นรูปแบบเดียวกับที่พบในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 ด้วย (ดูภาพที่ 178) อย่างไรก็ตามจะพบว่าสี

กายของพระราหูที่เป็นสีน้ำตาลเข้มนั้น ต่างไปจากที่ระบุไว้ในตำราพระเทวารูปเล่มเดียวกันนี้ว่า “พระราหู ศรีม่วงทรงสุบันเป็นภาพหนึ่ง” แต่มีใกล้เคียงกับพระราหูกายสีน้ำตาลอมม่วงของวัดสุทัศน์

หน้าต่างบานขวามือ รูปพระเสาร์กายสีดำ ถือปิ่นในพระหัตถ์ มีเทพพาหนะเป็นเสือ มีลักษณะที่เหมือนกับรูปพระเสาร์ของวัดสุทัศน์คือ มีกายสีดำ และทรงเสือเป็นพาหนะเช่นกัน ส่วนลักษณะที่ต่างไปนั้นคือการทรงปิ่นเป็นอาวุธ ซึ่งตรงกับภาพพระเสาร์ในตำราพระเทวารูปเลขที่ 31 ที่ถือปิ่นในพระหัตถ์เช่นกัน (ภาพที่ 190) ขณะที่พระเสาร์ของวัดสุทัศน์จะถือตรีศูลเป็นอาวุธ แบบเดียวกับตำราพระเทวารูปเลขที่ 33 และ 69 (ดูภาพที่ 177) และกายสีดำของพระเสาร์นั้นยังตรงกับที่กล่าวไว้ในตำราพระเทวารูปเล่มนี้ว่า “พระเสาร์สีดำ ทรงพญักษาเป็นภาพหนึ่ง”

หน้าต่างฝั่งทิศตะวันตกคู่ที่ 4 (ภาพที่ 191)

หน้าต่างบานซ้ายมือ รูปพระจันทร์กายสีขาว พระหัตถ์ถือดาบและเขน มีม้าเป็นพาหนะ ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงกับรูปพระจันทร์ของวัดสุทัศน์ ซึ่งมีกายสีขาว ถือดาบและเขนในพระหัตถ์ และประทับอยู่บนม้า เช่นเดียวกับภาพพระจันทร์ในตำราพระเทวารูปเล่มที่ 33 กับ 69 (ดูภาพที่ 169) ส่วนกายสีขาวของพระจันทร์ที่พบในวัดทั้งสองแห่งนั้น ก็ตรงกับที่ระบุไว้ในตำราพระเทวารูปเล่มที่ 31 ว่า “พระจันทร์ศรีขาว ทรงมโนไม้เป็นภาพหนึ่ง”

หน้าต่างบานขวามือ รูปพระพุธกายสีเขียว พระหัตถ์ถือง้าว มีพาหนะเป็นช้าง มีลักษณะที่ตรงกับรูปพระพุธของวิหารวัดสุทัศน์ ซึ่งมีกายสีเขียว และทรงช้างเป็นพาหนะ แต่เทพศาสราวุธที่เป็นง้าวนั้น กลับไม่พบในรูปพระพุธของวัดสุทัศน์หรือในตำราพระเทวารูป ที่นิยามวาดภาพพระพุธถือดาบเป็นอาวุธ (ดูภาพที่ 172) ทั้งนี้ยังไม่พบหลักฐานว่าเหตุใดรูปพระเสาร์ของพระอุโบสถแห่งนี้จึงใช้ง้าวเป็นอาวุธ แต่สันนิษฐานว่าอาจเกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของช่างที่เห็นว่า ง้าว เหมาะสมที่จะเป็นอาวุธของพระพุธซึ่งประทับอยู่บนหลังช้างก็เป็นได้ ส่วนกายสีเขียวของพระพุธ ยังคงเทียบได้กับตำราพระเทวารูปเล่มที่ 31 ที่ระบุว่า “พระพุทศรีเขียว ทรงช้างเป็นภาพหนึ่ง”

ภาพที่ 184 ภาพพระมฤตยูกับพระเกตุ บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่ที่ 2

ภาพที่ 185 ภาพพระยมทรงนกแสก ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31

ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 9.

ภาพที่ 186 ภาพพระศุกร์กับพระอังคาร บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่อูที่ 3

ภาพที่ 187 ภาพพระอังคารในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 และ 69

ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 17, 167.

ภาพที่ 188 ภาพพระพลหัตถ์กับพระอาทิตย์ บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันออกคู่อูที่ 4

ภาพที่ 189 ภาพพระราหูกับพระเสาร์ บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันตกคู่อูที่ 3

ภาพที่ 190 ภาพพระเสาร์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31
ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 21.

ภาพที่ 191 ภาพจันทร์กับพระพุธ บนหน้าต่างฝั่งทิศตะวันตกคู่ที่ 4

จากการการศึกษา วิเคราะห์ และเปรียบเทียบลักษณะทางประติมานวิทยารูปเทพพระเคราะห์ด้านหลังบานหน้าต่างพระอุโบสถวัดราชนันทดาฯ กับรูปเทพพระเคราะห์ด้านหลังบานหน้าต่างวิหารวัดสุทัศน์ฯ ของ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ทำให้พอจะอธิบายได้ว่า รูปเทพพระเคราะห์ของวัดราชนันทดาฯ นั้นมีลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพหลายองค์ที่ต่างไปจากรูปเทพพระเคราะห์ของวัดสุทัศน์ฯ ซึ่งสาเหตุประการแรกนั้น อาจเป็นเพราะมีต้นแบบในวาดรูปเทพพระเคราะห์จากตำราพระเทวารูปคนละเล่มกัน เช่นกรณีของรูปพระเสาร์ทรงปืน ที่ตรงกับตำราพระเทวารูปเลขที่ 31 ขณะที่รูปพระเสาร์ในตำราพระเทวารูปเลขที่ 33, 69 และของวัดสุทัศน์ฯ นั้น วาดเป็นรูปพระเสาร์ถือตรีศูล เป็นต้น ส่วนสาเหตุอีกประการ น่าจะเป็นผลมาจากความคิดสร้างสรรค์ของช่างผู้วาด อาทิกรณีของรูปพระมฤตยู ซึ่งมีลักษณะทางประติมานวิทยาที่ได้แรงบันดาลใจจากเทพสององค์ คือ มีพาหนะเป็นนกแสก เช่นเดียวกับพระยม และมีอาวุธเป็นกระบองเกลียวแบบเดียวกับท้าวสุเวร นอกจากนี้ยังพบลักษณะทางประติมานวิทยาที่ไม่สามารถสืบหาที่มาได้ เช่นกรณีของพระพฤษ์สบัติที่มีอาวุธเป็นดาบคู่ ต่างจากในตำราพระเทวารูปและวิหารวัดสุทัศน์ฯ ที่วาดรูปของพระพฤษ์สบัติทรงหอกเป็นอาวุธ เป็นต้น

ในส่วนของคติที่อยู่เบื้องหลังการวาดภาพเทพพระเคราะห์ ไว้ที่ด้านหลังบานหน้าต่างวิหารวัดสุทัศน์ฯ และพระอุโบสถวัดราชนันทดาฯ นั้น อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ได้อธิบายไว้ว่า นอกจากจะวาดขึ้นเพื่อเป็นเทพผู้พิทักษ์รักษา เพื่อไม่ให้สิ่งชั่วร้ายเข้ามาภายในตัวอาคารตามคติเรื่อง “อารักษ์” แล้ว ภาพของเทพนพเคราะห์ก็ยังช่วงส่งเสริมแนวคิดเรื่องความเป็นศูนย์กลางของจักรวาล หรือเขาพระสุเมรุ ของอาคารทั้งสองหลังนี้ด้วย¹⁵⁶

นอกเหนือจากประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องคติเรื่อง อารักษ์ ในการวาดรูปเทพพระเคราะห์ ที่นำมาปรับใช้กับแนวคิดเรื่องศูนย์กลางจักรวาลแล้ว หากพิจารณาจากลักษณะของการจับคู่ภาพเทพพระเคราะห์ด้านหลังบานหน้าต่างภายในพระอุโบสถวัดราชนันทดาฯ ที่ได้เลือกจับคู่ภาพพระอาทิตย์ คู่กับพระพฤษ์สบัติ - พระจันทร์คู่กับพระพุธ - พระอังคารคู่กับพระศุกร์ - พระเสาร์คู่กับพระราหู - พระเกตุคู่กับพระมฤตยู ซึ่งแตกต่างจากบานหน้าต่างวิหารที่วัดสุทัศน์ฯ นั้น อาจมีความเกี่ยวข้องกับคติเรื่อง “เทวดาคูมิตร” ตามแบบโหราศาสตร์ ทั้งนี้ยังไม่สามารถหาต้นกำเนิดของคติดังกล่าวว่ามีที่มาจาก

¹⁵⁶ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, เทพอินทราพิทักษ์พุทธสถาน, 68-69, 107.

จากแหล่งใด แต่พบเนื้อความจากบทกลอนที่โหราจารย์ในอดีตได้ผูกขึ้น และยังคงท่องจำสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันว่า

“อาทิตย์เป็นมิตรกับครุ จันทรโหมตรุพธุนงเยาว์

ศุกร์ปากหวานอังคารรับเอา ราหูกับเสาร์เป็นมิตรแก่กัน”¹⁵⁷

จากบทกลอนดังกล่าวนี้สามารถถอดความออกมาได้ คือ พระอาทิตย์เป็นมิตรกับพระพลหัทสดี (ครุ) พระจันทร์เป็นมิตรกับพระพุธ พระอังคารเป็นมิตรกับพระศุกร์ และพระเสาร์เป็นมิตรกับพระราหู ซึ่งจะเห็นว่าการจับคู่เทวดาคูมิตร์ในบทกลอนนี้ ตรงกับการจับคู่ภาพเทพพระเคราะห์ที่บานหน้าต่างของพระอุโบสถวัดราชนันทดา ยกเว้นแต่พระเกตุและพระมฤตยูที่ไม่ได้ถูกกล่าวถึงในบทกลอน ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าจิตรกรรมรูปเทพพระเคราะห์ 10 องค์ ที่ด้านหลังบานหน้าต่างของพระอุโบสถแห่งนี้ น่าจะถูกวาดขึ้นภายใต้คติความเชื่อเรื่องของ เทวดาคูมิตร์ จำนวน 4 คู่ อันแสดงให้เห็นถึงการนำเอาแนวคิดหรือ คติแบบโหราศาสตร์มาเชื่อมโยงเข้ากับคติดั้งเดิม ส่วนพระเกตุกับพระมฤตยูที่แม้จะไม่ปรากฏอยู่ในกลอนเรื่องเทวดาคูมิตร์ แต่ช่างก็เลือกนำเทพทั้ง 2 องค์นี้มาวาดไว้คู่กัน ซึ่งอาจจะได้แบบอย่างมาจากบานหน้าต่างของพระวิหารวัดสุทัศน์ที่วาดรูปพระเกตุไว้คู่กับพระมฤตยูเช่นเดียวกัน

ดังนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า จิตรกรรมภาพของเทพพระเคราะห์ด้านหลังบานหน้าต่างภายในพระวิหารวัดสุทัศน์ เป็นหลักฐานยุคแรกที่ปรากฏภาพของ พระมฤตยู เพิ่มเข้ามาในกลุ่มของเทพนพเคราะห์ ทำให้เกิดเป็นเป็นกลุ่มเทพพระเคราะห์ 10 องค์ หรือเทพทศเคราะห์ขึ้น โดยพระมฤตยูนี้ถือเป็นเทพประจำดาวมฤตยู อันเป็นดาวที่ได้ถูกค้นพบใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2324 ทั้งนี้นอกจากพระวิหารของวัดสุทัศน์แล้ว ยังได้พบจิตรกรรมภาพเทพพระเคราะห์ 10 องค์ ที่ด้านหลังบานหน้าต่างของพระอุโบสถวัดราชนันทดาราม ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะได้แรงบันดาลใจในการวาดกลุ่มเทพทศเคราะห์มาจากวัดสุทัศน์ก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพพระเคราะห์ของวัดทั้งสองแห่งแล้ว พบว่ามีลักษณะที่ต่างกันอยู่บ้าง และเมื่อนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับภาพเทพพระเคราะห์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 เลขที่ 33 และเลขที่ 69 ก็แสดงให้เห็นว่า จิตรกรรม

¹⁵⁷ พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป), โลกธาตุ (พระนคร : บรรณาคาร, 2512), 95.

ภาพเทพพระเคราะห์ในพระวิหารวัดสุทัศน์มีลักษณะทางประติมานวิทยาที่ใกล้เคียงกับภาพเทพพระเคราะห์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 และ 69 ในขณะที่ภาพเทพพระเคราะห์บางองค์ในพระอุโบสถวัดราชนันทาราม กลับมีลักษณะทางประติมานวิทยาตรงกับภาพเทพพระเคราะห์ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 31 จึงทำให้ภาพของเทพพระเคราะห์ของวัดทั้งสองแห่งมีลักษณะบางประการที่ต่างกันออกไป

ในส่วนของจิตรกรรมภาพพระมฤตยู ซึ่งไม่พบอยู่ในตำราพระเทวรูปนั้น ช่างได้มีการกำหนดลักษณะทางประติมานวิทยาขึ้นมาใหม่โดยอาศัยประติมานวิทยาจากเทพองค์อื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กับพระมฤตยู ซึ่งภาพพระมฤตยูของวัดสุทัศน์นั้นมีผิวกายสีดำ แบบเดียวกับผิวกายของพระยมซึ่งเป็นเทพแห่งความตาย ส่วนพาหนะที่เป็นอสูรหรือยักษ์นั้น น่าจะได้ต้นแบบมาจากพาหนะของพระราหูที่ปรากฏอยู่ในตำราพระเทวรูปเลขที่ 33 กับเลขที่ 69 และการเลือกนำเอาอสูรมาเป็นพาหนะของพระมฤตยู ยังอาจสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพระมฤตยูกับท้าวเวรซึ่งเป็นราชาของเหล่ายักษ์และอสูรด้วย ขณะที่ภาพพระมฤตยูของวัดราชนันทาราม นอกจากจะมีสีกายเป็นสีดำเช่นเดียวกับพระยมแล้ว ช่างยังได้เลือกเอาสัตว์พาหนะของพระยม คือนกแสกมาเป็นพาหนะของพระมฤตยูด้วย ดังนั้นจะเห็นว่าลักษณะทางประติมานวิทยาของพระมฤตยูในวัดทั้งสองแห่งนี้เกิดจาก ความคิดสร้างสรรค์ของช่างผู้วาดเป็นสำคัญ เนื่องจากไม่เคยปรากฏภาพพระมฤตยูมาก่อนในตำราพระเทวรูป หรือตำราอื่นๆที่สามารถนำมาเป็นแบบอย่างได้

สำหรับคติในการวาดภาพเทพพระเคราะห์ไว้ที่ด้านหลังบานหน้าต่างในพระวิหารวัดสุทัศน์ และในพระอุโบสถวัดราชนันทาราม นอกจากจะต้องการให้เป็นเทพทวารบาลซึ่งมีหน้าที่ปกป้องรักษาอาคารแล้ว ภาพของเทพพระเคราะห์ ยังช่วงส่งเสริมความเป็นศูนย์กลางของจักรวาลให้กับพระวิหารและพระอุโบสถ ซึ่งเปรียบได้กับเขาพระสุเมรุที่มีดาวพระเคราะห์โคจรอยู่รายรอบ นอกจากนี้ยังพบว่าการจับคู่ภาพเทพพระเคราะห์จำนวน 4 คู่ ในพระอุโบสถวัดราชนันทาราม ตรงกับการจับคู่เทพพระเคราะห์ในคติเรื่องเทวดาคู่มิตรตามแบบโหราศาสตร์ แสดงให้เห็นถึงความสร้างสรรค์ของช่างที่ได้สอดแทรกแนวคิดทางโหราศาสตร์ไว้ในงานจิตรกรรมภาพเทพพระเคราะห์ของพระอุโบสถแห่งนี้ด้วย

บทที่ 6

บทสรุป

จากการศึกษาตัวอย่างงานศิลปกรรมซึ่งพบในดินแดนประเทศไทยที่ปรากฏภาพของดวงดาวที่มีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 พบว่างานศิลปกรรมเหล่านี้อาจจะไม่ได้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ระบบแนวคิดทางดาราศาสตร์โดยตรง แต่น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ หรือเนื้อหาจากคัมภีร์ทางศาสนา มากกว่า โดยรูปดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์บริเวณกึ่งกลางของหน้ากลองมโหระทึก น่าจะแสดงให้เห็นถึงคติการนับถือดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ต่อมาเมื่อเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ รัฐโบราณในแถบนี้ ได้มีการรับคติความเชื่อและศาสนาจากอินเดีย ส่งผลให้แนวคิดหรือคติในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยภาพของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ที่อยู่เหนือสัญลักษณ์รูปศรีวิไลสะบนเหรียญเงินทวารวดี เชื่อว่าอาจเกี่ยวข้องกับคติสมมติเทวราชตามแบบศาสนาพราหมณ์ ในขณะที่ภาพดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์บนพระพิมพ์ดินเผาแสดงฉากพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์จากสมัยทวารวดี น่าจะต้องการสื่อถึงพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าตามแนวคิดในทางพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ภาพของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้ถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อสะท้อนแนวคิดหรือคติในทางศาสนาเป็นสำคัญ ในขณะที่ภาพของดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์ รวมถึงพระราหู ในสมุดภาพไตรภูมิ หรือบนจิตรกรรมฝาผนังฉากจักรวาลยุคหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมานั้น ถูกวาดขึ้นเพื่อแสดงออกถึงแนวคิดด้านจักรวาลทัศน์ตามแบบอย่างของศาสนาพุทธ

อาจกล่าวได้ว่างานศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากองค์ความรู้ทางดาราศาสตร์อย่างแท้จริงนั้น ได้เริ่มปรากฏหลักฐานมาแล้วอย่างน้อยในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา คือ การวาดภาพเส้นวิถีโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง 3 วิถีในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6 ซึ่งถือเป็นภาพจิตรกรรมที่แสดงให้เห็นถึงระบบแนวคิดทางดาราศาสตร์ของพุทธศาสนา ที่ถูกกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี

นอกจากนี้ยังพบงานจิตรกรรมอีกชุดหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับดาราศาสตร์ด้วยเช่นกัน คือ ภาพของกลุ่มดาวนักขัตฤกษ์ที่ถูกวาดไว้บนงานจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม ซึ่งเชื่อว่าเป็นภาพกลุ่มดาวนักขัตฤกษ์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย คือในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษ

ที่ 23 และยังสามารถพบภาพวาดกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ได้ในเอกสารโบราณสมัยรัตนโกสินทร์อย่าง ตำราพิชัยสงครามเลขที่ 122 และคัมภีร์ดาวเลขที่ 27 ซึ่งลักษณะของการวาดภาพกลุ่มดาวทั้งเรื่องของการเรียงตัวและจำนวนดวงดาวที่พบในจิตรกรรมของวัดเกาะ ตำราพิชัยสงคราม และคัมภีร์ดาว จะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามรูปแบบเฉพาะของแต่ละสำนัก ทั้งนี้ในตำราพิชัยสงครามเลขที่ 122 ก็ได้มีการวาดภาพของกลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ ที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระบบแนวคิดทางดาราศาสตร์ที่รับมาจากอินเดียกับระบบปฏิทินของจีนเข้าไว้ด้วยกัน

ประเด็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คือ งานจิตรกรรมฝาผนังภาพกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ กลุ่มดาวราศี และกลุ่มดาวนักชัตฤกษ์ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น น่าจะถูกวาดขึ้นโดยมีต้นแบบจากรูปภาพในเอกสารโบราณ ดังเช่นในกรณีของ จิตรกรรมภาพกลุ่มดาวภายในหอไตรของตำหนักवासกรี ซึ่งอาจได้แบบอย่างจากตำราพิชัยสงคราม เลขที่ 122 ในขณะที่จิตรกรรมภาพกลุ่มดาวภายในอุโบสถวัดปทุมวนาราม ก็อาจจะได้แบบอย่างจากคัมภีร์ดาว เป็นต้น ซึ่งการเลือกวาดจิตรกรรมภาพกลุ่มดาวของวัดแต่ละแห่งนั้นก็มิใช่เหตุผลที่แตกต่างกันออกไป

ส่วนงานศิลปกรรมที่มีต้นเค้ามาจากศาสตร์แขนงอื่น ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับดาราศาสตร์ คือภาพของ ผังดวงเกษตร อันเป็นหนึ่งในระบบแนวคิดทางโหราศาสตร์ ที่พบอยู่ในคัมภีร์ดาว และในสมุดภาพไตรภูมิ 3 ฉบับ แสดงให้เห็นถึงการผนวกแนวคิดแบบโหราศาสตร์เข้ามาไว้กับองค์ความรู้ทางดาราศาสตร์ รวมไปถึงแนวคิดเรื่องโลกศาสตร์ในทางพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

สำหรับประเด็นเรื่องประติมากรรมรูปเทพ 9 องค์ในศิลปะร่วมแบบเขมรนั้น จากการศึกษาในครั้งนี้ขอสนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่าภาพสลักดังกล่าวเป็นภาพของเทพนพเคราะห์ทั้ง 9 องค์ มากกว่าที่จะเป็นภาพของเทพนพเคราะห์ร่วมกับเทพผู้รักษาทิศ ทั้งนี้เมื่อมาถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยิ่งปรากฏการวาดจิตรกรรมภาพเทพนพเคราะห์อยู่ โดยได้มีการเพิ่ม พระมฤตยู มาเป็นเทพพระเคราะห์ลำดับที่ 10 ด้วย ดังที่พบในพระวิหารวัดสุทัศน์ และพระอุโบสถวัดราชนันทดา อย่างไรก็ตามภาพของเทพพระเคราะห์ 8 องค์ในพระอุโบสถวัดราชนันทดา ยังได้ถูกจับคู่ให้ตรงกับคติเรื่อง เทวดาคูมิตร ตามแนวคิดแบบโหราศาสตร์อีกด้วย

ข้อสรุปที่กล่าวมานี้เกิดจากการศึกษา เปรียบเทียบ และวิเคราะห์ตัวอย่างหลักฐานงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับดวงดาวและดาราศาสตร์เพียงบางชิ้น ซึ่งถือว่ายังไม่เป็นที่ยุติ ดังนั้นหากใน

อนาคตมีการพบหลักฐานเพิ่มเติม ก็อาจทำให้เกิดข้อสันนิษฐานใหม่ขึ้นได้เช่นกัน และไม่เฉพาะแต่หลักฐานซึ่งพบในดินแดนไทยเท่านั้น เพราะถ้ามีการสำรวจงานศิลปกรรมในดินแดนประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงของไทย ก็น่าจะได้พบงานศิลปกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับดวงดาวและดาราศาสตร์ ซึ่งอาจจะมีรูปแบบลักษณะหรือแนวคิดบางประการร่วมกัน อันควรแก่การศึกษาต่อยอด เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ สืบไป

รายการอ้างอิง

- (นามแฝง), น. ณ ปากน้ำ. วัดปฐมวณาราม (กรุงเทพฯ เมืองโบราณ, 2539).
- Basil, Gray. *Buddhist Cave Painting at Tunhuang*. (London : Faber and Faber, 1959).
- Bepin, Behari. *Fundamentals of Vedic Astrology* (n.p. : Lotus Press 2003).
- Bernet, Kemper. *Modern Quaternary Research in Southeast Asia* (n.p. : Rotterdam, 1988).
- "Carved Stone Representing Nine Deities, Accessed November 6, 2018."
- Claudine, Bautze-Picron. *The Buddhist Mural of Pagan : Timeless Vistas of the Cosmos*. (Bangkok Orchid Press 2003).
- Cristophe, Munier-Gaillard. *Mural Art : Studies on Paintings in Asia*. (Bangkok River Books, 2018).
- DeborahA., Soifer. *The Myths of Narasimha and Vamana: Two Avatars in Cosmological Perspective* (New York SUNY press, 1991).
- Devendrakumar, Rajaram Patil. *Cultural History from the Vayu Purana*. (India Motilal Banarsidass Publishe 1973).
- "Dharma Chakra Mounted on a Pillar, Accessed October 25, 2018." available from <https://karnatakatravel.blogspot.com/2015/01/ruins-of-stupa-kanaganahalli-sannati.html>
- Ernst, Kitzinger. *Israeli Mosaics of the Byzantine Period* (New York New American Library, 1965).
- "Estampage Inscription, Accessed April 5, 2019, ." available from http://collection.efeofr/ws/web/app/collection/record/217632?vc=ePkh4LF7w6yelGA1iKmlMTD24V5CTpBG5qbOOpGU1INWf5oZWSphL7xOsjGuCECKZGhe88wrTi7KLCjJzM8DmwILbOANuk1z&fbclid=IwAR3TgRdtHZds733VVUFJ2LtvltswKe7Jw6v39kxm8KArHlx0pH_FwJe2FJ4.
- Francesca, Rochberg. *The Heavenly Writing : Divination, Horoscopy, and Astronomy in Mesopotamian Culture*. (New York Cambridge University Press, 2004).
- He, Shizhe. *Duhuang Shiku Yanjiu Guoji Taolunhui Wenji, Shiku Kaogo Bian*. (Shenyang n.p, 1987).

Helen, Ibbitson Jessup. *Thierry Zephir, Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia : Millennium of Glory* (Washington National Gallery of Art 1997).

J.M. Ashmand. *Claudius Ptolemy: Tetrabiblos* (London Davis and Dickson 1822).

J.T. Molesworth. *A Dictionary Arathi and English* (Bombay BombayEducation Society's press, 1875).

Jan P. Hogendijk and Abdelhamid I. Sabra. *The Enterprise of Science in Islam : New Perspectives* (Cambridge The MIT Press 2003).

Jessica, Rawson. *Ancient Chinese and Ordos Bronzes* (Hong Kong Oriental Ceramic Society of Hong Kong, 1990).

"Miracle of Sravasti, Accessed November 9, 2018." available from

<https://arthistoryproject.com/timeline/theancient-world/classical-india/miracle-of-sravasti/>

Moriz, Winternitz. *A History of Indian Literature: Buddhist Literature and Jaina Literature*. (Motilal Banarsidass Publishers 1993).

"Mural Paintings at Taungthaman Kyauktawgyi Pagoda, Accessed April 6, 2019." available from

<https://www.photodharma.net/Myanmar/Kyauktawgyi/Kyauktawgyi.htm>.

"Navagraha, Accessed November 6, 2018, ." available from

<http://www.findmessages.com/navagraha-san-diego-museum-art-san-diego-california-usa>.

Niharranjan, Ray. *Maurya and Post-Maurya Art: A Study in Social and Formal Contrasts* (New Delhi Indian Council of Historical Research, 1975).

"Nine Deities (Navagraha), Accessed November 6, 2018." available from

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:B%E1%BB%87_th%E1%BB%9D_t%E1%BA%A1c_9_v%E1%BB%8B_th%E1%BA%A7n_Nine_deities_\(Navagraha\).Tra_Kieu_Quang_Nam_10th_century_AD_sandstone_-_Museum_of_Vietnamese_History_02.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:B%E1%BB%87_th%E1%BB%9D_t%E1%BA%A1c_9_v%E1%BB%8B_th%E1%BA%A7n_Nine_deities_(Navagraha).Tra_Kieu_Quang_Nam_10th_century_AD_sandstone_-_Museum_of_Vietnamese_History_02.jpg).

Otto, Neugebauer. *Astronomy and History: Selected Essays* (New York Springer Science and Business Media, 1983).

P.V., Narasimha Rao. *Vedic Astrology : An Integrated Approach* (n.p. : Sagar Publication 2004).

Persis, Berlekamp. *Wonder, Image, and Cosmos in Medieval Islam* (n.p. : Yale University Press, 2011).

The Place of Astronomy in the Ancient World. (London Oxford University Press, 1974).

Pratapadiya, Pal. *Vaisnava Iconology in Nepal: A Study in Art and Religion with 110 Illustrations* (Calcutta Asiatic Society, 1985).

Prithvi, Kumar Agrawala. *Srivatsa : The Babe of Goddess Sri.* (Varanasi Prithivi Prakashan, 1974).

Shanti, Lal Nagar. *Surya and Sun Cult in Indian Art, Culture, Literature, and Thought* (New Delhi Aryan Books International, 1995.).

"Stupa 2. Detail, Accessed October 25, 2018 ". available from <https://images.northwestern.edu/multiresimages/inu:dil-8321057e-36e5-4bc7-9788-4e3dfa69b9af>.

Susan, L. Huntington. *The Art of Ancient India: Buddhist Hindu Jain* (New York Weatherhill, 1999).

Tamsyn, Barton. *Ancient Astrology.* (London Routledge, 1995).

Vaman, Shivaram Apte. *The Practical Sanskrit-English Dictionary* (Poona Prasad Prakashan, 1959).

"Vishvarupa Vishnu, Accessed October 20, 2018." available from <https://www.agefotostock.com/age/en/Stock-Images/Rights-Managed/ZO5-2778994>.

"Vishvarupa, Accessed October 20, 2018."

Vittorio, Roveda. *Images of the Gods : Khmer Mythology in Cambodia, Thailand and Laos.* (Bangkok River Books, 2005).

William, Watson. *Ancient Chinese Bronzes* (London: Faber and Faber, 1962).

"Zodiac in a 6th-Century Synagogue at Beit Alpha, Accessed April 6, 2019."

ชนิษฐา, มากทวี. “คติความเชื่อเรื่องพระราหูในวัฒนธรรมลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” (สารนิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2553).

จารึกในประเทศไทย, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529).

โจวเซี่ยวเทียน. เปิดตำนาน 12 นักษัตรจีน, แปลโดย อาทร พึ่งธรรมสาร (กรุงเทพฯ มติชน 2556).

ฉิน, เช็งหมิ่น. จั้วแห่งมณฑลกวางสี : จีนหรือไทย? . (นครปฐม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, 2535).

เชษฐัง, ดิงส์ลูชลี. พระพุทธรูปอินเดีย (กรุงเทพฯ เมืองโบราณ, 2554).

———. สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์.

(กรุงเทพฯ เมืองโบราณ, 2555).

ณมน, พงศกรปักษ์. “จิตรกรรมฝาผนังภาพไตรภูมิอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี :

ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบและเนื้อหา กับสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 6” (สารนิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548).

ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, 2545).

ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, 2535).

ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ ศิลปะบรรณาการ 2554).

เทพย์, สาริกบุตร. โหราศาสตร์ในวรรณคดี (กรุงเทพฯ: ศิลปะบรรณาการ 2558).

นฤมล, สารากรบริรักษ์. ““สังฆกรรมวิธีในจิตรกรรมฝาผนังวัดปทุมวนาราม””. หน้าจั่ว, 11 ((กันยายน -
ธันวาคม 2557)).

นิบาตชาดก เล่ม3. (กรุงเทพฯ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร 2540).

นิบาตชาดก เล่ม5. (กรุงเทพฯ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร 2540).

นิบาตชาดก เล่ม 2 (กรุงเทพฯ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร 2540).

นิพัทธ์พร, เฟ็งแก้ว. “ตำราดาว : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชา
จารึกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2538).

———. ไทบ้านคูดาว (กรุงเทพฯ ศยาม 2549).

นียดา, เหล่าสุนทร. จันทสุริยคติที่ปี. (กรุงเทพฯ: กระทรวงการต่างประเทศ 2556).

ปฏิพัฒน์, พุ่มพงษ์แพทย์. อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ สถาบันวิจัยดาราศาสตร์
แห่งชาติ (องค์การมหาชน) 2556).

ปทุมวนานุสรณ์ : โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดปทุมวนาราม (กรุงเทพฯ สำนักทรัพย์สินส่วน
พระมหากษัตริย์, 2555).

ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระ. ปฐมสมโพธิกถา (พระนคร กรมการศาสนา
2505).

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3. (พระนคร คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม
และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508).

ปัทมา, นาควรรณ. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ทิวาวทานเรื่องที่ 1-19” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลป
ศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556)

ผาสุก, อินทราวุธ. ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ: อักษรสมัย, 2542).

พรพรรณ, จันทโรนานนท์. ศาสนาและความเชื่อของชาวจ้วง (นครปฐม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร).

พระมหายงยุทธ, ชีรธมโม. “ดาวนั้กษัตริ์ในอาเซียน : ความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรม,” พุทธอาเซียนศึกษา, 1, 1 (มกราคม-มิถุนายน, 2559).

พระสังฆราชเมธีจักร. โลกที่ปกสาร แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง (กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, 2549).

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท, เล่ม 1, ภาคที่ 2 ตอนที่ 3 (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530).

พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, เล่ม 1, ภาคที่ 2 (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530).

พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, เล่ม 2, ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530).

พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, เล่ม 3, ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530).

พิชญา, สุมจินดา. ถอดรหัสพระจอมเกล้า (กรุงเทพฯ มติชน, 2557).

พิริยะ, ไกรฤกษ์. รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2555).

พิเศษ, เจียจันท์พงษ์. “มโหระทึกที่พบครั้งแรกในประเทศไทย” ศิลปากร, 45, 4 (ก.ค. - ส.ค. 2545).

พีระพัฒน์, สำราญ. สถาปัตยกรรมวัดสุทัศน์เทพวราราม (กรุงเทพฯ ศูนย์ข้อมูลสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551).

มณีปิ่น, พรหมสุทธิรักษ์. มณีปิ่นนิพนธ์: รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547).

มหาบุญมี, เทบสีเมือง. หินดาวเล่านิทานพญาแถน (กรุงเทพฯ สุขภาพใจ, 2554).

เมธินี, จิระวัฒนา. “กลองมโหระทึก,” ใน เอกสารสัมมนาวิจัยวิจัยทัศน์ ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร 2550).

———. “เหรียญตราเงินเก่าที่พบในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-15,” ศิลปากร, 34, 2 (2534).

รุ่งโรจน์, ธรรมรุ่งเรือง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี บัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552).

———. ทวารวดีในอีสาน. (กรุงเทพฯ มติชน, 2558).

———. มรดก 1,000 ปี เก่าที่สุดในสยาม (นนทบุรี มิวเซียมเพรส).

รุ่งโรจน์, ภิรมย์อนุกุล. “ข้อสมมุติฐานเกี่ยวกับสมุดภาพไตรภูมิ หมายเลขที่ 6,” เมืองโบราณ, 33, 1 (มกราคม-มีนาคม, . 2550).

เรื่องราชาภิเษก และจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 5. (พระนคร: กรมศิลปากร, 2509).

เลื่อมใส, สำเนียง. มหาเทพยพุทธจริต : พุทธประวัติฝ่ายมหายานจากกวีนิพนธ์สันสกฤต (กรุงเทพฯ ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

———. มหาวิสตอุวทาน : คัมภีร์พุทธประวัติฝ่ายมหายาน, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ นิติธรรมการพิมพ์ 2553).

โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. (กรุงเทพฯ หอสมุดแห่งชาติ, 2543).

โลกุပ္ปัติ อรุณวดีสูตร ปฐมมุล ปฐมกัปป และมุลตันไตรย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533).

วรพล, ไม้สน. อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน) 2556).

วัดเกาะแก้วสุทธาราม (กรุงเทพฯ เมืองโบราณ 2529).

วิวัฒนาการเงินตราไทย (กรุงเทพฯ สำนักบริหารเงินตรา กรมธนารักษ์, 2545).

ศักดิ์ชัย, สายสิงห์. พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย.

(กรุงเทพฯ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2556).

ศานติ, ภัคดีคำ. ตำหนักวาสูกรี วัดโพธิ์ (กรุงเทพฯ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 2559).

ศิริพจน์, เหล่ามานะเจริญ. “จักรพรรดิราช: พิธีกรรมและสัญลักษณ์,” ศิลปวัฒนธรรม 38, 2. (2559).

———. “แนวคิดในการออกแบบจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม : ประติมานวิทยากับการแสดงออกเชิงช่าง,” เมืองโบราณ, 33, 1 (มกราคม-มีนาคม. 2550).

———. “เมืองทวารวดี ตามตำนานพราหมณ์ สร้างอยู่ในแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส,” มติชนสุดสัปดาห์ (24-30 สิงหาคม 2561).

สน, สีมাত্রัง. คติความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย (กรุงเทพฯ โครงการตำราและหนังสือ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559).

สมบุญ, สุขสำราญ. ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมของชุมชนชาวจีน. (กรุงเทพฯ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, 2542).

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี, เล่ม 2. (กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, 2542).

สร้อยเกษม, พัชรมนัสพร. ประวัติศาสตร์ศิลปะจีน (ปฐมธานี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรังสิต 2552).

สวัสดิสารศาสตร์พุทธิ, หลวง. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสวัสดิสารศาสตร์พุทธิ ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516 (พระนคร อรุณการพิมพ์, 2516).

สารประเสริฐ, พระ, (ตรี นาคะประทีป). โลกธาตุ (พระนคร บรรณาการ, 2512).

สิริพรรณ, ธีรศรีโชติ. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย : แหล่งมรดกวัฒนธรรมอีสาน (กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, 2536).

สุจิตต์, วงษ์เทศ. “คนตายเพราะขวัญหาย ต้องทำพิธีเรียกขวัญนานหลายวัน,” ใน เสด็จสู่แดนสรวง (กรุงเทพฯ ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม, 2560).

สุริยาศศิธร (กรุงเทพฯ มติชน, 2548).

แสง, มนวิฑูร. คัมภีร์ลลิตวิสตรระ : พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ภาคภาษาไทย (กรุงเทพฯ วัดบวรนิเวศวิหาร, 2558).

หม่องทิน, อ่อง. ประวัติศาสตร์พม่า (กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2551).

หม่อมเจ้า, สุภัทรรติศ ดิศกุล. ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพฯ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

หม่อมหลวง, สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. ศิลปะในประเทศพม่า (กรุงเทพฯ สายธาร, 2554).

อรุณศักดิ์, กิ่งมณี. เทพอินทูปัทภักษ์พุทธสถาน. (กรุงเทพฯ มิวเซียมเพรส, 2551).

———. “เทวะประติมาน ในงานจิตรกรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีเทพผู้พิทักษ์อุโบสถและวิหารสมัยรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540).

อารี สวัสดิ์ , วรพล ไม้สน. อารยธรรมดาราศาสตร์ไทย, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน) 2556).

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล นายทัฬหฬทิวัดถ์ แสงดี
วัน เดือน ปี เกิด 17 เมษายน 2534
สถานที่เกิด จังหวัดเชียงใหม่
ที่อยู่ปัจจุบัน 236/20 ถ.ลาดพร้าว ซ.1 แขวง จอมพล เขต จตุจักร กรุงเทพฯ 10900

